

→ 't Zit in de familie. Cultureel erfgoed vanuit gezinsperspectief

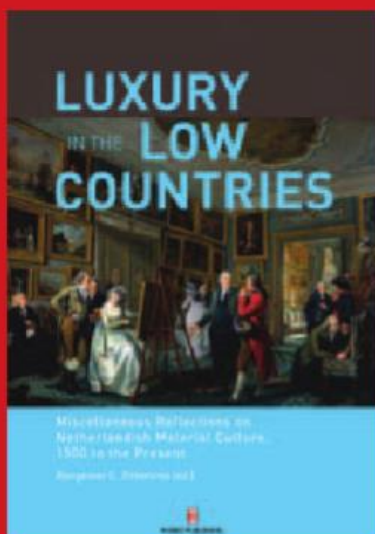
ZEKER LEZEN!

Deze nieuwe brochure is bedoeld voor iedereen die werkzaam is in een erfgoedorganisatie of -instelling die activiteiten voor gezinnen begeleidt of wil begeleiden, vanuit een permanent aanbod óf een gelegenheidsaanbod, in het kader van Erfgoeddag, Krokuskriebels of Supervlieg ...

Haal de pdf van de brochure gratis op via www.faronet.be/e-documenten/t-zit-in-de-familie-cultureel-erfgoed-vanuit-gezinsperspectief.

Gedrukte exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar tegen een verzendingskost van 3,00 euro. Stuur een e-mail naar bestellingen@faronet.be met vermelding van het aantal gewenste brochures en uw adresgegevens.

→ Luxury in the Low Countries. Miscellaneous Reflections on Netherlandish Material Culture, 1500 to the Present

“Le superflu, chose très nécessaire”, schreef Voltaire in 1736 in zijn gedicht *Le Mondain*. Luxe is echter veel meer dan ‘gematerialiseerde overbodigheid’. Deze publicatie focust op verschillende vormen van opzichtige materiële cultuur in de Lage Landen van 1500 tot vandaag. Eerder dan voor de hand liggende *cases* van luxe te bestuderen, tast dit boek de grenzen van het begrip luxe af. Twee onderwerpen komen uitgebreid aan bod: het aanleggen van verzamelingen en het produceren/consumeren van voedsel als expressiemiddelen van welvaart en pracht en praal. Met bijdragen van gerenommeerde internationale onderzoekers uit diverse disciplines zoals archeologie, geschiedenis, literatuur- en mediastudies, kunstgeschiedenis, linguïstiek en historische etnologie.

Het boek kost 20,00 euro en kan besteld worden via bestellingen@faronet.be.

INHOUD DECEMBER 2010

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed 3 (2010) 4

ISSN 2030-3777

REDACTIE

dr. Rob Belemans, Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, Ans Van de Cotte, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

AFBEELDING COVER 1

Aalst Carnaval
© Stadsarchief Aalst

AFBEELDING COVER 4

Ros Beiaard.
Foto: Artur Eranosian
© Stad Dendermonde

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Ans Van de Cotte

HOOFDREDACTIE

Birgit Geudens & Ans Van de Cotte
E: redactie@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE

UITGEVER

Marc Jacobs
p.a. Priemstraat 51,
BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE

ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

LAY-OUT & DRUK

Drukkerij Leën, Hasselt

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

- 4 **EEN BELEID VOOR IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED IN VLAANDEREN**
→ VISIENOTA
- 30 **DE GEEST VAN DE UNESCO-CONVENTIE VAN 2003: HET GEHEIM ONTSLUIERD ...**
→ OVER CONSENSUS, PARTICIPATIE EN OMGAAN MET INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
- 36 **DE OPERATIONELE RICHTLIJNEN VAN 2010 VOOR EEN UNESCO-CONVENTIE UIT 2003**
→ DE (STILAAAN OPGESPANNEN) SPANNINGSBOOG VAN EEN DECENNIUM
- 48 **BEGRAVEN WE DE TOEKOMST VAN HET VERLEDEN?**
→ BEGRAFENISRITUELEN BIJ DE TORAJA'S IN SULAWESI
-
- 59 **WELKOMM TO BELGIUM, HOME OF LUXEMBOURGERS**
→ BINNENLANDSE PLAATSNAMEN IN HET BUITENLAND ALS SPOREN VAN ONZE MIGRATIEGESCHIEDENIS
-
- 64 **WEB.RECENSIE**
- 66 **DE LAATSTE BLIK**

Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen – Visienota

→ Vlaams minister van Cultuur, Joke Schauvliege

Vorige maand was het feest in Zuid-Oost-Vlaanderen. Maar liefst drie erfgoedgemeenschappen uit drie verschillende gemeenten zagen hun element opgenomen op de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Er staan nu zes elementen vanuit Vlaanderen op de lijst: Ommegangstreuzen en -draken uit België en Frankrijk, de Heilige Bloedprocessie van Brugge, het feest van Krakelingen en Tonnekensbrand uit Geraardsbergen, Houtem Jaarmarkt in Sint-Lievens-Houtem, Aalst Carnaval en de Valkerij.

Maar die erkenning is geen eindpunt. Nu begint de verantwoordelijkheid voor de betrokken erfgoedgemeenschap. Ook als minister van cultuur wil ik mijn verantwoordelijkheid nemen. Waar we de afgelopen decennia in Vlaanderen beleid hebben ontwikkeld voor vooral roerend en onroerend erfgoed, bleef het op het vlak van het immaterieel erfgoed beperkt tot lijsten en registers. Zulke lijsten en registers zijn belangrijk omdat de erfgoedgemeenschappen het belangrijk vinden dat hun element immaterieel cultureel erfgoed in een lijst of register opgenomen wordt. Het vergroot de zichtbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed. De erfgoedgemeenschappen zien zo'n opname door de minister van Cultuur of door UNESCO als een blijk van waardering voor de jarenlange, vaak vrijwillige, inzet van vele mensen. Ik wil deze lijsten en registers bijgevolg verder uitbouwen en nieuwe nominaties voor de lijsten en registers van UNESCO verder ondersteunen.

In mijn beleidsnota Cultuur voor de periode 2009–2014 stelde ik:

“Wat het immaterieel cultureel erfgoed betreft wil ik de ratificatie van de UNESCO-conventie van 2003 ter bescherming van het immaterieel erfgoed aangrijpen om hiertoe een duurzaam en toekomstgericht beleid uit te bouwen, afgestemd op de internationale ontwikkelingen. Zo wil ik ook het immaterieel erfgoed haar eigen plaats geven binnen het cultureel-erfgoedbeleid.”

De conventie zomaar overnemen als beleidstekst voor Vlaanderen is niet mogelijk en naar mijn mening ook niet wenselijk. De inhoud van de conventie moet aangepast worden aan de beleidscontext van, en in, Vlaanderen (dat cultureel autonoom is, volgens beleidsdomeinen en -velden beleid voert, reeds maatregelen heeft ontwikkeld voor onder andere de volkscultuur, een onderscheid maakt tussen cultureel erfgoed en onroerend erfgoed, ...).

Daarom stelde ik in nauw overleg met het agentschap Kunsten en Erfgoed deze visienota op. De inspiratie is gehaald uit internationale bijeenkomsten, literatuur, discussies en gesprekken met een aantal stakeholders uit het cultureel-erfgoedveld.

In deze visienota vertrek ik zoals vooropgesteld vanuit de UNESCO-conventie 2003 en bouw in het eerste deel van deze nota een consistent begrippenkader op. Vervolgens gaan we terug in de tijd en zoeken we naar de aanleiding voor een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed en maak ik de analyse in welke beleidsdomeinen en -velden immaterieel cultureel erfgoed voorkomt of waarmee het beleid moet of kan afgestemd worden. Ten slotte schets ik de contouren van het toekomstig beleid voor immaterieel cultuur erfgoed in Vlaanderen.

Ik spreek systematisch over een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed IN Vlaanderen omdat het daarover moet gaan. De Vlaamse Gemeenschap voert beleid voor ALLE gebruiken, fenomenen, tradities en kennis of kunde die in Vlaanderen aanwezig zijn, die “groepen of gemeenschappen” beschouwen en benoemen als immaterieel cultureel erfgoed en waarvoor die “groepen of gemeenschappen” zich actief inzetten om het door te geven aan toekomstige generaties.

Ik hoop dat deze nota aanzet tot debat, samenwerking en nieuwe acties en projecten.

INLEIDING

De Vlaamse Gemeenschap stemde in 2006 in met de UNESCO-conventie over de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed. Daarmee engageerde ze zich om een beleid te ontwikkelen voor het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Deze conventie was opgemaakt in Parijs op 17 oktober 2003. Nadat ook de Franse Gemeenschap en de Duitstalige Gemeenschap instemden, trad België op 24 maart 2006 toe.

De conventie verwacht van de toegetreden staten dat ze een beleid voeren dat het immaterieel cultureel erfgoed naar waarde schat.

De conventie is er gekomen omdat UNESCO van mening is dat immaterieel cultureel erfgoed een belangrijke bron is van culturele diversiteit en een waarborg voor duurzame ontwikkeling.

De conventie is er ook gekomen nadat UNESCO de analyse had gemaakt dat globalisering en sociale transformatie vaak aanleiding geven tot achteruitgang, verdwijning en vernietiging van immaterieel cultureel erfgoed. Dit door een gebrek aan hulpmiddelen om immaterieel cultureel erfgoed te beschermen of te vrijwaren van verdwijning. Anderzijds geeft globalisering ook kansen om de diversiteit van culturen in alle rijkdom te ervaren. De conventie over het immaterieel cultureel erfgoed moet ook een aanvulling of, zo je het wil, een tegenhanger vormen voor de UNESCO-conventie ter bescherming van het onroerend (wereld)erfgoed (de conventie uit 1972).

In de conventie reikt UNESCO instrumenten en methodes aan om het draagvlak voor immaterieel cultureel erfgoed te vergroten en om het immaterieel cultureel erfgoed te vrijwaren.

Op wereldschaal schuift UNESCO twee lijsten en één register naar voren en brengt ze een fonds in stelling.

De twee lijsten zijn:

- de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid;
- de Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed dat dringend bescherming nodig heeft.

Het register is een register met programma's, projecten en activiteiten over immaterieel cultureel erfgoed. In dit register worden voorbeeldprojecten opgenomen.

Met het Fonds ondersteunt UNESCO voornamelijk projecten uit landen met een kleinere bestuurskracht. Vlaanderen draagt jaarlijks ongeveer 17.000 euro bij aan dit fonds.

Nadat de Algemene Vergadering in 2008 de operationele richtlijnen bij de conventie goedkeurde, kon Vlaanderen aan de slag. De operationele richtlijnen leggen de regels, procedures en criteria vast om opgenomen te worden in de lijsten en het register en om bijdragen te ontvangen uit het Fonds van de conventie.

Vlaanderen speelde hierop in door een reglement in het leven te roepen op basis waarvan:

- de Inventaris van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen het leven zag;
- Vlaanderen elementen immaterieel cultureel erfgoed kon nomineren voor de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.

Verschillende organisaties in het cultureel-erfgoedveld ontwikkelen sindsdien projecten, en begeleiden erfgoedgemeenschappen en dragers van immaterieel cultureel erfgoed om elementen immaterieel erfgoed op de Inventaris Vlaanderen te plaatsen en te nomineren voor de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.

Het resultaat van het reglement zijn:

- 19 elementen op de Inventaris Vlaanderen
- 6 elementen op de Representatieve Lijst

Voor meer informatie over de Inventaris Vlaanderen, zie de website van het agentschap Kunsten en Erfgoed: www.kunstenenerfgoed.be.

Vlaanderen onderschreef met de ratificatie dus de doelstellingen van de conventie (artikel 1):

- *to safeguard the intangible cultural heritage;*
- *to ensure respect for the intangible cultural heritage of the communities, groups and individuals concerned;*
- *to raise awareness at the local, national and international levels of the importance of the intangible cultural heritage, and of ensuring mutual appreciation thereof;*
- *to provide for international cooperation and assistance.¹*

De conventie legt in artikel 11 tot en met 15 een aantal verplichtingen op aan de staten die hebben geratificeerd. In België betekent het dat de Vlaamse, de Franse en de Duitstalige Gemeenschap die verplichtingen moeten waarmaken.

Om daaraan te kunnen voldoen, moet de Vlaamse Gemeenschap de intrinsieke waarde van het immaterieel cultureel erfgoed voor de betrokken “gemeenschappen, groepen en/of

individuen” erkennen en zorgen voor wederzijds respect en dialoog. Met haar beleid vergroot en versterkt de Vlaamse Gemeenschap het draagvlak voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. De Vlaamse Gemeenschap treft maatregelen zodat het immaterieel cultureel erfgoed blijvend kan doorgegeven worden. Bij de uitvoering van het beleid houdt de Vlaamse Gemeenschap het internationale perspectief in ogenschouw.

Om deze doelstellingen te kunnen bereiken, zal de Vlaamse Gemeenschap in overleg met het cultureel-erfgoedveld en de “gemeenschappen, groepen en/of individuen” die dragers zijn van immaterieel cultureel erfgoed een beleid moeten ontwikkelen en uitvoeren.²

De meerwaarde van het ontwikkelen van een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed ligt op verschillende vlakken. De doelstellingen van de UNESCO-conventie van 2003 kunnen vertaald worden naar Vlaanderen:

1. De Vlaamse Gemeenschap voert sinds lang een beleid voor roerend en onroerend erfgoed. Aandacht en **een specifiek beleid voor immaterieel cultureel erfgoed vervolledigen het erfgoedbeleid**. Roerend, onroerend en immaterieel erfgoed getuigen van ontwikkeling van culturen. Mensen identificeren er zich mee en ontleneren er een (meervoudige) identiteit aan.
2. In het immaterieel cultureel erfgoed is **de culturele diversiteit** in de wereld zichtbaar. Een beleid voeren en positieve maatregelen nemen, geeft garanties op een duurzame ontwikkeling. Culturele diversiteit vertaalt zich evenzeer in “Vlaanderen als (eeuwenoud) kruispunt van culturen”. Kennis over of kennismaken met het erfgoed van groepen en gemeenschappen in en buiten Vlaanderen is gemeenschapsvormend.
3. Immaterieel cultureel erfgoed komt onder andere door globalisering van cultuur onder druk. Het ontbreken van voldoende middelen voor het vrijwaren of waarborgen van het immaterieel cultureel erfgoed of onvoldoende aandacht voor (de rijkdom van) immaterieel cultureel erfgoed en dus het waarden of naar waarde schatten ervan, dragen hier evenzeer aan bij. **Het naar waarde schatten van immaterieel cultureel erfgoed vergroot de kansen op het vrijwaren ervan. Globalisering is dan geen bedreiging maar een verrijking**. Het vergroot de toegang tot kennis over en de mogelijkheid tot kennismaking met (immaterieel cultureel) erfgoed in de wereld.

Om deze doelstellingen te bereiken, voert de Vlaamse Gemeenschap een beleid dat:

- “gemeenschappen, groepen en individuen” betrokken bij immaterieel cultureel erfgoed (= de cultureel-erfgoed-

gemeenschap) kansen geeft om het immaterieel cultureel erfgoed te herkennen, benoemen en door te geven.

- inzet op het identificeren van immaterieel cultureel erfgoed, het inventariseren en documenteren ervan.
- zorgt voor een internationaal referentiekader van het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Door in te zetten op de processen van toe-eigening en doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed kan expertise gedeeld en kennis uitgewisseld worden met cultureel-erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en ook elders in de wereld.

Als ze dit doet, voert de Vlaamse Gemeenschap een beleid dat (waar)borgt. De Vlaamse Gemeenschap ondersteunt cultureel-erfgoedgemeenschappen om het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen te koesteren en door te geven. Ze geeft kansen aan erfgoedgemeenschappen en creëert randvoorwaarden voor het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed.

Beleid voeren vertrekt vanuit een visie. Helder afgebakende begrippen en concepten zijn nodig om die visie te kunnen vormgeven. Vandaag zit heel wat ruis op de begrippen nodig voor de ontwikkeling van een beleid immaterieel cultureel erfgoed. Volgende begrippen moeten scherpgesteld worden:

- “immaterieel cultureel erfgoed” en de relatie met “volkscultuur”, “etnologie”, “authenticiteit” en “traditie”.
- “beschermen” als vertaling van *safeguarding* en de alternatieven: “(waar)borgen”, “vrijwaren” en “koesteren”.

Voor het uittekenen van een beleid moet ook het bredere beleidskader worden geanalyseerd en bijvoorbeeld de verhouding en relatie tussen “roerend erfgoed”, “onroerend erfgoed” en “immaterieel erfgoed” worden geduïd. Eveneens moet de plaats binnen het bestaande cultureel-erfgoedbeleid worden onderzocht en de mogelijke rol van het Cultureel-erfgoeddecreet geschetst. Immaterieel cultureel erfgoed bevindt zich binnen verschillende domeinen. Niet alleen vanuit het cultuurbeleid neemt de Vlaamse Gemeenschap maatregelen voor het vrijwaren van het immaterieel cultureel erfgoed. **Omdat het doorgeven** van immaterieel cultureel erfgoed **centraal staat**, is er interactie met de beleidsdomeinen ‘Onderwijs’ en ‘Werk’ en met de beleidsvelden (amateur)kunsten en het socioculturele veld.

EEN AANTAL CONCEPTEN SCHERPGESTELD

1) Wat is “erfgoed” en “immaterieel cultureel erfgoed”?

Om immaterieel cultureel erfgoed te kunnen definiëren, is het noodzakelijk om het basisbegrip “cultuur” breed te definiëren. We hanteren de definitie die ook in het glossarium “intangibile

cultural heritage”³ is opgenomen: “*Culture is the set of distinctive spiritual, material, intellectual and emotional features of a society or a social group, encompassing, in addition to art and literature, lifestyles, ways of living together, value systems, traditions and beliefs.*” Cultuur is alles wat niet is aangeboren, maar door de mens wordt geleerd om te kunnen samenleven.

Cultuur is dynamisch. Gebruiken, gewoontes en overtuigingen veranderen in confrontatie met andere gebeurtenissen, zijn aangepast aan de omgeving (onder andere de sociale, ruimtelijke en natuurlijke omgeving) waarin de mens zich bevindt, door contact met andere culturen en veranderingen in de maatschappij of in de samenleving, door een veranderende bevolkingssamenstelling, door nieuwe kennis ... Daarom is de politiek van vandaag anders dan die in het verleden, verandert religie, evolueren gebruiken en alledaagse gewoontes en krijgen we ook andere kunst en literatuur. De traditie, de gewoonte of “hoe we het in het verleden deden” werken er in door. Er is een continuüm.

De cultuur, die ontwikkeling en die evolutie leveren elementen op die benoemd kunnen worden als kunstvoorwerpen, gebouwen, landschappen, performances, maar ook als “gewoontes”, “gebruiken”, “kennis” of “tradities”. Sommige van die elementen of uitingen van cultuur noemen we erfgoed.

a) Wat is erfgoed?

Erfgoed zijn die cultuuruitingen die groepen of (erfgoed)gemeenschappen benoemen als dingen die vandaag nog steeds waardevol zijn. “Nog steeds waardevol zijn” betekent dat die dingen in het verleden een betekenis hadden en ook nu nog een rol – dat is vaak, en mag ook, een andere zijn dan in het verleden – kunnen spelen, ze vandaag nog een functie of betekenis hebben, en die men waardevol genoeg acht om door te geven aan toekomstige generaties. Het zijn vaak uitzonderlijke of kenmerkende gebouwen of landschappen, kunstvoorwerpen, of documenten, performances, tradities, verhalen, gewoontes en gebruiken die tot “erfgoed” benoemd worden.

Wat opvalt, is dat negatieve ontwikkelingen zelden of nooit het erfgoedlabel krijgen opgekleefd. Willem Frijhoff verwoordt het in zijn lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed als volgt:

“Geen mens zal het in zijn hoofd halen om de criminogene aanleg van een samenlevingstype of vormen van biologische degeneratie via incestueuze verhoudingen tot cultureel erfgoed te benoemen en er cultuurbeleid op te baseren, hoe cultuurgebonden en erfelijk bepaald die

ook mogen zijn. Ze zijn, met een te snelle woordspeling, geen erfgoed maar erfkwad.”⁴

Iets tot erfgoed benoemen is afhankelijk van het waardepatroon van een gemeenschap. **De groepsnorm is vaak het legitimerende. “Erfgoed” is bijgevolg geen vaststaand feit. Echt objectieve parameters om iets als erfgoed te labelen, zijn er vaak niet.** Een “groep” vindt iets de moeite waard om te bewaren omdat hij er zich mee identificeert en zijn identiteit ermee vorm geeft en construeert. De groep koestert het erfgoed en plaatst het “onder zijn bescherming”. Hij wil dat het doorgegeven wordt.

Het meer subjectieve karakter van erfgoed staat in contrast met het meer objectieve van geschiedenis. Geschiedenis – dat andere begrip dat vaak binnen een erfgoedcontext gebruikt wordt – is door zijn wetenschappelijke methodologie en de kritische analyse van bronnen om het verleden te begrijpen, objectiever. Negatieve cultuuruitingen of aspecten van de ontwikkeling van een samenleving worden wel herinnerd, in het (collectieve) geheugen opgenomen of gekoppeld aan herinneringsplaatsen.

Erfgoed is collectief bezit. Binnen de “groep of gemeenschap” wordt er consensus⁵ gezocht, wordt het gedeeld en schrijft men er een gelijkaardige betekenis, gebruik en functie aan toe. Een cultuuruiting benoemen als erfgoed is bijgevolg **tijdsgebonden, plaatsgebonden en groepsgebonden.** Een volgende generatie of een andere groep kan iets niet als erfgoed beschouwen. Een vorige generatie kan iets ook niet als erfgoed beschouwd hebben.

Door iets als erfgoed te benoemen, maakt de “groep” bekend dat ze dat element wenst door te geven aan volgende generaties.

Zo’n groep of gemeenschap die zich achter een erfgoed-element schaaft, noemen we een erfgoedgemeenschap. Het begrip is overgenomen uit de conventie van Faro⁶ en in 2008 reeds ingeschreven in het Cultureel-erfgoeddecreet. In het decreet is het gedefinieerd als:

“een gemeenschap die bestaat uit organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed of specifieke aspecten ervan, en die het cultureel erfgoed of aspecten ervan door publieke actie wil behouden en doorgeven aan toekomstige generaties.”⁷

Elke groep bestaat uit individuen, elk individu heeft verschillende kenmerken – het kan tegelijk advocaat, blank, man, dertiger en danser zijn, heeft zo een meervoudige identiteit en identificeert zich met verschillende groepen en gemeenschap-

pen.⁸ Binnen elk van deze groepen kan erfgoed benoemd worden. Als we het concept van zo’n meervoudige identiteit hanteren om een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed te ontwikkelen in Vlaanderen, betekent het dat we op zoek gaan naar immaterieel cultureel erfgoed waarmee (wisselend samengestelde) groepen en gemeenschappen in Vlaanderen zich identificeren. De Vlaamse Gemeenschap voert dan **een beleid voor (immaterieel cultureel) erfgoed IN Vlaanderen.** We sluiten hiermee aan bij artikel 11 dat stelt: “*Each State Party shall: (a) take the necessary measures to ensure the safeguarding of the intangible cultural heritage present in its territory;*”.

b) Wat is de verhouding tussen roerend, onroerend en immaterieel cultureel erfgoed?

Erfgoed bestaat zowel uit materiële als immateriële getuigenissen. Binnen de overheidscontext van Vlaanderen en de wijze waarop Vlaanderen een erfgoedbeleid ontwikkelt, is het noodzakelijk om de verhouding tussen roerend, onroerend en immaterieel erfgoed scherp te stellen. **Enkel door scherp te stellen kan vanuit de verschillende beleidsvelden/ invalshoeken een duidelijk en consistent beleid worden vormgegeven voor respectievelijk het roerend, onroerend en immaterieel erfgoed.**

Erfgoed zijn die cultuuruitingen die mensen voldoende waarddevol vinden om door te geven. **We merken dat roerend erfgoed (o.a. kunstwerken en gebruiksvoorwerpen), immaterieel erfgoed (o.a. gewoontes, gebruiken en kennis) en onroerend erfgoed (o.a. gebouwen en landschappen) vaak in verband staan met elkaar en elkaar versterken.** Waar er een verband is, kunnen ze, of worden ze, samen in één groter verhaal geplaatst. Een interessant voorbeeld waarin de link tussen immaterieel cultureel erfgoed en onroerend erfgoed zichtbaar is, is: “*Traditions and practices associated to the Kayas in the sacred forests of the Mijkenda*” en “*Sacred Mijkenda Kaya Forests*”. De tradities en praktijken staan op de representatieve lijst van het immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid (www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&USL=00313). Het woud is opgenomen op de werelderfgoedlijst (<http://whc.unesco.org/en/list/1231>). De tradities en praktijken vinden er plaats. Het beschermen van de natuurlijke omgeving is voor het voortbestaan van de tradities en de praktijken belangrijk. Omgekeerd geldt evenzeer dat zonder de tradities en de praktijken de “erfgoedwaarde” van het woud kleiner is. Een voorbeeld dichterbij huis is dat van de Heilige Bloedprocessie in Brugge, de stad Brugge en het reliekschrijn van het Heilig Bloed. Zowel de stad als de processie prijken op een UNESCO-lijst, het schrijn is een topstuk. De Heilige Bloedprocessie kan niet zonder de stad Brugge, het reliekschrijn verliest een deel van zijn waarde zonder de processie.

De benaderingswijze of invalshoek die gekozen wordt of de wijze waarop dat grotere gemeenschappelijke verhaal wordt bestudeerd en onderzocht, kan immaterieel, roerend of onroerend erfgoed in beeld brengen en verbanden leggen met ander roerend, onroerend of immaterieel erfgoed. Vanuit beleidscontext is het noodzakelijk om de maatregelen die men wenst te nemen voor de bescherming van het roerend en onroerend erfgoed of voor het vrijwaren en borgen van het immaterieel cultureel erfgoed op elkaar af te stemmen. Het protocol met het oog op afstemming tussen het beleid voor het onroerend erfgoed en dat voor het cultureel erfgoed (waar het immaterieel erfgoed deel van uitmaakt), dat in het Cultureel-erfgoed-decreet van 2008 is opgenomen, kan hiervoor ingezet worden.

Ook in de UNESCO-conventie van 2003 wordt de link tussen de verschillende soorten erfgoed gelegd. De preambule bij de conventie vermeldt de band: "Considering the deep-seated interdependence between the intangible cultural heritage and the tangible cultural and natural heritage." Volgens de definitie van immaterieel cultureel erfgoed maken de artefacten of het roerend cultureel erfgoed en de culturele ruimte of een site deel uit van het immaterieel cultureel erfgoed.⁹ De UNESCO-conventie van 1972 (over het gebouwde en natuurlijk erfgoed) legt de link eveneens. In de operationele richtlijnen bij die conventie wordt gerefereerd aan "the intangible values associated [with the World heritage]". De link tussen roerend, onroerend en immaterieel cultureel erfgoed vraagt een afgestemd beleid en afgestemde maatregelen.

Omdat duidelijk gedefinieerde begrippen nodig zijn om een beleid te voeren, focust een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed op het immaterieel cultureel erfgoed en niet op het ermee geassocieerde roerend of onroerend erfgoed. Maatregelen die genomen worden, grijpen in op het immaterieel erfgoed. Het is wel noodzakelijk om het roerend erfgoed of het onroerend erfgoed dat verbonden is met het immaterieel cultureel erfgoed, en de link ermee, te documenteren en te benoemen.

c) Een definitie van immaterieel cultureel erfgoed¹⁰

Immaterieel cultureel erfgoed is niet-tastbaar. Het zijn die gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken die een gemeenschap of groep overgeërfd heeft gekregen of in een historisch continuüm kunnen gevat worden en die de gemeenschap of groep in consensus voldoende belangrijk acht om door te geven aan toekomstige generaties. Het gaat steeds om materiële en dus niet-tastbare uitingen van de interactie tussen de mens en zijn omgeving. Immaterieel cultureel erfgoed is dynamisch; door evolutie in de tijd en door interactie met de omgeving krijgt het nieuwe betekenissen en

verandert het gebruik of de functie.

Het benoemen als immaterieel cultureel erfgoed is tijds- en plaatsgebonden. Het is een culturele actie die ingrijpt op de gewoonte, het gebruik, de kennis en de praktijk. Het benoemen geeft de mogelijkheid om proactief te handelen en zorgt ervoor dat het doorgegeven wordt of dat actief kan ingezet worden op processen van doorgeven.

De UNESCO-conventie somt in artikel 2.2 verschillende domeinen op waarin zich immaterieel cultureel erfgoed manifesteert:

- (a) oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage;
- (b) performing arts;
- (c) social practices, rituals and festive events;
- (d) knowledge and practices concerning nature and the universe;
- (e) traditional craftsmanship.

Dit is echter geen eindige lijst en in feite ook geen lijst van domeinen waarbinnen zich immaterieel cultureel erfgoed manifesteert maar **een lijst met soorten of categorieën immaterieel cultureel erfgoed**. Deze lijst kan gebruikt worden om individuele elementen samen te brengen en te vergelijken.

Immaterieel cultureel erfgoed vind je terug in alle maatschappelijke domeinen: in de kunst (de creatie), in het socioculturele veld, bij jeugd, in religie, het sociale, binnen toerisme en vrije tijd, onderwijs en werk, economie en politiek ... Bij het ontwikkelen van een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen zullen de cultuuroverheid en het cultureel-erfgoedbeleid en -veld relaties moeten leggen met andere beleidsdomeinen en -velden.

De definitie toegepast: het gaat niet over het materiële maar over de traditie, gewoonte of het gebruik dat ermee verbonden is. "Immaterieel cultureel erfgoed" gaat niet over een reus maar over het dragen van reuzen, de technieken en kennis om reuzen te maken, de gebruiken die ermee gepaard gaan ... Het gaat niet over kant an sich maar over de technieken en gebruiken en dus over het kantklossen, het maken van patronen ...

d) Is immaterieel erfgoed authentiek ... en traditioneel?

Omdat immaterieel cultureel erfgoed dynamisch is en evolueert, is authenticiteit een relatief begrip.

Gerard Rooijackers¹¹ haalt in *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* het voorbeeld van de klederdrachten aan. Er is een voortdurende concurrentie en zoektocht naar

Vroeger brachten vrouwen uit Aalst op kermisdagen zelfbereide vlaaien naar de bakker om ze in de oven te laten stoppen. Nu maken en verkopen de bakkers de vlaaien. Vandaag zijn de Aalsterse vlaaien erkend als een Vlaams streekproduct. Foto van Alfons Lowie, © Alan Govenaar

het meest oorspronkelijk en waarheidsgetrouw kostuum. Dat resulteert meestal in het fixeren van een bepaalde fase uit die dracht als ultiem ijkpunt. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld volksdansen. Er wordt een reconstructie gemaakt van danspassen en muziek. Waar dit tot de jaren 1970 nog als pseudo-folklore of "volkscultuur uit de tweede hand" en dus met een negatieve bijklank werd benoemd, wordt dit vandaag ook aanzien als een waardevolle omgang met een als eigen geïnterpreteerde cultuur. In dit "folkloriseringsproces" veranderen de functies en betekenissen van het oorspronkelijk gebruik. Het dragen of dansen wordt soms gemaakt tot een toeristisch-recreatief product. Dit soort omgang is een van de mogelijke ontwikkelingen van immateriële cultuuruitingen of van immaterieel cultureel erfgoed. Folklorisering is niet meer of minder waard dan een andere ontwikkeling. De traditionele volksdansen en het Boombal zijn twee ontwikkelingen van eenzelfde cultuuruiting.

Net zoals authenticiteit relatief is, is ook traditie een relatief begrip. Vaak wordt traditie gelijkgesteld aan "zoals het vroeger gebeurde" en wordt gezocht naar of gerefereerd aan de meest oorspronkelijke, de meest echte of oudste vorm. Traditie moet in een immaterieel cultureel erfgoedbeleid gelezen worden in combinatie met dynamiek, verandering, ontwikkeling en met het doorgeven aan volgende generaties. Traditie gaat over het continuüm en over de processen van toe-eigening. Ook deze maken deel uit van het immaterieel cultureel erfgoed. De wijze waarop deze processen verlopen (bv. al of niet folkloriserend) maakt deel uit van het definiëren, benoemen en documenteren van het element immaterieel cultureel erfgoed.

Het concept van *invented traditions* hangt hier ook nauw mee samen. *Invented traditions* is een concept dat door Eric Hobsbawm is geïntroduceerd. Het gaat over tradities die na onderzoek toch niet zo oud of oorspronkelijk blijken te zijn als wordt gezegd of gedacht of wanneer blijkt dat ze zijn ontstaan op een ander moment in de tijd. *Invented Tradition* is beeldvorming. *Invented traditions* zijn:

*"Invented tradition" is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past ... However, insofar as there is such reference to a historic past, the peculiarity of 'invented' traditions is that the continuity with it is largely fictitious. In short, they are responses to novel situations which take the form of reference to old situations, or which establish their own past by quasi-obligatory repetition."*¹²

Het is noodzakelijk dat onderzoekers met dit concept en deze betekenissen van authenticiteit en traditie rekening houden bij het bestuderen van onder andere immaterieel cultureel erfgoed. Het versterkt het inzicht in en de kennis over het immaterieel cultureel erfgoed. Het is noodzakelijk om die vormen van toe-eigening te benoemen en te documenteren.

e) Is elke traditie of gewoonte immaterieel cultureel erfgoed?

Omdat het een "gemeenschap of groep" is die een cultuuruiting als immaterieel cultureel erfgoed benoemt, staat het de groep vrij om geen enkele gewoonte of niet elk stukje kennis te benoemen als immaterieel cultureel erfgoed. Het staat ze ook vrij om dat wel te doen. De voorwaarde is dat er consensus over is en dat het in een continuüm kan worden geplaatst en dat de gemeenschap dat immaterieel cultureel erfgoed wenst door te geven of de omgeving en context wenst te scheppen waardoor het immaterieel cultureel erfgoed verder kan ontwikkelen. Het is eveneens een voorwaarde dat de erfgoedgemeenschap proactief wenst te handelen en dus, liever vandaag dan morgen, bewuste acties opzet om het doorgeven mogelijk te maken.

In het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed leggen we de nadruk op het doorgeven en het ontwikkelen van acties die daarop inspelen, meer nog dan op het benoemen van immateriële cultuuruitingen als immaterieel cultureel erfgoed.

f) Is volkscultuur gelijk aan immaterieel cultureel erfgoed?

De UNESCO-conventie van 2003 bouwt voort op het debat dat binnen UNESCO wordt en werd gevoerd over volkscultuur en folklore. In dat opzicht is de conventie ook ambigu. Waar de beleidstekst van UNESCO uit 1989 nog de titel draagt "Recommendation on the Safeguarding of **Traditional Culture and Folklore**", wordt in de Conventie van 2003 gesproken over "Safeguarding of the **Intangible Cultural Heritage**". Bijna geruisloos zijn de termen traditionele cultuur en folklore vervangen door immaterieel cultureel erfgoed, alsof het synoniemen zijn, en is het begrip volkscultuur of volkskunde verdwenen uit het internationale UNESCO-debat.

Cultuur werd in het verleden vaak verdeeld in hoge en lage cultuur, in elitecultuur en volkscultuur. Volkscultuur is geëvolueerd van de cultuur van het volk – met de toen geldende onderliggende gedachten van de boerenbevolking, het gewone volk, het meest authentieke, het meest pure, het meest eigene, de echte wortels van een natie¹³ – naar de cultuur van alledag¹⁴ ... De wetenschappelijke definitie van volkscultuur of "cultuur van alledag" is vandaag "breed gedragen cultuurverschijnselen in

hun historische, sociale en geografische dimensies, waarbij die dimensies worden opgevat als dynamische, groepsgebonden processen van betekenisgeving en toe-eigening".¹⁵

Volkkundigen en etnologen bestuderen vandaag de cultuur van alle mogelijke groepen en alle soorten cultuuruitingen (zowel roerende, onroerende als immateriële), eeuwenoud maar ook recent, van het platteland of uit de stad, en doen dat steeds binnen de historische, sociale en geografische dimensies. Ze kunnen zich dus evengoed bezighouden met de studie van de volksdans als met de studie van straatcultuur of pop- en rockmuziek en opera.

Aan de discussie over de UNESCO-conventie met betrekking tot hoge en lage cultuur wijdt Barbara Kirshenblatt-Gimblett in 2004 een artikel in *Museum International*.¹⁶ Ze schrijft daarin:

"Thus, the Bolshoi ballet and Metropolitan Opera do not and are not likely to make the list, but Nôgaku, which is not a minority or indigenous cultural form, does make the list. All three involve formal training, use scripts, are the products of literate cultures, and transmit embodied knowledge from one performer to another. [...]"

By admitting cultural forms associated with royal courts and state-sponsored temples, as long as they are not European, the intangible heritage list preserves the division between the West and the rest and produces a phantom list of intangible heritage, a list of that which is not indigenous, not minority, and not non-Western, though no less intangible."

Dit artikel is nog steeds actueel. De Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid¹⁷ weerspiegelt deze opdeling. In feite mogen we er niet mee akkoord gaan dat het UNESCO-beleid voor immaterieel cultureel erfgoed wel aandacht heeft voor immaterieel cultureel erfgoed van koningen en religies voor zover het "niet-westers" is en zich voor het "Westen" beperkt tot het immaterieel erfgoed dat past binnen het 19^e-eeuwse concept van de volkscultuur. Het beleid moet openstaan voor al het immaterieel cultureel erfgoed.

Volkscultuur, volkskunde of etnologie zijn geen synoniemen voor immaterieel cultureel erfgoed. Immaterieel cultureel erfgoed is ook geen synoniem van "de cultuur van alledag". Immaterieel cultureel erfgoed zijn immateriële cultuuruitingen zoals gewoontes, kennis, gebruiken en fenomenen die een groep wenst door te geven. Die immateriële cultuuruitingen kunnen illustraties zijn van de cultuur van alledag of alledaagse gewoontes maar ook gewoontes die uitzonderlijk voorkomen, die slechts om de tien jaar bestaan.

De volkskunde, de etnologie of de culturele antropologie zijn wel belangrijke en interessante wetenschappen of bevatten interessante methodieken om het immaterieel cultureel erfgoed te bestuderen. Etnologen of cultureel antropologen zijn het gewoon om "ontwikkeling" in kaart te brengen en processen van toe-eigening te herkennen en cultuuruitingen in een historisch, geografisch en sociaal kader te plaatsen. De etnologie, culturele antropologie of de cultuurwetenschappen zijn net zoals de geschiedenis en de kunstwetenschappen interessante wetenschappen voor het bestuderen van erfgoed.

Het Cultureel-erfgoeddecreet benoemt de etnologie – naast de museologie, de archivaliek en het hedendaags documentenbeheer en de informatie- en bibliotheekwetenschap – als waardevolle praktijk met het oog op een verbeterde zorg voor en omgang met het cultureel (roerend en immaterieel) erfgoed. Het Cultureel-erfgoeddecreet kan bijgevolg, doordat het de ontwikkeling van de etnologie stimuleert, bijdragen aan een betere zorg voor het immaterieel cultureel erfgoed. Maar ook de geschiedenis, de kunstwetenschappen en de archeologie hadden niet misstaan in het Cultureel-erfgoeddecreet als wetenschappelijke disciplines die bijdragen aan de kennis over en van het roerend en immaterieel erfgoed.

2) Van "beschermen" naar "het borgen" van immaterieel cultureel erfgoed

lets benoemen als immaterieel cultureel erfgoed (of erfgoed tout court) is uitdrukking geven aan de wens om het door te geven aan toekomstige generaties. Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed voeren is die gemeenschappen kansen geven om het erfgoed door te geven.

Het gebruik van het begrip beschermen kan tot misverstanden leiden. Het kan de idee geven dat het element immaterieel cultureel erfgoed niet meer mag veranderen, bevroren moet worden of dat teruggegrepen moet worden naar een meer "authentieke" of "oudere" vorm. Door deze connotatie komen we met het begrip beschermen in het oude discours van de volkscultuur terecht en de zoektocht naar de meest authentieke vorm of het behoud van een bepaalde canon.

In het Engels is een andere term gebruikt in de conventie van 2003 dan in de conventies van 1954, 1970 en 1972. In de conventies ter bescherming van roerend (1954 en 1970) en onroerend erfgoed (1954 en 1972) wordt telkens de term *protection* gebruikt. In de conventie van 2003 is het woord *safeguarding* gebruikt.

Bij het opstellen van de UNESCO-conventie van 2003 is over de term *safeguarding* gediscussieerd in relatie tot de term *protection*.

“Safeguarding suggests a broader approach than ‘protection’, whereby not only is the ICH protected from direct threats to it but positive actions that contribute to its continuance are also taken. These include recognizing the economic, social and cultural rights of the communities (groups and individuals) that create, maintain and transmit ICH as well as educational and awareness-raising measures. From this viewpoint, protection has a more negative sense of ‘protection against’ while safeguarding implies more positive actions to foster the heritage and the context in which it is developed.”¹⁸

Die nuance kan in het Engels geduid worden door het gebruik van twee verschillende termen. In het Nederlands is dat veel moeilijker omdat zowel *protection* als *safeguarding* beschermen betekenen. De tweede vertaling van *safeguarding*: “waarborgen” in de betekenis van “vrijwaren en verzekeren”¹⁹ opent perspectieven.

De Vlaamse overheid gebruikt in haar decreten voor roerend en onroerend erfgoed de term “beschermen”. Het doel van een beschermingsbeleid daar is zorgen voor het behoud van het roerend en onroerend erfgoed. De eerste (Belgische) wet over de bescherming van monumenten en landschappen droeg als titel “Wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen”. Bescherming betekent er:

“Wanneer hun [de monumenten en gebouwen] behoud uit historisch, artistiek of wetenschappelijk oogpunt van nationaal belang is, kunnen zij, op voorstel van de Koninklijke Commissie of het college van burgemeester en schepenen van de gemeente waar zij gelegen zijn, geheel of gedeeltelijk worden gerangschikt en onder bescherming van de Staat gesteld.”²⁰

Bescherming gebeurt om te verhinderen dat het verloren gaat (~beschermen tegen), of positief gesteld “om te behouden”. Het beschermingsbeleid is met deze eerste wet tot stand gekomen vlak na de Eerste Wereldoorlog om wat voordien administratief was geregeld (= op inventarissen geplaatst door de Koninklijke Commissie) ook afdwingbaar te maken en rechtsgevolgen te koppelen aan het verlies van het erfgoed. Op een positieve manier kan ze zo behoud stimuleren door middel van subsidies.

Het onder de bescherming plaatsen van de Vlaamse overheid gebeurt steeds voor monumenten, stads- en dorpsgezichten, landschappen, archeologische sites en roerend cultureel erfgoed vanuit een nationaal of algemeen belang of omwille van de (symbolische) waarde voor de Vlaamse Gemeenschap. Decreten proberen het benoemen als erfgoed objectief te maken door te argumenteren op basis van criteria zoals:

- de archeologische, historische, cultuurhistorische, artistieke of wetenschappelijke betekenis en het algemeen belang ervan.
- het zeldzaam en onmisbaar zijn. Om onmisbaar te zijn, moet een cultuuroed een bijzondere waarde hebben voor het collectieve geheugen, een schakelfunctie of ijkwaarde hebben of een bijzondere artistieke waarde.

Wat de overheid hier doet, is in feite een bijzondere categorie creëren binnen het erfgoed (van gemeenschappen of groepen), een categorie die een bijzondere betekenis of uitzonderlijke waarde heeft en waar het tijdsgebonden aspect of het groepsgebundene minder speelt. Een bescherming door de Vlaamse overheid is als het ware tijdloos en voor alle inwoners van de Vlaamse Gemeenschap belangrijk. De overheid legt een publieke claim op het erfgoed.

Omwille van het niet-tastbare, het dynamische en evoluerende karakter en het tijds-, plaats- en groepsgebonden aspect is het niet wenselijk om een gelijkaardig “beschermd statuut van bovenuit” in het leven te roepen en dus immaterieel cultureel erfgoed onder de bescherming van de staat te brengen en het behoud van een element (zoals het vandaag bestaat(?)) te garanderen. Het juridisch afdwingbaar maken en het juridisch verplichten van het doorgeven of het behoud van een veranderend en dynamisch proces is praktisch onhaalbaar.

Het beleid moet net die instrumenten aanreiken en acties opzetten zodat het immaterieel cultureel erfgoed zich verder kan ontwikkelen. Het gaat dus over het creëren van randvoorwaarden.

De overheid kan wel groepen en gemeenschappen helpen, begeleiden en ondersteunen in het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. **De Vlaamse overheid borgt immaterieel cultureel erfgoed door aan de erfgoedgemeenschappen kansen te geven** om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven. Zo geeft de overheid aan de erfgoedgemeenschap kansen om immaterieel cultureel erfgoed te koesteren. De focus van het overheidsbeleid ligt daarbij op mensen, de kennis en de vaardigheden die ze bezitten, op gewoontes en gebruiken en op de wijze waarop die kennis, vaardigheden, gewoontes en gebruiken worden doorgegeven. **De klemtoon ligt dan niet zozeer op het element immaterieel cultureel erfgoed maar op het volledige systeem; de methodiek van het doorgeven en het proces.**

Toch zal vaak een evenwicht moeten gevonden worden bij het geven van kansen of het stimuleren van het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. Er zal moeten omgegaan worden met immaterieel cultureel erfgoed dat verdwijnt. Het

kiezen tussen “laten verdwijnen” en “in leven houden” is geen evidente keuze. Het kan nooit de bedoeling zijn om zomaar in leven te houden of terug tot leven te wekken van gewoontes, gebruiken, tradities, kennis of vaardigheden. In feite ligt de keuze niet bij de overheid maar bij de erfgoedgemeenschap/ de groep of gemeenschap die het immaterieel cultureel erfgoed koestert en wenst door te geven. Het al of niet opzetten van positieve acties gebeurt door en op vraag van die erfgoedgemeenschap. De erfgoedgemeenschap stuurt aan, de overheid maakt mogelijk.

EEN STAND VAN ZAKEN VAN HET BELEID VOOR HET IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED IN VLAANDEREN

Na de ratificatie in 2006 van de UNESCO-conventie uit 2003 heeft de Vlaamse Gemeenschap gekozen om op korte termijn een aantal maatregelen en acties te nemen en tegelijkertijd een traject te starten voor de ontwikkeling van een gedragen langetermijnbeleid voor immaterieel cultureel erfgoed. Deze visienota vormt er het eerste resultaat van en moet een basis vormen voor het langetermijnbeleid.

Immaterieel cultureel erfgoed was een nieuw begrip in 2006 maar volkscultuur niet. Vanuit een beleid voor volkscultuur had de Vlaamse Gemeenschap aandacht voor tradities, fenomenen, gebruiken, kennis en gewoontes. In het kader van de integratie in het Cultureel-erfgoeddecreet van het Decreet op de Volkscultuur van 1997 is ook in Vlaanderen de discussie gevoerd om volkscultuur geruisloos te vervangen door immaterieel cultureel erfgoed. Er is toen voor gekozen om beide begrippen naast elkaar op te nemen in het decreet. Immaterieel cultureel erfgoed werd opgenomen in de definitie van cultureel erfgoed, volkscultuur werd afzonderlijk gedefinieerd. De definitie uit *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* werd overgenomen. Het Decreet op de Volkscultuur erkende en subsidieerde sinds 1998 en subsidieert nog tot 2011 een aantal organisaties die zich bezighouden met de volkscultuur zoals ze vandaag wordt ingevuld en dus met het leven van alledag.

De kernopdracht van de 13 organisaties²¹ is het verzamelen, beschermen, bestuderen, bekendmaken en demonstreren van de volkscultuur. Volkscultuur wordt in het Decreet op de Volkscultuur gedefinieerd als “alle collectieve al of niet traditionele uitingen van het volksleven, zoals die door organisaties, hetzij als studierrein, hetzij als toepassingsgebied, in hun doelstellingen en programma zijn ingeschreven.” Het decreet noemde vier terreinen van volkscultuur: de algemene volkskunde, de heemkunde, de familiekunde, de industriële archeologie en de gethematiseerde volkskunde. De organisaties hadden een dienstverlenende taak voor verenigingen en mensen die in minstens vier provincies actief moesten zijn en zich actief inzetten voor het thema.

In de memorie van toelichting bij het toenmalige decreet worden de verschillende domeinen binnen de volkscultuur als volgt geduid:

“In de genealogie wordt de historische herkomst en de geografische spreiding van families onderzocht. De heemkundige spitst zich toe op een betere kennis van de lokale leefwereld in al zijn aspecten en op de bescherming van het eraan verbonden roerend en onroerend goed. De industriële archeologie is begaan met het arbeidersleven, het behoud en beheer van het industrieel patrimonium en de bescherming van met ondergang bedreigde technieken.

De volkskunde bestudeert volksculturele fenomenen in hun cultuurhistorische context met bijzondere aandacht voor de rol van de mens in veranderingsprocessen. Hierin zijn specifieke domeinen te onderscheiden zoals eetcultuur, vestimentaire gewoonten, levensrituelen, recreatie, volkskunst, heraldiek en dies meer. Al die disciplines en werksoorten hebben één zaak gemeen: een actieve belangstelling voor het erfgoed van onze voorouders en de vertaling ervan naar de actualiteit, ten behoeve van ons collectief geheugen en de duiding ervan.”²²

Het Decreet op de Volkscultuur beperkte zich niet alleen tot het immaterieel cultureel erfgoed maar nam ook het roerend en onroerend erfgoed in ogenschouw. De geschiedenis en de kennis van het verleden stonden centraal. Het Decreet op de Volkscultuur is in grote mate een decreet over geschiedenis, de geschiedschrijving of de alledaagse historische cultuur met verschillende deeldomeinen zoals lokale geschiedenis (~heemkunde), de geschiedenis van families (~georganiseerd rond genealogie) en de studie of het documenteren van fenomenen zoals eetcultuur, gewoonten, levensrituelen, volkskunst ... (~algemene en gethematiseerde volkskunde).

Binnen het toekomstige beleid voor het immaterieel cultureel erfgoed stellen we de actualiteitswaarde en het al of niet willen doorgeven aan toekomstige generaties centraal. De processen van toe-eigening, hedendaags gebruik en toepassing van die fenomenen, rituelen, gewoonten en kennis en de veranderingen of evoluties zijn minstens even belangrijk. Het historische aspect van een fenomeen, ritueel of gebruik vormt slechts één aspect.

Het model dat door dit decreet werd geïntroduceerd – één organisatie wordt gesubsidieerd voor het vervullen van een ankerfunctie voor een erfgoedgemeenschap, voor het aansturen ervan, voor het onderhouden en verspreiden van kennis en expertise – werd vertaald naar het Cultureel-erfgoeddecreet en de deuren opengezet naar ook andere thematische invalshoeken zoals kerkelijk erfgoed. Ook van de musea en

culturele archiefinstellingen ingedeeld bij het Vlaamse niveau en van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek wordt verwacht dat ze zo'n ankerfunctie vervullen, de kennis die ze bezitten verspreiden en delen. Het is de bedoeling dat op termijn een netwerk van cultureel-erfgoedorganisaties ontstaat dat alle aspecten van erfgoedzorg behelst. Het model geïntroduceerd met het Cultureel-erfgoeddecreet biedt mogelijkheden voor een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed.

Een belangrijk aanjager binnen het Decreet op de Volkscultuur, die nieuwe concepten binnenbracht in Vlaanderen, internationaal een rol speelde in het debat over de volkscultuur, de etnologie en het immaterieel cultureel erfgoed was het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (VCV). Opgericht in 1999 en gesubsidieerd op basis van het Decreet op de Volkscultuur stimuleerde het de organisaties uit het veld om nieuwe concepten te omarmen, nieuwe richtingen uit te gaan en mee te stappen in de internationale ontwikkelingen. Het VCV vormde als steunpunt de draaischijf binnen de sector. Als erfgenaam van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde was het VCV veelvuldig betrokken bij internationale discussies over volkscultuur en immaterieel cultureel erfgoed. Het was en is nog steeds Marc Jacobs, directeur van het VCV en FARO, die de Vlaamse Gemeenschap als expert uitstuurt naar internationale fora. De werking van het VCV werd in 2008 geïntegreerd in FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw.

Ook een aantal musea in Vlaanderen hield zich bezig met volkscultuur, volkskunde en etnologie. Het is vooral vanuit die musea en het VCV dat de volkskunde en etnologie verder werden ontwikkeld en het begrip etnologie breed werd ingevuld. "Alledaags is niet gewoon, reflecties over volkscultuur en samenleven", een project van het VCV samen met de Koning Boudewijnstichting, verbindt volkscultuur met samenlevingsopbouw, erfgoedzorg, met de sociaal-artistieke en de sociaal-culturele praktijk. Dit was een eyeopener en schetste diverse kansen voor volkscultuur en een actuele inbedding. Een andere eyeopener was het project "Mannen met baarden" uit 2001, georganiseerd door het Huis van Alijn. Met deze projecten trekt de sector duidelijk de kaart van de volkscultuur en is er potentieel voor de verdere ontwikkeling van etnologie en volkskunde.

Na ratificatie van de conventie van 2003 koos de Vlaamse Gemeenschap ervoor om eerst in te zetten op het vergroten van de zichtbaarheid van immaterieel cultureel erfgoed. Deelname aan de internationale instrumenten van de conventie en dan voornamelijk aan artikel 16 (de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid²³) stond voorop. Het op internationale lijsten krijgen van immaterieel cultureel erfgoed dat in Vlaanderen leeft, verhoogt de zicht-

baarheid van het immaterieel cultureel erfgoed, het geeft erkenning aan diegenen die het immaterieel cultureel erfgoed beoefenen, koesteren en/of er drager van zijn. Op een geaggregeerd niveau geeft het inzicht in de diversiteit van immaterieel cultureel erfgoed en zorgt het er ook voor dat diverse groepen (waaronder beleidsmakers en publiek) een beeld krijgen van wat immaterieel cultureel erfgoed is of kan zijn.

In 2008 werkte de Vlaamse Gemeenschap hiervoor een reglement uit.²⁴ Het reglement werd ook toegepast in 2009 en 2010. Het reglement roept een "Inventaris van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen" (de Inventaris Vlaanderen) in het leven. Het bevat de criteria en procedures om een element op deze inventaris te plaatsen. Het reglement beschrijft ook de procedures om een element dat op deze inventaris staat, te nomineren voor de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (artikel 16 van de UNESCO-conventie van 2003).

In de geest van de conventie is het de (erfgoed)gemeenschap, die drager is van het element immaterieel cultureel erfgoed, die de beslissing neemt om zich kandidaat te stellen voor de Inventaris Vlaanderen en/of de Representatieve Lijst van UNESCO. Het is dus niet een groep van experts of wetenschappers die na een grondige wetenschappelijke studie bepaalt welke elementen deel mogen of kunnen zijn van de Inventaris Vlaanderen of desgevallend voldoen aan de voorwaarden van de operationele richtlijnen van UNESCO om op de Representatieve Lijst van UNESCO te komen. Het is de gemeenschap zelf die het initiatief moet en kan nemen. De principes van de conventie worden hierdoor gevolgd.

In het reglement zijn een aantal kwaliteitscontroles ingebouwd. Zo vraagt het reglement dat de cultureel-erfgoedgemeenschap samenwerkt met een op basis van het Cultureel-erfgoeddecreet gesubsidieerde organisatie. Dat is een organisatie die de zorg voor en/of de ontsluiting van cultureel erfgoed als kerntaak heeft. Musea, culturele archiefinstellingen, erfgoedbibliotheek, maar ook landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur, specifieke expertisecentra voor cultureel erfgoed en lokale besturen met een door de Vlaamse overheid gesubsidieerd cultureel-erfgoedbeleid behoren hiertoe. Deze samenwerking moet de erfgoedreflex van de cultureel-erfgoedgemeenschap versterken en helpen om maatregelen voor de *safeguarding* van het element immaterieel cultureel erfgoed uit te werken. Uit de praktijk leren we dat het voornamelijk landelijke organisaties voor volkscultuur en de cultureel-erfgoedcellen van lokale besturen met een gesubsidieerde cultureel-erfgoedwerking zijn die betrokken worden bij het voorbereiden en opstellen van een aanvraagdossier. Ook FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed is

Germaine Deruyter, 80 jaar, leerling kantklossen bij haar moeder en in de kantschool (Apostolinen) te Brugge, nu nog steeds een meesteres in het kantklossen. Foto © Alan Govenaar

partner in voornamelijk de aanvragen voor nominaties voor de Representatieve Lijst van UNESCO.

Een tweede element van kwaliteitscontrole is de door de minister van Cultuur opgerichte ad-hoccommissie immaterieel cultureel erfgoed. Deze commissie van experts toetst het element en het dossier aan de criteria en bekijkt eveneens de kwaliteit van een dossier, geeft eventueel advies en mogelijke verbeterpunten aan de cultureel-erfgoedgemeenschap en adviseert de minister van cultuur om een element al of niet op te nemen op de Inventaris Vlaanderen enerzijds en/of voor te dragen voor opname op de Representatieve Lijst van UNESCO anderzijds.

Na drie jaar reglement staan 19 elementen op de Inventaris Vlaanderen.

In 2009 werd de Heilige Bloedprocessie van Brugge opgenomen op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (Artikel 16 van de UNESCO-conventie). In 2009 droeg de Vlaamse Gemeenschap vier elementen voor opname op dezelfde lijst voor. Vlaanderen participeerde ook aan het internationale dossier over de Valkerij dat door de Verenigde Arabische Emiraten werd ingediend bij UNESCO. Op 16 november 2010 nam het Intergouvernementeel Comité van de conventie de beslissing over vier van deze elementen: Het Carnaval van Aalst, het Krakelingenfeest en Tonnekensbrand te Geraardsbergen, Houtem Jaarmarkt, die jaarlijks plaatsvindt in Sint-Lievens-Houtem en de Valkerij staan sindsdien op de Representatieve Lijst. Voor een beslissing over het dossier van de Jaartallen in Leuven is het nog wachten op de bijeenkomst van het Intergouvernementeel Comité in het najaar van 2011. De Garnaalvisserij te paard uit Oostduinkerke is een van de volgende dossiers die bij UNESCO zullen worden ingediend.

De Ommegangsureuzen en -draken uit België en Frankrijk – waar de reuzen uit Dendermonde, Mechelen en Brussel deel van uitmaken – zijn in 2005 op de lijst van “Meesterwerken van het Oraal en Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid” geplaatst. Deze lijst van meesterwerken vormde een voorloper op de conventie. Alle elementen op de meesterwerkenlijst werden in 2009 overgenomen op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Het reglement, de Inventaris Vlaanderen en de nominaties voor de Representatieve Lijst van UNESCO hebben in de eerste plaats gezorgd voor een grotere zichtbaarheid van immaterieel cultureel erfgoed. Nadeel van dit reglement en van de open oproep is dat het de ‘usual suspects’²⁵ zijn die een dossier indienen voor één of voor beide lijsten. De impact op deze ‘usual suspects’ is vrij groot en positief. Het doet hen nadenken over datgene waar ze mee bezig zijn. De verplichte samenwerking met een gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisatie die op

een dynamische manier omgaat met cultureel erfgoed is een pluspunt. Deze samenwerking geeft nieuwe inzichten, doet de cultureel-erfgoedgemeenschap stilstaan bij het borgen en bij de erfgoedwaarde van het element. Het nadeel is wel dat – en hier duiken gevaren op van het werken met lijsten – elke stoet, elke reus, elk evenement met een lange geschiedenis op de Inventaris Vlaanderen wenst te komen en bij uitbreiding op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (artikel 16 van de UNESCO-conventie). Het prestige van deze lijsten (en zeker van de internationale lijst) is hoog, het symbolisch kapitaal groot. Een erkenning door de overheid of door een internationale organisatie wordt door vele organisatoren aanzien als een erkenning van hun jarenlange inzet. Voor steden en gemeenten en voor de verenigingen of erfgoedgemeenschappen achter een element immaterieel cultureel erfgoed wordt zo’n erkenning vaak ook vanuit economisch en toeristisch oogpunt nagestreefd. Er wordt een grotere aantrekkingskracht vermoed en er worden meer bezoekers gelokt. Er wordt gehoopt op meer inkomsten en terugverdieneffecten. Uiteraard zijn dit positieve gevolgen, maar een opname op de lijst moet meer zijn dan dat.

Vaak aanzien erfgoedgemeenschappen de opname van het element immaterieel cultureel erfgoed als een eindpunt. Zoals in de definities aangegeven, staat het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed centraal. Na de opname op de inventaris begint alles nog maar en moeten een programma en acties voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed uitgevoerd en geïmplementeerd worden. In de toekomst moet er meer aandacht gaan naar het programma en de acties voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed en moet de opname op een lijst gekoppeld worden aan de kwaliteit van deze maatregelen.

De meerwaarde van opname op de Inventaris Vlaanderen en de Representatieve Lijst van UNESCO bestaat niet alleen uit een grotere zichtbaarheid maar geeft ook kansen op uitwisseling van kennis, ervaringen, expertise, acties en programma’s voor het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed. En dit zowel binnen Vlaanderen als op het internationale toneel.

Zoals in de definitie aangegeven, bevindt het immaterieel cultureel erfgoed zich niet alleen binnen het cultureel-erfgoedveld. Daarom hier een korte opsomming van een aantal velden of initiatieven waarbinnen de Vlaamse overheid ook aandacht heeft of zou kunnen hebben voor het immaterieel cultureel erfgoed.

Binnen **het kunsten- en amateurkunstenbeleid** wordt gewerkt met fenomenen, tradities, gebruiken, kennis en gewoonten. Zoals in het begin geschetst, is een continuüm aanwezig bij de ontwikkeling en evolutie van cultuur en kunst. De kunsten en

amateurkunsten schakelen zich, bewust of onbewust, in zo'n continuüm in.

In de regelgeving binnen Vlaanderen wordt een beleid voor de kunsten gevoerd op basis van het Kunstdecreet en van het Decreet op de Amateurkunsten. Dans, theater, figurentheater, beeldende kunst, kunstproductie ... komen daarin aan bod.

De koepelorganisaties gesubsidieerd op basis van het Decreet op de Amateurkunsten en de organisaties (steunpunten en kunstenuorganisaties) gesubsidieerd op basis van het Kunstdecreet besteden in meer of mindere mate aandacht aan het (roerend, onroerend en immaterieel) erfgoed van de verschillende disciplines.

Ook binnen **het onroerend-erfgoedbeleid** is er aandacht voor immaterieel cultureel erfgoed. De kennis van technieken voor de restauratie van gebouwen en voor het onderhoud van landschappen wordt vastgelegd en gedocumenteerd.²⁶

Vanuit het **beleidsdomein Landbouw en Visserij** ondersteunt de Vlaamse overheid het gastronomisch of culinair erfgoed. Het beleidsdomein ondersteunt het steunpunt Streekproducten en kent het Vlaamse label "streekproduct.be" en de Europese labels "Beschermd Oorsprongsbenaming (BOB)", "Beschermd Geografische Aanduiding (BGA)" en "Gegarandeerde Traditionele Specialiteit (GTS)" toe. De kennis en vaardigheden nodig om deze producten te maken, kunnen als immaterieel cultureel erfgoed worden gelabeld.

Het **evenementenbeleid en het toeristisch beleid** van de Vlaamse overheid en van ook lokale besturen zet in op immaterieel cultureel erfgoed. Vele lokale besturen ondersteunen lokale fenomenen, gebruiken en gewoonten. De ondersteuning gebeurt zowel financieel, logistiek als op het vlak van promotie en communicatie. De ondersteuning gebeurt meestal vanuit een toeristisch-recreatieve invalshoek.

CONTOUREN VAN EEN TOEKOMSTIG BELEID

Op basis van het scherpstellen van de definities van immaterieel cultureel erfgoed en het vervangen van "beschermen" door "het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed" bestaat de basisfilosofie van het beleid dat de Vlaamse Gemeenschap voert voor het immaterieel cultureel erfgoed uit:

Het geven van kansen aan erfgoedgemeenschappen (= een gemeenschap die bestaat uit organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed of specifieke aspecten ervan, en die het cultureel erfgoed of aspecten ervan door publieke actie wil behouden en doorgeven aan toekomstige generaties²⁷) **om het immate-**

rieel cultureel erfgoed door te geven. Omdat de nadruk op het doorgeven wordt gelegd, investeert de Vlaamse Gemeenschap in een duurzaam beleid. **Zo borgt de Vlaamse Gemeenschap het immaterieel cultureel erfgoed.**

Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen zorgt ervoor dat elke erfgoedgemeenschap de informatie krijgt of de kennis verwerft om ofwel autonoom ofwel begeleid de analyse te maken wat immaterieel cultureel erfgoed is binnen de gewoonte, het gebruik, het fenomeen of de kennis die ze bezit. Die informatie en kennis en die begeleiding dragen ook bij tot het actief inzetten op het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed.

Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed beperkt zich niet tot de (gesubsidieerde) cultureel-erfgoedsector, maar gaat onder andere ook over de kunstensector, de landbouw en visserij, het onroerend-erfgoedveld ... Om meer dan de 'usual suspects' te bereiken, zal ook buiten het culturele veld moeten worden gestapt.

De Vlaamse Gemeenschap neemt drie rollen op zich:

1. **De Vlaamse Gemeenschap voert een faciliterend beleid.** De Vlaamse Gemeenschap ondersteunt een erfgoedgemeenschap zodat deze voldoende kennis en informatie heeft om immaterieel cultureel erfgoed te herkennen, te benoemen en proactief in te zetten op het doorgeven ervan.
2. Omdat dit beleid zich ent op een internationaal beleid is het ook aan de Vlaamse Gemeenschap om de internationale kaart te trekken. **De Vlaamse Gemeenschap neemt het voortouw in het internationaal vertalen van het beleid in Vlaanderen en speelt op het internationale toneel mee.** De Vlaamse Gemeenschap speelt, binnen de context van België, de rol die, op basis van de conventie, van staten wordt verwacht. Tegelijk stimuleert de Vlaamse Gemeenschap de internationale aanwezigheid en uitwisselingen op internationale fora van immaterieel cultureel erfgoed uit Vlaanderen. Beleidsmatig speelt de Vlaamse Gemeenschap met de visie die ontwikkeld wordt in deze nota in de spits van de internationale debatten. Ze heeft dat ook bij de voorbereiding gedaan. Bij de uitwerking van een langetermijnbeleid probeert Vlaanderen deze rol vast te houden.
3. Zoals hoger in de definities aangegeven en bij het scherpstellen van begrippen gesteld, borgt de Vlaamse overheid het (doorgeven van) immaterieel cultureel erfgoed. "Borgen" heeft ook te maken met kwaliteitscontrole en monitoring. **De derde rol die de Vlaamse Gemeenschap op zich neemt is die van kwaliteitsbewaker en moderator.**

Hieronder geven we meer toelichting bij elk van deze drie rollen.

1) De Vlaamse Gemeenschap faciliteert

a) Wat betekent dit?

De erfgoedgemeenschap staat centraal in het beleid. Rekening houdend met de definitie van immaterieel cultureel erfgoed en met de doelstellingen van een beleid dat borgt, zet een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in op “van onderuit” en op “ontwikkeling”.

De Vlaamse Gemeenschap voert een beleid dat de bevolking en groepen en gemeenschappen stimuleert om die fenomenen, gebruiken, gewoontes en kennis die ze hebben overgeërfd, die ze belangrijk vinden en willen overdragen aan toekomstige generaties, te herkennen en te benoemen als immaterieel cultureel erfgoed en actief door te geven. Dat herkennen en benoemen maakt proactief handelen mogelijk. Het zorgt ervoor dat de erfgoedgemeenschap acties ontwikkelt om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven.

Vandaag staan heel wat “groepen” of “gemeenschappen” niet stil bij wat ze belangrijk vinden. Het doorgeven gebeurt vanzelf. Er wordt niet stilgestaan bij de mechanismes die daarbij spelen of de onderhandelingen die daarbij gebeuren en welke rol individuen enerzijds daarin hebben en de groep anderzijds daarin heeft. Telkens opnieuw wordt betekenis gegeven aan het immaterieel cultureel erfgoed. Vaak verandert het gebruik en de functie. Dat proces van toe-eigening wordt nu vaak niet herkend. Het maakt echter deel uit van het immaterieel cultureel erfgoed.

Het is aan een erfgoedgemeenschap om die fenomenen die ze wenst door te geven ook effectief als immaterieel cultureel erfgoed te benoemen. Met het benoemen geeft een erfgoedgemeenschap aan dat ze het immaterieel cultureel erfgoed wenst te documenteren, te inventariseren en de ontwikkeling in kaart te brengen. Dat documenteren is geen evidentie. Immaterieel cultureel erfgoed is dynamisch, het ontwikkelt en evolueert. “Vastleggen” en “dynamisch” zijn moeilijk te verzoenen en vaak elkaars tegengestelde. Het instrument waarmee immaterieel cultureel erfgoed wordt geïnventariseerd, moet tegemoetkomen aan het dynamisch karakter.

Het is aan een erfgoedgemeenschap om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven. Ze staat zelf in voor het blijven voortbestaan – en dus evolueren – van het immaterieel cultureel erfgoed. Door acties en programma’s op te zetten om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven aan toekomstige generaties, koestert een erfgoedgemeenschap het immate-

rieel cultureel erfgoed en schat ze de waarde ervan hoog in. De Vlaamse Gemeenschap zorgt ervoor dat erfgoedgemeenschappen de juiste kennis verwerven om immaterieel cultureel erfgoed te herkennen, benoemen, documenteren, inventariseren en door te geven.

b) Instrumenten te ontwikkelen door de Vlaamse Gemeenschap

1) *Expertisekernen/netwerken van expertise*

Cultureel-erfgoedorganisaties met kennis van zaken kunnen erfgoedgemeenschappen helpen de analyse te maken welke fenomenen, tradities, gebruiken en welke kennis immaterieel cultureel erfgoed is en de “erfgoedreflex” aan te scherpen. Cultureel-erfgoedorganisaties met kennis van zaken hebben expertise op het vlak van immaterieel cultureel erfgoed en het doorgeven ervan, kennen de valkuilen, kennen de definitie van immaterieel cultureel erfgoed en kunnen die toepassen, weten wat borgen van immaterieel cultureel erfgoed is en weten dat het niet gelijkstaat aan bevroren of teruggrijpen naar een mogelijk historisch verleden, weten dat hoe ouder “hoe meer of beter” immaterieel cultureel erfgoed geen correct argument is, kennen het concept van *invented traditions* en weten ermee om te gaan. De etnologie en het herkennen van processen van toe-eigening zijn gekend bij zo’n organisatie. Zo’n organisatie bezit de juiste expertise. **De Vlaamse Gemeenschap ondersteunt deze expertisekernen of netwerken van expertise en sluit zo aan bij de UNESCO-conventie van 2003 waarin gevraagd wordt naar het ondersteunen van *competent bodies* (artikel 13, (b)).**

Deze expertisekernen zetten in op kennisontwikkeling en het aanscherpen van de erfgoedreflex bij erfgoedgemeenschappen. Zo doen ze aan *capacity building*. De UNESCO-conventie van 2003 vraagt hierop in te zetten (artikel 14, (a), (III)).

Er zijn verschillende soorten immaterieel cultureel erfgoed. De conventie somt in artikel 2 vijf grote groepen op.²⁸ Het immaterieel cultureel erfgoed dat tot zo’n groep behoort, heeft gelijkenissen. De kennis en expertise nodig om het immaterieel cultureel erfgoed te herkennen en benoemen en om het door te geven, is vaak gelijkaardig; kennis en expertise kan uitgewisseld en gedeeld worden.

We stellen daarom voor om deze clusters of groepen als benchmark te hanteren. Rond elk van deze groepen zou expertise ontwikkeld of inzetbaar gemaakt moeten worden.

Heel wat expertise is ontwikkeld, is aanwezig bij reeds gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties (= landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed, landelijke cultureel-

erfgoedorganisaties voor volkscultuur, musea en culturele archiefinstellingen ingedeeld bij het Vlaamse niveau, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, de cultureel-erfgoedcellen en steden, gemeenten, intergemeentelijke samenwerkingsverbanden en de Vlaamse Gemeenschapscommissie en bij de provinciale erfgoeddiensten). Het is zaak om deze, vaak verspreide, expertise samen te brengen of zichtbaarder te maken. Door schaalvoordelen kunnen ook via deze netwerken efficiëntiewinsten worden geboekt.

Zulke expertisecernen of netwerken van expertise ontwikkelen niet alleen een beleid voor het immaterieel cultureel erfgoed, maar kunnen ook binnen het thema aandacht hebben voor het roerend cultureel erfgoed.

Op basis van de vijf thema's zouden volgende expertisecernen of netwerken van expertise kunnen groeien:

- Een landelijke expertisecern of netwerk voor verhalen, dialecten, mondelinge geschiedenis en vertelkunst. Dit is een expertisecentrum dat kennis en expertise centraliseert rond "verhalen". Theo Meder en Eric Venbrux definiëren een volksverhaal als: een mondelinge vertelling die voor langere of kortere tijd circuleert tussen (groepen) mensen.²⁹ Ook liedjes, aftelrijmpjes, spreekwoorden en raadsels behoren hiertoe. Een verhaal is meestal anoniem en variabiliteit of het ontstaan van nieuwe versies is een belangrijk kenmerk. Het gaat niet alleen over sprookjes, sagen, legendes, moppen en anekdotes, maar ook over hedendaagse stadslegendes, productgeruchten of roddels. Datzelfde centrum of dat netwerk kan het koesteren van dialecten en taalvariatie als haar onderwerp zien evenals expertise verschaffen rond vertelkunst en mondelinge geschiedenis. Zie domein 1 uit de conventie: "*oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage*".
- Een landelijke expertisecern of netwerk van expertise voor cultureel erfgoed binnen het kunstenveld (in de conventie = "performing arts"). Dit thema is zeer breed. Het veld wordt vandaag door verschillende organisaties bespeeld. Het is een groot thema waarin het zowel gaat over muziek als over theater en dans. Omdat deze thema's ook belangrijk roerend erfgoed zoals archieven en collecties bevatten, kunnen hier meerdere netwerken of expertisecernen actief zijn. Een mogelijk opdeling zou kunnen zijn: een expertisecern voor het muzikaal erfgoed en een voor het erfgoed van de podiumkunsten (theater en dans). De interactie met het kunsten- en het amateurkunstenlandschap is hier groot. Voor de kunstensector is interactie nodig met het Muziekcentrum Vlaanderen en het Vlaams Theater Instituut dat ook dans tot zijn actierein rekent, met de amateurkunstensector is interactie vereist met Danspunt en Open Doek voor de podiumkunsten en met Muziekmozaïek,

Koor&Stem, Poppunt en Vlamo voor de muziek. Vooral voor het doorgeven van dit soort immaterieel cultureel erfgoed is interactie met deze sectoren relevant en een duidelijke meerwaarde vereist.

- Een landelijke expertisecern of netwerk voor cultureel erfgoed van stoeten, feesten, rituelen en sociale interactie. Vanuit toeristisch oogpunt is dit een belangrijk netwerk. Feesten, rituelen en sociale interactie gaat van carnaval tot optochten en stoeten, maar ook over Maria-vereringen, bedevaarten en Sinterklaas. Zo'n expertisecern of netwerk grijpt in en zorgt voor een erfgoedreflex bij een groot deel van de 'usual suspects' en die organisaties die een erkenning van de overheid verwachten of vaak vanuit economisch oogpunt belang hechten aan de titel van "immaterieel cultureel erfgoed". (In de UNESCO-conventie is dit domein 3: "*social practices, rituals and festive events*").
- Een netwerk rond kennis over de natuur en het universum vormt een meerwaarde voor het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Vaak is kennis over de natuur en het universum een aspect van een element immaterieel cultureel erfgoed dat ook tot een andere groep kan gerekend worden. Met het oog op kennisdeling en uitwisseling van informatie is een dergelijk netwerk belangrijk.
- Een landelijke expertisecern of netwerk dat zich toelegt op het immaterieel cultureel erfgoed van technieken en ambachten. Deze expertisecern of dat netwerk documenteert, begeleidt en zorgt mee voor het doorgeven. Van deze organisatie wordt een grote interactie verwacht met onderwijs en tewerkstelling om het doorgeven veilig te stellen. Immaterieel cultureel erfgoed dat tot deze categorie behoort, leidt tot de creatie van objecten. Zowel de link met het onroerend erfgoed (het restauratieambacht en oude technieken) en met landbouw/streekproducten wordt hier gelegd. Hier is ook interactie vereist met een aantal thematische musea zoals het Modemuseum, het Designmuseum, het Museum voor Industriële Archeologie en Techniek (MIAT) ... Het domein binnen de UNESCO-conventie waar hier naar verwezen wordt, is dat van "traditional craftsmanship".

Het Cultureel-erfgoeddecreet voorziet vandaag in verschillende mogelijkheden om dergelijke expertisecernen of partners in zo'n netwerk te subsidiëren. Elke landelijke cultureel-erfgoedorganisatie (= landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed, landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur, erkende musea of erkende culturele archiefinstellingen ingedeeld bij het Vlaamse niveau of de Vlaamse Erfgoedbibliotheek) moet kennis en expertise delen binnen de erfgoedgemeenschap, een ankerfunctie vervullen voor die erfgoedgemeenschap en een dienstverlening organiseren. Als landelijke cultureel-erfgoedorganisaties bouwen ze een werking uit die relevant is voor Vlaanderen. Ze bouwen deze werking uit binnen

een internationale context en brengen internationale expertise binnen in de cultureel-erfgoedgemeenschap. Ze stimuleren de erfgoedgemeenschap tot het ontwikkelen van voorbeeldprojecten.

De criteria in het Cultureel-erfgoeddecreet zijn passend. Van een landelijke cultureel-erfgoedorganisatie verwachten we dan niet alleen aandacht voor het roerend erfgoed (zoals archieven en objecten), maar ook voor het immaterieel cultureel erfgoed dat tot het thema behoort.

Voor de verankering van de expertisekernen voor immaterieel cultureel erfgoed zijn volgende landelijke organisaties het meest geschikt:

- de landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed (artikel 26, §1, 1° van het Cultureel-erfgoeddecreet);
- de landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur (artikel 26, §1, 2° van het Cultureel-erfgoeddecreet);
- de erkende musea ingedeeld bij het Vlaamse niveau (artikel 32, §1, 1° van het Cultureel-erfgoeddecreet).

Deze organisaties kunnen zich ook verenigen in netwerken en kennis en expertise op deze wijze delen en inzetbaar maken voor het immaterieel cultureel erfgoed. De rol die ze vandaag reeds spelen voor het roerend erfgoed kunnen ze evengoed opnemen voor het immaterieel cultureel erfgoed.

Voor de beleidsperiode 2009–2011 subsidieert de Vlaamse Gemeenschap landelijke expertisecentra op basis van een thema (~kerkelijk erfgoed, agrarisch erfgoed, figurentheater) en andere op basis van methodieken (~actuele erfgoedparticipatie, digitalisering). De landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur worden voor dezelfde beleidsperiode gesubsidieerd.

Een clustering van bestaande landelijke expertisecentra, landelijke organisaties voor volkscultuur en nog op basis van het Decreet op de Volkscultuur gesubsidieerde organisaties of de subsidiering van nieuwe landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed of landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur kan vanaf 2012.

De huidige beleidsperiode voor erkende culturele archiefinstellingen ingedeeld bij het Vlaamse niveau loopt tot en met 2012, die voor erkende musea ingedeeld bij het Vlaamse niveau tot en met 2013.

De interactie met de lokale besturen gebeurt via het lokaal cultuurbeleid of via de cultureel-erfgoedcellen. De basisconcepten van het beleid voor het immaterieel cultureel erfgoed zijn ook door de cultureel-erfgoedcellen gekend zodat ook zij een

ondersteunende en begeleidende rol op zich kunnen nemen. Door de veelvuldige interactie van het roerend, onroerend en immaterieel cultureel erfgoed (zie hoger) geldt het protocol dat op basis van het Cultureel-erfgoeddecreet is gesloten tussen de respectievelijke beleidsdomeinen evenzeer voor het immaterieel cultureel erfgoed.

- II) *Van een "Inventaris Vlaanderen" naar een "Databank voor Immaterieel Cultureel Erfgoed in Vlaanderen"*

Het documenteren en inventariseren van immaterieel cultureel erfgoed is een eis van de Conventie. Het maakt ook deel uit van een beleid voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed. **Documenteren gaat over het verzamelen van kennis en informatie over het immaterieel cultureel erfgoed, de geschiedenis ervan, de methodieken die gebruikt zijn voor het doorgeven, de wijze van toe-eigening en aanpassing aan nieuwe ontwikkelingen in de omgeving. Documenteren gaat ook over het in kaart brengen van de acties en programma's die de erfgoedgemeenschap uitvoert en plant en die gericht zijn op het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed.**

De huidige Inventaris Vlaanderen, met 19 elementen immaterieel cultureel erfgoed, was in de eerste plaats opgezet om aan de voorwaarde tegemoet te komen van de UNESCO-conventie die stelt dat een element op een "nationale" inventaris moet staan vooraleer het genomineerd kan worden voor opname op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. De huidige inventaris focust op het element en niet op de acties die de erfgoedgemeenschap opzet om het immaterieel cultureel erfgoed door te geven. Het dynamische en evoluerend karakter van het immaterieel cultureel erfgoed komt in de huidige inventaris niet naar voren. Het clusteren van elementen is met de huidige inventaris ook niet mogelijk met als gevolg dat elke stoet, elke reus of elke individuele gewoonte, gebruik, traditie of fenomeen in de inventaris wenst opgenomen te worden. **Er is daarom nood aan een meer uitgebreid instrument dat verschillende zaken koppelt en getript kan functioneren.** Een nieuw instrument moet volgende zaken mogelijk maken:

- het **zichtbaar maken** van het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen;
 - door het dynamisch en dus veranderend karakter van het immaterieel cultureel erfgoed in beeld te brengen (onder andere door onderzoek van heden en verleden, het in kaart brengen van processen van toe-eigening, ...).
 - door in te zetten op communicatie.
- het **verbinden van elementen immaterieel cultureel erfgoed**;
 - door het groeperen van gelijkaardige soorten immaterieel cultureel erfgoed. De verschillende soorten zoals

Dragers van tradities. Het omgaan met het Ros Beiaard van Dendermonde is zowel opgenomen in de Inventaris van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen als op de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (UNESCO-conventie van 2003, artikel 16). Gustaaf Mannaert, 63, is een van de mannen die het Ros Beiaard letterlijk, maar ook figuurlijk, dragen. Hij liep de ommegangen van 1975, 1990 en 2000 als kopman onder het paard. In 2010 begeleidde hij het Ros Beiaard als deken van de Gilde der Vrije Pijnders. Foto © Alan Govenaar

gedefinieerd in de UNESCO-conventie van 2003 kunnen hiervoor richtinggevend zijn. Maar ook het verder groeperen van gelijkaardige elementen is een must (bv. het samenbrengen van het immaterieel cultureel erfgoed van Reuzen in Vlaanderen of Maria-vereringen en pelgrimstochten).

- door internationale samenwerking en uitwisseling van kennis en expertise. De databank moet kunnen bijdragen aan het opstellen van internationale dossiers voor artikel 16 (Representatieve lijst), artikel 17 (immaterieel cultureel erfgoed dat bedreigd is) en artikel 18 (voorbeeldprojecten).
- het **verbinden van elementen immaterieel cultureel erfgoed met goede praktijkvoorbeelden, experts en expertisecernen.**
- het **uitwerken, tonen en rapporteren over borgmaatregelen en maatregelen voor het doorgeven** van het immaterieel cultureel erfgoed en het oplijsten van goede praktijkvoorbeelden. Zo functioneert de databank ook als instrument voor de opvolging van het immaterieel cultureel erfgoed.

Om dit mogelijk te maken, wordt voorgesteld **alle informatie in een databank** op te nemen. Een dergelijke databank inventariseert, stelt interactie, uitwisseling van kennis en expertise centraal, legt de nadruk op de individuele elementen EN op de gelijkenissen en verwantschappen.

In navolging van de definitie van immaterieel cultureel erfgoed en de nadruk die erin gelegd wordt op de medewerking van de erfgoedgemeenschappen en op het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed, gebeurt de registratie in de databank door de erfgoedgemeenschappen zelf. De expertisecernen begeleiden de erfgoedgemeenschappen daarin, volgen het element verder op, leggen linken met experts en met andere elementen met gelijkaardige kenmerken, processen van doorgeven, die behoren tot dezelfde groep ... **De expertisecernen en netwerken voor immaterieel cultureel erfgoed werken op basis van de gegevens in de databank projecten uit en zorgen voor clustering van elementen en voorbeeldpraktijken.**

Het beheer van de databank gebeurt door een consortium (al of niet onder een eigen rechtspersoonlijkheid), de Vlaamse Gemeenschap is eigenaar van de databank. Archiefbank Vlaanderen is op dezelfde manier georganiseerd. De ervaring met deze databank leert ons dat een dergelijke decentrale in-voer en gezamenlijk beheer werkt.

De Inventaris Vlaanderen vloeit voort uit deze databank. De Inventaris Vlaanderen is een lijst met aandacht voor de individuele elementen die focust op de gelijkenissen. De Inventaris

Vlaanderen groepeert elementen in thema's en clusters. De Inventaris Vlaanderen focust bijvoorbeeld op "De traditie van het Reuzendragen in Vlaanderen", of "historische stoeten en processies" ... Het is de minister van Cultuur die het immaterieel cultureel erfgoed op de Inventaris Vlaanderen plaatst en erkent. Niet alleen elementen immaterieel cultureel erfgoed maar ook voorbeeldprojecten op het vlak van het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed kunnen door de minister worden erkend en in de kijker geplaatst. Met deze erkenning van immaterieel cultureel erfgoed door de minister van cultuur komt het beleid tegemoet aan de wens van vele erfgoedgemeenschappen om "door de cultuuroverheid gewaardeerd te worden".

Een dergelijke databank/inventaris komt tegemoet aan de bepalingen in artikel 11, b en artikel 12 van de conventie. Artikel 11, b vraagt dat elke staat de verschillende elementen van immaterieel cultureel erfgoed op zijn grondgebied identificeert en definieert in overleg en met de medewerking van de gemeenschappen, groepen en relevante niet-gouvernementele organisaties. Elke staat is in uitvoering van artikel 12 verplicht om een of meerdere inventarissen op te stellen op een manier die past binnen zijn beleid. De inventarissen moeten regelmatig geüpdatet worden.

Voor de verdere uitwerking van deze databank en inventaris is verder overleg nodig en kan een piloottraject worden gestart. Op termijn kan een dergelijke databank als voorbeeld gepresenteerd en internationaal gepositioneerd worden. Met een dergelijke tool wordt ook aansluiting gevonden bij e-cultuur en web 2.0.

III) Programma's en acties voor het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed

De beleidsdomeinen en -velden "Werk", "Onderwijs", (amateur)Kunsten en het Socioculturele veld zijn de belangrijkste domeinen waarin het doorgeven van kennis en vaardigheden centraal staat. Zeker voor wat betreft het domein "immaterieel cultureel erfgoed van technieken en ambachten" is interactie vereist tussen het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed, onderwijs, werk en het socioculturele. Voor het domein "kunsten" is de wisselwerking met de (amateur)kunstenorganisaties noodzakelijk. Opleiding, het overbrengen van kennis, technieken en vaardigheden staan er centraal.

Het is aan de Vlaamse Gemeenschap om aandacht te vragen voor immaterieel cultureel erfgoed in het onderwijscurriculum, in het opleidingsaanbod van de VDAB, in het cursusaanbod van de socioculturele verenigingen en van de amateurkunstenorganisaties. Niet voor elke overdracht van kennis

over technieken en ambachten of voor kennis over de kunsten zijn er geschikte instrumenten binnen deze beleidsdomeinen of -velden. Beleidsoverleg en informatie-uitwisseling is hier voor noodzakelijk.

In heel specifieke gevallen kan de Vlaamse Gemeenschap binnen haar beleid voor immaterieel cultureel erfgoed opleidingsprogramma's voorzien. Een actieprogramma in de lijn van het Living Human Treasures programma van UNESCO³⁰ zou hieraan tegemoet kunnen komen. Levende menselijke schatten zijn personen met unieke kennis en vaardigheden. UNESCO spoort landen ook aan om een programma te ontwikkelen dat inzet op Living Human Treasures. Ze definieert LHT als: "*persons who possess to a high degree the knowledge and skills required for performing or re-creating specific elements of the intangible cultural heritage.*"³¹ Volgende criteria om LHT te selecteren en ondersteunen worden op de website gesuggereerd:

- *their accomplishments and their willingness to convey their knowledge and skills to others;*
- *the value of the traditions and expressions concerned as a testimony of the human creativity genius;*
- *their roots in cultural and social traditions;*
- *their representative character for a given community;*
- *their risk of disappearance.*

De Vlaamse variant van het Living Human Treasures programma zou naast een beloning of erkenning van de uitzonderlijke kennis van vaardigheden en technieken vooral moeten focussen op het doorgeven van kennis en vaardigheden. De randvoorwaarden om in aanmerking te komen voor ondersteuning op basis van dit programma zouden moeten zijn:

- de wens van een erfgoedgemeenschap om deze kennis te vrijwaren;
- de bereidheid van de persoon die de kennis bezit om die kennis door te geven.

De Vlaamse variant zou zo het "leraar-leerlingschap" ondersteunen.

Hiervoor moet een regeling worden uitgewerkt. Een commissie van experts zou op aangeven van de verschillende expertisecernen of netwerken de minister kunnen adviseren om een individu te ondersteunen voor het doorgeven van zijn of haar kennis en vaardigheden. De regelgeving die vandaag bestaat voor individuele kunstenaars binnen het Kunstendecreet kan inspirerend werken.

2) De Vlaamse Gemeenschap stimuleert internationale beleidsvorming en samenwerking

a) Wat betekent dit?

Vlaanderen neemt een internationale rol op zich op twee niveaus: op het **beleidsmatige** vlak en op het **operationele**.

Beleidsmatig zet de Vlaamse Gemeenschap de rol verder die ze heeft gespeeld bij de voorbereiding van de conventie, de concretisering ervan in de operationele richtlijnen en de standpunten die ze heeft ingenomen de voorbije jaren in de Algemene Vergadering van de UNESCO-conventie. De Vlaamse Gemeenschap voert de conventie loyaal uit maar zorgt voor een kritische reflex. Met het beleid dat in deze nota wordt gepresenteerd, speelt de Vlaamse Gemeenschap in de spits van het internationale debat. De standpunten die erin worden ingenomen zijn vooruitstrevend maar binnen de contouren van de conventie. Het scherpstellen van de definities en het uit elkaar halen – maar ook verbinden – van immaterieel cultureel erfgoed en volkscultuur enerzijds en immaterieel cultureel erfgoed, roerend erfgoed en onroerend erfgoed anderzijds is een keuze die internationaal (nog) niet wordt gemaakt of toch niet duidelijk wordt benoemd. Het resoluut centraal stellen van het proces en **de focus op het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed** is in lijn met de conventie. De inventaris/databank die hiervoor ontwikkeld wordt en het clusteren en het denken vanuit gelijkenissen en verschillen zijn een voor ons logische keuze, die internationaal niet steeds gedeeld wordt.

Het verdedigen van deze keuzes en het aanwezig zijn op internationale fora en het internationaal vertalen van deze opties is een kerntaak van de Vlaamse overheid. De inspanningen worden verder gezet; ook in de toekomst vaardigt de Vlaamse Gemeenschap experts af naar de overlegmomenten waarvoor ze is uitgenodigd.

Op het operationele niveau trekt de Vlaamse Gemeenschap de keuzes door in de nominaties voor de twee internationale lijsten (artikel 16 en 17) en het register (artikel 18):

- Artikel 16 is de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid.
- Artikel 17 is de lijst van immaterieel cultureel erfgoed dat bedreigd is.
- Artikel 18 is een register met programma's, projecten en activiteiten die zorgen voor het vrijwaren van het immaterieel cultureel erfgoed. Dit register wordt ook wel eens het Register met Voorbeeldprojecten genoemd.

Het Intergouvernementeel Comité van de conventie beslist welk immaterieel cultureel erfgoed en welke programma's op de lijsten worden geplaatst of in het register worden opgenomen. Ze kunnen echter enkel die elementen selecteren die door de staten zijn voorgedragen. Voor België zijn het de Vlaamse Gemeenschap, de Franse Gemeenschap en de Duitstalige Gemeenschap die de voordrachten doen.

Zoals reeds hoger gesteld, heeft de opname op de Representatieve Lijst een grote symbolische waarde. Het is een erkenning van de soms jarenlange vrijwillige inzet, het label heeft een toeristisch en economisch potentieel. De Vlaamse Gemeenschap blijft participeren aan de opbouw van de verschillende lijsten en het register.

In navolging van de definitie van immaterieel cultureel erfgoed, de focus die ligt op het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed en de wijze waarop de Databank en de Inventaris Vlaanderen worden opgebouwd, **stimuleert de Vlaamse Gemeenschap ook hier de uitwisseling van kennis en expertise en het zoeken naar gelijkenissen** zonder de verschillen te ontkennen. De clustering in Vlaanderen wordt vertaald naar **een samenbrengen van elementen en voorbeeldprojecten op internationaal niveau**. De Vlaamse Gemeenschap stimuleert internationale dossiers. Ze doet dit zowel voor artikel 16 (de Representatieve Lijst) als artikel 18 (het Register van Voorbeeldprojecten). Als de Vlaamse Gemeenschap zowel voor de Representatieve Lijst van UNESCO als voor het Register van Voorbeeldprojecten inzet op **het doorgeven, de kennis, vaardigheden, gewoontes en gebruiken die ermee gepaard gaan**, staat de wijze waarop de erfgoedgemeenschap dat wil doen, de methodiek of het plan tot het vrijwaren van het erfgoed (= *safeguarding measures*) dat ze ontwikkelt en uitvoert, centraal. De grens tussen een nominatie voor artikel 16 of artikel 18 is dan vrij dun. Het verschil zit hem in het al of niet kunnen of willen linken van een methodiek aan een of meerdere elementen van immaterieel cultureel erfgoed.

Het dossier over ludodiversiteit, van het Sportimonium/Sportmuseum Vlaanderen, ingediend bij UNESCO op 31 maart 2010, is een mooi voorbeeld van inzetten op de methodiek die geschikt is voor heel wat elementen immaterieel cultureel erfgoed. De methodiek kan toegepast worden voor vele (traditionele) sporten en spel in de wereld. Andere maatregelen zijn specifiek gelinkt aan één element en kunnen beter voor de Representatieve Lijst worden genomineerd. De Ommegangsureuzen en -draken uit Frankrijk en België is een mooi voorbeeld. Dit element kan echter sterker worden ontwikkeld als ook andere reuzentradities dan de reuzen van Dendermonde, Mechele en Brussel uit Vlaanderen kunnen opgenomen worden. De samenwerking die groeit tussen Vlaanderen en Nederland om

het Sinterklaasfeest en Sint-Maarten op de Representatieve Lijst te plaatsen, ligt perfect in deze lijn.

Na nominatie op een Lijst van UNESCO of het register is de hoofddoelstelling het vrijwaren van het immaterieel cultureel erfgoed. Het toeristisch potentieel en de economische meerwaarde zijn leuk meegenomen.

Op het operationele niveau stimuleert de Vlaamse Gemeenschap **expertisekernen, netwerken en erfgoedgemeenschappen uit Vlaanderen om hun kennis en expertise op internationale fora ter beschikking te stellen en uit te wisselen**. De expertisekernen en netwerken voor immaterieel cultureel erfgoed ondersteunen niet alleen de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen, maar zetten hun expertise zowel op eigen initiatief als "op vraag" in het buitenland in. Ze doen dit door projecten in het buitenland te begeleiden en door te publiceren over voorbeeldpraktijken en methodieken voor het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. De Vlaamse Gemeenschap ondersteunt deze internationale uitwisseling.

De Vlaamse Gemeenschap stimuleert de cultureel-erfgoedorganisaties met kennis van zaken over het immaterieel cultureel erfgoed om een aanvraag in te dienen bij UNESCO **om geaccrediteerd** te worden. Artikel 9 van de conventie omschrijft de functie van deze organisaties:

"Article 9 – Accreditation of advisory organizations

- 1. The Committee shall propose to the General Assembly the accreditation of non-governmental organizations with recognized competence in the field of the intangible cultural heritage to act in an advisory capacity to the Committee."*

De Vlaamse Gemeenschap heeft geen impact op de accreditatie van niet-gouvernementele organisaties. Het is de organisatie zelf die een aanvraag indient bij UNESCO. De taak van deze geaccrediteerde organisaties is het evalueren van aanvragen voor artikel 18 en het begeleiden van projecten die door UNESCO worden betoelaagd.

De UNESCO-conventie legt België op tot het spijzen van het **"Fund for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage"**. Eén procent van de jaarlijkse bijdrage aan UNESCO gaat naar dit fonds. Jaarlijks draagt Vlaanderen ongeveer 17.000 euro bij aan dat fonds. De bestedingen uit dat fonds worden gereguleerd door de Algemene Vergadering. De beslissingen worden uitgevoerd door het secretariaat van UNESCO in Parijs. Vlaanderen heeft daarnaast een "eigen" fonds bij UNESCO waaruit erfgoedprojecten³² kunnen gesubsidieerd worden.

Beslissingen worden genomen in samenspraak met de Vlaamse overheid, maar ook hier uitgevoerd door het secretariaat van UNESCO in Parijs.

b) Instrumenten te ontwikkelen door de Vlaamse Gemeenschap

1) Algemene Vergadering en Intergouvernementeel Comité van de UNESCO

Om de positie, die de Vlaamse Gemeenschap vandaag op het beleidsmatige vlak bezit, te verankeren en bestendigen, is het noodzakelijk om actief te participeren aan de Algemene Vergadering. Aanwezig zijn op de tweejaarlijkse bijeenkomst (meestal) in Parijs is een must. Onder andere daar worden beslissingen genomen over het verder implementeren van de conventie en wordt de interpretatieruimte die de conventie bezit, ingevuld. Het Intergouvernementeel Comité neemt beslissingen over de lijsten, het register en de toelagen aan projecten; het doet ook voorstellen naar de Algemene Vergadering over de interpretatieruimtes en de operationele richtlijnen.

België was lid van het Comité in 2008 en 2009. België kan overwegen zich opnieuw kandidaat te stellen en zo sterker te wegen op de ontwikkelingen van de conventie. Overleg met de Franse en Duitstalige Gemeenschap en overleg binnen de landengroep³³ waartoe België behoort, is hiervoor noodzakelijk.

II) Procedures voor het nomineren van immaterieel cultureel erfgoed voor de internationale lijsten en het register

De Vlaamse Gemeenschap kan slechts die elementen voordragen bij UNESCO, die door een erfgoedgemeenschap naar voren worden geschoven voor opname. UNESCO verwacht wel een formele voordracht van de staten. Kwaliteitscontrole door de staten – hier de Vlaamse Gemeenschap – is vereist.

De inventaris/databank kan als basis gebruikt worden voor het nomineren van elementen. Een selectie kan gemaakt worden:

- van die fenomenen waarvoor een erfgoedgemeenschap een nominatie vraagt;
- nadat op basis van het al of niet specifieke is gestreefd naar een thematische clustering en een Belgische of internationale samenwerking.

Voor nominaties stelt de Vlaamse Gemeenschap criteria op waarbij de nadruk ligt op de maatregelen die men neemt voor het doorgeven en borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. Een commissie van experts adviseert de minister in het

al of niet voordragen bij UNESCO. Een reglement wordt hiervoor uitgewerkt.

III) Budgetten voor reis-, verblijfs- en transportkosten

Om expertisecentra en erfgoedgemeenschappen kansen te geven om hun expertise en kennis in te zetten voor internationale projecten en samenwerking, voor deelname aan internationale fora, zijn budgetten nodig die reis-, verblijfs- en transportkosten dekken.

IV) Investeren in (de verschillende) Fonds(en)

De Vlaamse Gemeenschap betaalt de jaarlijkse verplichte (= de 1 %-bijdrage)³⁴ bijdrage en investeert in het Flanders UNESCO Heritage Trust Fund.

V) UNESCO Categorie II centrum

De internationale wereld erkent Vlaanderen voor zijn expertise op het vlak van immaterieel cultureel erfgoed. De Vlaamse Gemeenschap participeerde actief, samen met de Franse Gemeenschap onder de vlag van België, aan het tot stand komen van de conventie. België, en dus Vlaanderen, maakte deel uit van het comité bij het opstellen van de operationele richtlijnen.

Die internationaal gewaardeerde expertise zichtbaar maken kan door het oprichten van een Categorie II centrum voor deze conventie. Zo'n centrum speelt een internationale rol. Het centrum ontwikkelt internationale projecten en programma's over immaterieel cultureel erfgoed en promoot de conventie.

Het voordeel van zo'n centrum in Vlaanderen is het verankeren van internationale, hoogstaande expertise wat ook zorgt voor kortere communicatielijnen tussen het veld in Vlaanderen en die internationale expertise.

Intrabelgisch en binnen de landengroep waar België toe behoort, zal onderzocht worden of zo'n centrum in Vlaanderen haalbaar en realistisch is.

3) De Vlaamse Gemeenschap bewaakt de kwaliteit en modereert

a) Wat betekent dit?

Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed balanceert op verschillende breuklijnen. Het is zoeken naar een evenwicht tussen verschillende invalshoeken:

- in de relatie tussen immaterieel cultureel erfgoed en authen-

- ticititeit, traditie en identiteit en volkscultuur;
- in het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed en het evolueren versus het bevriezen;
- in het inventariseren en dat doen als erfgoedgemeenschap in relatie tot de input die geleverd wordt door de expertisekern of het netwerk (de buitenstaander).

Het is de taak van de Vlaamse Gemeenschap om te bewaken of de beleidslijnen kwaliteitsvol worden uitgevoerd en of de verschillende elementen het juiste effect bereiken.

b) Instrumenten te ontwikkelen door de Vlaamse Gemeenschap

Het is aan de Vlaamse Gemeenschap om haar beleidslijnen te bewaken en de keuzes die ze maakt **duidelijk te communiceren**. Een goed en duidelijk kader creëren en ondersteuning voorzien voor de expertisekernen, netwerken en andere organisaties binnen het cultureel-erfgoedveld die immaterieel cultureel erfgoed als speerpunt in hun werking opnemen, is noodzakelijk. Het agentschap Kunsten en Erfgoed neemt hierin een rol op zich samen met FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.

Aanwezigheid op de internationale beleidsfora zorgt ervoor dat Vlaanderen zijn beleid internationaal kan benchmarken.

Via de databank evalueert de Vlaamse Gemeenschap periodiek “de staat van het immaterieel cultureel erfgoed”. De evaluatiemomenten in het Cultureel-erfgoeddecreet voor het evalueren van de werking van de gesubsidieerde organisaties die immaterieel cultureel erfgoed als speerpunt in hun werking opnemen, zijn voorzien. Er is een evaluatie per beleidsperiode van vijf of zes jaar en een jaarlijks toezicht door middel van jaarverslagen.

Per beleidsperiode dient een veldanalyse gemaakt te worden door de gesubsidieerde organisaties en door de Adviescommissie Cultureel Erfgoed. In de analyse heeft de commissie aandacht voor het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen.

Het up-to-date houden van de elementen immaterieel cultureel erfgoed in de databank en inventaris is noodzakelijk. De expertisekernen en netwerken dragen hiervoor zorg. De Vlaamse Gemeenschap houdt toezicht, evalueert en rapporteert aan UNESCO voor de elementen die ook op de Representatieve Lijst, de Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed dat bedreigd is en het Register van Voorbeeldprojecten staan.

CONCLUSIE

De Vlaamse Gemeenschap ontwikkelt een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Het immaterieel cultureel erfgoed staat naast het roerend en onroerend erfgoed en vormt er een drie-eenheid mee.

Het beleid dat de Vlaamse Gemeenschap ontwikkelt, ligt in de lijn van de “Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage” van UNESCO uit 2003. De Vlaamse Gemeenschap houdt rekening met de belangrijkste kenmerken van immaterieel cultureel erfgoed, namelijk dat:

- het dynamisch is,
- het voortdurend evolueert,
- het telkens wordt toegeëigend,
- de cultureel-erfgoedgemeenschap diegene is die zijn immaterieel cultureel erfgoed benoemt,
- de kern van het waarborgen of vrijwaren van het immaterieel cultureel erfgoed in het doorgeven ligt.

Het beleid van de Vlaamse Gemeenschap zet in op herkennen, benoemen en het doorgeven van immaterieel cultureel erfgoed. Expertisekernen en netwerken, geënt op de verschillende domeinen waarin immaterieel cultureel erfgoed veelvuldig voorkomt, begeleiden erfgoedgemeenschappen daarin en ondersteunen hen in het uitwerken en uitvoeren van maatregelen om het erfgoed door te geven. **De focus van het beleid ligt op het doorgeven omdat daar het basiskenmerk van immaterieel cultureel erfgoed ligt.**

Erfgoedgemeenschappen worden maximaal betrokken bij het documenteren van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Ook hier begeleidt het netwerk van expertisekernen de erfgoedgemeenschappen. De databank waarin dat gebeurt, is eigendom van de Vlaamse Gemeenschap. De erfgoedreflex wordt aangescherpt door de focus te leggen op het doorgeven, de methodieken, systemen en processen die daarvoor worden ingezet. Door samen te brengen, te clusteren, kennis uit te wisselen en expertise te delen komen voorbeeldprojecten en grotere gehelen naar voren. Deze kunnen door de minister erkend en op de Inventaris Vlaanderen geplaatst worden.

Door een dergelijk beleid zet de Vlaamse Gemeenschap in op het ontwikkelen van excellente praktijken voor het waarborgen van immaterieel cultureel erfgoed. In een internationaal perspectief komt hierdoor de nadruk te liggen op artikel 18 (het Register van Voorbeeldprojecten) eerder dan op artikel 16 (de Representatieve Lijst).

Het Cultureel-erfgoeddecreet kan perfect worden ingezet voor de ondersteuning van de expertisekernen. Voor het inventariseren en documenteren van het immaterieel cultureel erfgoed (inclusief het opvolgen) wordt een databank ontwikkeld binnen de filosofie van web 2.0. Voor het nomineren van elementen immaterieel cultureel erfgoed en acties en programma's voor de internationale lijsten is nieuwe regelgeving noodzakelijk.

De Vlaamse Gemeenschap neemt drie rollen op zich: als facilitator, als internationaal makelaar en als moderator.

Als **facilitator** zorgt De Vlaamse Gemeenschap ervoor dat erfgoedgemeenschappen immaterieel cultureel erfgoed kunnen herkennen, benoemen en dat ze acties kunnen opzetten om het erfgoed door te geven. Als facilitator zorgt de Vlaamse Gemeenschap ervoor dat erfgoedgemeenschappen het immaterieel cultureel erfgoed koesteren.

De Vlaamse Gemeenschap is zelf **aanwezig op internationale fora** als het over het beleid gaat en stimuleert expertisekernen en erfgoedgemeenschappen om internationale verbanden aan te gaan, kennis te delen en samenwerking te zoeken met experts en erfgoedgemeenschappen met gemeenschappelijke belangen en expertise of kennis.

Als **moderator** bewaakt de Vlaamse Gemeenschap een aantal spanningsvelden en zorgt ze er door een goede communicatie, ondersteuning en evaluatie voor dat erfgoedgemeenschappen het immaterieel cultureel erfgoed kunnen koesteren en actief kunnen inzetten op het doorgeven van het immaterieel cultureel erfgoed. De Vlaamse Gemeenschap bewaakt ook de kwaliteit van de expertisekernen en evalueert hun werking.

- 1 Artikel 1. "Purpose of the Convention." van de Conventie voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed (UNESCO 2003)
- 2 Artikel 15 van de conventie vermeldt uitdrukkelijk dat de gemeenschappen en groepen betrokken moeten worden bij het beleid en bij alle acties of programma's die door de Vlaamse Gemeenschap worden uitgevoerd. Artikel 15: "Within the framework of its safeguarding activities of the intangible cultural heritage, each State Party shall endeavour to ensure the widest possible participation of communities, groups and, where appropriate, individuals that create, maintain and transmit such heritage, and to involve them actively in its management."
- 3 Het glossarium is opgesteld door een internationale groep van experts onder coördinatie van Wim van Zanten, universiteit Leiden. De precieze referentie is: "Glossary Intangible Cultural Heritage, prepared by an international meeting of experts at UNESCO, 10–12 June 2002. edited by Wim van Zanten, Leiden University. Dit glossarium is opgesteld tijdens de voorbereiding van de conventie maar nooit officieel bekrachtigd door UNESCO en maakt bijgevolg geen deel uit van het UNESCO-discours. De woordenlijst is wel wetenschappelijk onderbouwd en doordat ze specifiek naar aanleiding van de conventie is opgesteld zeer bruikbaar voor het scherpstellen van het begrippenkader.
- 4 W. FRIEDHOFF, 'Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek. Lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 1, nummer 1, maart 2008, p. p. 8–13.
- 5 Dit concept van het zoeken naar consensus en het gedragen zijn door de volledige erfgoedgemeenschap is een van de basiselementen binnen de conventie. In de operationele richtlijnen wordt vaak volgende uitdrukking herhaald: "free, prior and informed consent". Het gaat hier dan steeds over: "The communities, groups and, where appropriate, individuals concerned". (ICH-Operational Directive-3 GA-EN-1)
- 6 De conventie van Faro is voluit: "De kaderconventie van de Raad van Europa over de bijdragen van cultureel erfgoed aan de samenleving". Deze conventie werd aangenomen in Faro, Portugal op 27 oktober 2005. De conventie koppelt het recht op erfgoed aan de plicht het eigen erfgoed, maar ook dat van anderen, te respecteren. De conventie erkent de rol van het middenveld en van de (groepen) mensen die zich inzetten voor het erfgoed. De conventie zet daarom sterk in op de rol van erfgoed in conflictbeheersing door dialoog en wederzijds respect voor de diversiteit van erfgoed.
- 7 Decreet van 23 mei 2008 houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid. Artikel 2, 5°.
- 8 D. LOWENTHAL, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 55.
- 9 Definitie van ICH in de conventie: "the intangible cultural heritage means the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that ..."
- 10 Deze definitie wijkt af van die in de UNESCO-conventie. In de definitie in de UNESCO-conventie maakt roerend en onroerend erfgoed dat geassocieerd kan worden met het immaterieel, deel uit van het immaterieel cultureel erfgoed. In een beleidscontext is dat geen interessant gegeven. Een tweede probleem met de definitie is dat cultureel erfgoed niet wordt gedefinieerd in de conventie maar wel deel uitmaakt van de definitie. Met deze definitie komen we aan beide problemen tegemoet.
- 11 T. DEKKER, H. ROODENBURG & G. ROOBAKERS (eds.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, Sun en Meertens Instituut, 2000, p. 153.
- 12 E. HOBSBAWN & T. RANGER (eds.), *The invention of tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, p. 1.

- 13 Het ontstaan van de wetenschappelijke studie van de volkskunde in de 18^e eeuw is eerder voortgekomen uit een specifieke theorie van cultuur. Ze gaat uit van een tweedeling in bevolking en cultuur. De volkscultuur wordt aanzien als authentiek, uit de volksaard voortkomend en wordt aangetroffen bij de plattelandsbevolking. Ze staat tegenover de cultuur van de hoger ontwikkelde sociale groepen, die door vreemde, internationale en moderne invloeden van de authentieke cultuur zijn vervreemd. De morele status van de volkscultuur wordt door de vermeende authenticiteit hoger ingeschat. T. DEKKER, H. ROODENBURG & G. ROOIJAKKERS (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, Sun en Meertens Instituut, 2000, p. 13.
- 14 Deze verschuiving wordt onder andere geïllustreerd in 1997 met de toevoeging van de baseline "Onderzoek en documentatie van Nederlandse taal en cultuur" aan de naam van het Meertens Instituut. Hetzelfde geldt voor de naamsverandering van het Museum voor Volkskunde in Gent in het Huis van Alijn.
- 15 Deze definitie is opgenomen in het Cultureel-erfgoeddecreet, artikel 2, 10^e en is geïnspireerd op het werkterrein van de volkskundigen/etnologen zoals gedefinieerd in: T. DEKKER, H. ROODENBURG & G. ROOIJAKKERS, *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, Sun en Meertens Instituut, 2000, p. 66.
- 16 B. KRISHENBLATT-GIMBLETT, 'Intangible Heritage as metacultural Production', in: *Museum International*, nr. 221-222, vol. 56, nr. 1-2, 2004, p. p. 52-65.
- 17 Deze lijst is een van de drie internationale lijsten die door de conventie in het leven worden geroepen. De andere twee zijn: de Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed dat bedreigd is en het Register van Voorbeeldprojecten. Deze lijsten staan respectievelijk in artikel 16, 17 en 18 van de conventie.
- 18 J. BLAKE, *Commentary on the UNESCO 2003 convention on the safeguarding of the intangible cultural heritage*. Cambridge, Institute of Art & Law, 2006, p. 23.
- 19 Lemma "safeguarding" in Van Dale Groot Woordenboek. Engels-Nederlands
- 20 A.-M. DRAYE, *De bescherming van het roerend en onroerend erfgoed. Wet-, decreet- en regelgeving van kracht binnen het Vlaamse Gewest/de Vlaamse Gemeenschap*. Brussel, Larcier, 2007, p. 7.
- 21 Op basis van het Decreet op de Volkscultuur ondersteunde Vlaanderen 13 organisaties. Twee daarvan zijn overgestapt naar het Cultureel-erfgoeddecreet naar landelijke cultureel-erfgoedorganisaties voor volkscultuur (Volkskunde Vlaanderen en Heemkunde Vlaanderen), drie daarvan naar landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed (tapis plein, Het Firmament en het Centrum voor Agrarische Geschiedenis (CAG)), het Centrum voor Sportcultuur is opgegaan in het bij het Vlaams niveau ingedeelde Sportmuseum Vlaanderen. 7 worden zeker nog tot en met 2011 gesubsidieerd als landelijke (koepe)organisaties voor volkscultuur op basis van het Decreet op de Volkscultuur (Familiekunde Vlaanderen, Kant in Vlaanderen, Instituut voor Vlaamse Volkskunst (IVV), Variaties, Academie voor Streekgebonden Gastronomie (ASG), Steunpunt voor Industrieel en Wetenschappelijk Erfgoed (SIWE), Federatie van Vlaamse Historische Schuttersgilden).
- 22 Memorie van toelichting bij het Decreet op de Volkscultuur. Parlementaire stukken, stuk 1071 (1997-1998) nr. 1
- 23 Verder in deze nota ook wel "Representatieve Lijst van de UNESCO" genoemd.
- 24 Alle informatie over het reglement en de procedure is te vinden op www.kunstenenerfgoed.be > erfgoed > immaterieel erfgoed.
- 25 De obligate uitzonderingen op de regel zijn de Sint-Dymnnaverering en de Psychiatrische thuisverpleging in Geel en de Vlaamse Gebarentaal.
- 26 Het Openluchtmuseum van Bokrijk is actief betrokken bij het inventariseren en doorgeven van de kennis over verschillende ambachten binnen het bouwbedrijf. Bokrijk gaf verschillende boekjes uit over "vitsen en lemen", "stro- en rietdekken" en "Vakwerk". Ook het Centrum voor Agrarische Geschiedenis is partner van het VIOE. Meer info over ambachten: www.restauratieambacht.be (geraadpleegd op 09/07/2010)
- 27 Cultureel-erfgoedgemeenschap wordt in het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 gedefinieerd in artikel 2, 5^e. Het is deze definitie die we hier overnemen.
- 28 De vijf groepen zijn: (a) oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage; (b) performing arts; (c) social practices, rituals and festive events; (d) knowledge and practices concerning nature and the universe; (e) traditional craftsmanship.
- 29 T. DEKKER, H. ROODENBURG & G. ROOIJAKKERS, *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, Sun en Meertens Instituut, 2000, p. 282.
- 30 Meer informatie over dit programma op: www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00061&lg=EN (geraadpleegd op 1 oktober 2010). Onder andere Frankrijk, Tsjechië, Zuid-Korea en Japan hebben dit programma geïmplementeerd. The National Heritage Fellowship is een gelijkaardig programma, ontwikkeld door the National Endowment for the Arts in de VS.
- 31 www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00061&lg=EN (geraadpleegd op 30 juni 2010)
- 32 Er is het Vlaams UNESCO-trust Fonds voor wetenschappelijke activiteiten, daaruit worden onder andere projecten rond water, milieu en de zee betaald. En er is het Algemeen Vlaams UNESCO-trust Fonds voor cultuurprojecten. Recent besliste de Vlaamse Regering om dat Algemeen Vlaams UNESCO-trust Fonds te heroriënteren en uitsluitend in te zetten op "erfgoed". Zowel projecten over roerend, onroerend als immaterieel cultureel erfgoed kunnen vanaf 2011 op basis van dit fonds worden gesubsidieerd.
- 33 De landengroep waartoe België behoort is groep I. Grosso modo is dat West-Europa en Noord-Amerika. Uit groep I hebben 15 staten de conventie geratificeerd: België, Cyprus, Denemarken, Frankrijk, Griekenland, IJsland, Italië, Luxemburg, Monaco, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Turkije, Zwitserland.
- 34 De 1%-norm geldt voor gans België. De Vlaamse Gemeenschap draagt daarvan 54,5%. Gemakshalve spreken we over de 1%-bijdrage.

De geest van de UNESCO-conventie van 2003: het geheim ontsluitend...

→ Over consensus, participatie, en omgaan met *intangible cultural heritage*

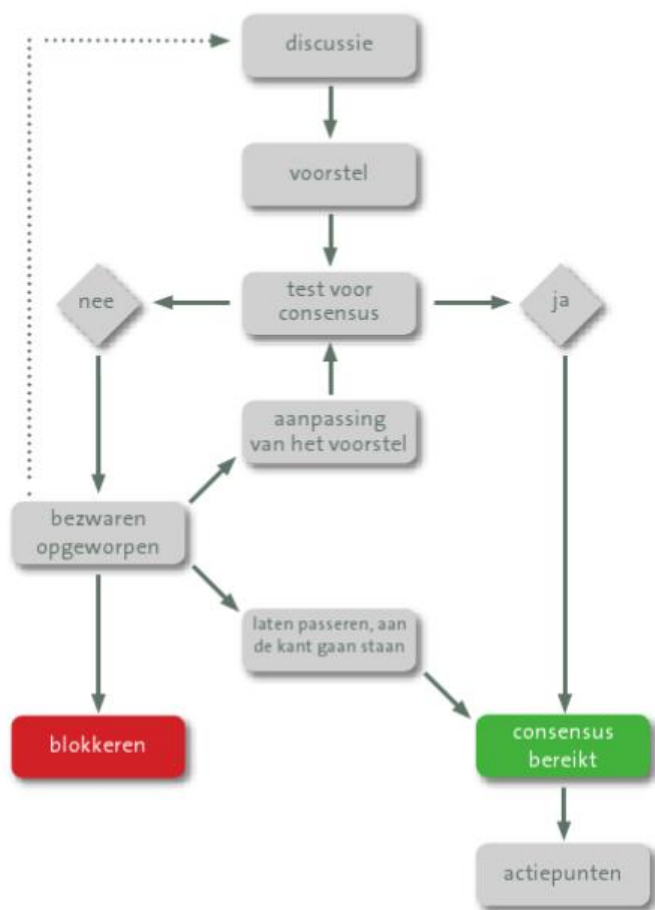
“WE HAVE MUCH TO LEARN FROM INDIGENOUS PEOPLES. THE TRADITION OF CONSENSUS FOUND AMONG MANY OF THEM CAN CONTRIBUTE TO CONFLICT RESOLUTION AND GOOD GOVERNANCE.”

(DE TOENMALIGE SECRETARIS-GENERAAL VAN DE VERENIGDE NATIES, KOFI ANNAN, 2002)²

In eerdere publicaties heb ik de *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* soms gekarakteriseerd als een meesterwerk van compromis. Het is een manier om de bewust beperkte maar niet scherp gedefinieerde woordenschat van de conventietekst te begrijpen. Het was ook een manier om mee te geven hoe de vroeger bestaande regeling van (items geproclameerd) tot “meesterwerken van oraal en immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid” in de tekst gepropt en uitgefaseerd is. In de discussies in UNESCO-midde-nen over hoe een en ander moet uitgewerkt of geïnterpreteerd worden, werd de voorbije jaren – in het bijzonder als de discussie opliep of belangrijk werd – vaak geschermd met een belangrijk concept dat niet in de tekst voorkomt: “de geest van de conventie” (*“the spirit of the convention”*; *“l’esprit de la convention”*). De stelling die ik in dit artikel wil verdedigen, is dat *“building (on) consensus”* de sleutel vormt: niet alleen om de recente geschiedenis van de conventie en diverse processen te begrijpen, maar ook om daarop georiënteerde *safeguarding*-programma’s, -dossiers en -projecten op te zetten. Consensus zoeken en realiseren, als een “rijke” vorm van besluitvorming (*“participatory decision-making”*), dat zou wel eens die mysterieuze geest van de conventie van 2003 kunnen zijn.

CONSENSUS BOUWEN?

Het basisschema vat goed samen hoe een proces van het bouwen van consensus werkt.³ Je start (bovenaan het schema) met een discussie die de uitdaging verkent en probeert de zaken open te trekken (bijvoorbeeld een *brainstorm*, een vergadering van een expertencommissie, een comité ...). Best is dat zoveel mogelijk deelnemers hun opinie formuleren, eventueel

Basisschema van het proces van het bouwen aan consensus

voortbordurend op voorstellen, maar zeker als die mening afwijkt van wat eerder gezegd is. Denk hierbij aan hoe een *brainstorm* verloopt: men probeert zoveel mogelijk ideeën te verzamelen zonder die onmiddellijk te bekritisieren of neer te bliksemen. Als er iets op het spel staat, wordt het spel wat minder voorkomend of zacht gespeeld; dan moeten mensen ook assertiever hun ideeën kunnen formuleren, maar nog steeds in het besef dat men er samen moet uit- of doorkomen. Vervolgens wordt een concreet voorstel geformuleerd. Het gebeurt ook vaak dat men met een schriftelijk voorstel begint en dat het testen voor een consensus vlug begint. Als iedereen zich lijkt te kunnen vinden in, of niet sterk opkomt tegen het voorstel, dan is consensus bereikt. Vanaf dan kan er aan de concrete uitvoering of uitwerking van het voorstel gewerkt worden.

Vaak zijn deelnemers het helemaal niet of niet helemaal eens met het voorstel. Dan worden alternatieve voorstellen, amendementen en kritiek geformuleerd. Bezwaren, bezorgdheden

of correcties worden geuit. Het hangt dan af van de discussie en ingesteldheid en/of handelingsvrijheid van de deelnemers of een van de alternatieven of geamendeerde voorstellen kan rekenen op consensus. Er zijn diverse mogelijkheden. Mensen die het niet helemaal eens zijn of niet perfect gelukkig zijn met het voorstel, maar er wel mee kunnen leven of het om een of andere reden (kunnen) laten passeren, zwijgen of gaan aan de kant staan. Dat helpt om consensus te bereiken. Een of meerdere deelnemers kunnen echter duidelijk maken dat ze blokkeren op het voorstel. Ze formuleren een of meerdere keren dat ze het niet eens zijn met het voorstel ("block") en gaan niet in op eventuele voorstellen om het te laten passeren ("stand aside"). Op dat ogenblik wordt er geen consensus bereikt.

Dan kan verder gediscussieerd worden (na koffiepauzes, lunches of andere onderbrekingen, waarbij in de wandelgangen de discussie kan worden voortgezet). Ofwel moet men vaststellen dat men er niet uitgeraakt door consensus te zoeken. Soms gebeurt het dan dat er meerderheid tegen minderheid beslist wordt, bijvoorbeeld door stemming. De meerderheid mag dan (proef dit woord:) overweldigend zijn, toch wordt dit dan eigenlijk beschouwd als een soort verlies, als een falen van het geprefereerde systeem. Vele organisaties of politieke systemen in de wereld zijn gewoon om zo'n democratisch besluitvormingsproces, met uitlokking van een stemronde, waarbij knopen worden doorgehakt door telling van stemmen van de aanwezigen en waarbij meerderheden de winnaar (en minderheden de verliezer zijn) als efficiënt, handig en tijdbesparend te beschouwen. In vele UNESCO-vergaderingen bijvoorbeeld, heel in het bijzonder als het over immaterieel cultureel erfgoed of beleidsvoorbereiding gaat, wordt een beslissing met meerderheid tegen minderheid als een verlies beschouwd.

Consensus bereiken met een groep binnen een redelijke termijn is niet altijd eenvoudig. Daarom zijn er ook begeleiders nodig. Er zijn mensen die verantwoordelijk zijn voor een verslag en voor het vastleggen van de besluiten – in UNESCO-jargon "rapporteurs" genoemd. Vaak wordt getracht om de voorstellen (en – via *track changes* – de wijzigingen) tijdens en na de discussie te projecteren, wat vandaag met computers en beamers eenvoudig te realiseren is. Het UNESCO-secretariaat heeft op dit vlak uitgebreide ervaring en handigheid opgebouwd. De vergadering wordt vaak geleid door iemand die als facilitator ("voorzitter") optreedt.⁴ Hij/zij probeert ervoor te zorgen dat iedereen (met spreekrecht) die iets in te brengen heeft, kan spreken, zodat alle stemmen gehoord worden. Op een bepaald moment, als iedere verschillende stem aan bod gekomen is, kan de facilitator vragen of publiek proberen vaststellen of er consensus bereikt is. Mensen die het niet eens zijn, moeten het ofwel laten passeren (en dus stilzwijgend instemmen), ofwel hun stem laten horen. Als er in heel dit proces

Het uitzonderlijke talent om samen a capella te zingen van leden van de Oneida-indianen in de (huidige) Verenigde Staten is al eeuwen bekend. Bijna een eeuw geleden hebben ze dit talent vooral in hymnen vorm (laten) [ge]geven (door Engelse missionarissen). De National Endowment for the Arts kende in 2008 een National Heritage Fellowship toe als eerbetoon aan deze wisselende en flexibele groep zangers die bekend staan als de Oneida Hymn Singers. De Oneida waren een van de naties van de Haudenosaunee (Iroquois): een (door onze redactie opgeroepen hyperlink naar en) echo van een beproefd consensusmodel. © Alan Govanar

impliciete spelregels overtreden worden of iets geforceerd wordt, kan er op om het even welk moment door elke deelnemer een "point of order" ingeroepen worden.

Er is veel literatuur beschikbaar over hoe een op consensus georiënteerde bijeenkomst kan georganiseerd worden en hoe kan getracht worden die tot een goed einde te brengen. Bij uitbreiding is het onderliggende model ook op andere uitdagingen toepasbaar.⁵

CONSENSUS VINDEN IN UNESCO: KRACHTIGE TEKSTEN, BEPERKTE BUDGETTEN

Valt daarmee te werken voor politieke besluitvorming, om beleid te realiseren en eventueel zelfs bij het in praktijk brengen van die besluiten en visies? Dit blijkt in sommige delen van de wereld eeuwenlang gefunctioneerd te hebben. Het is misschien zelfs bij uitstek een vorm van immaterieel cultureel erfgoed. Dit geldt zowel voor het functioneren van quakergemeenschappen in de Verenigde Staten als voor de San in zuidelijk Afrika. Het schoolvoorbeeld is ongetwijfeld de stijl van besluitvorming en collectief besturen die bij de Iroquois in de Verenigde Staten bestond. Deze groepen noemden zichzelf de Haudenosaunee, letterlijk vertaald: "Zij bouwen een Lang Huis". De onderliggende metafoor is dat de verschillende groepen, 'naties', samen een Liga vormen en als families samen proberen te leven in dat lange huis. Dit werd vormgegeven in een Grote Raad, die effectief samenkwam. Belangrijk te weten is dat ze niet werkten met schrift maar een orale cultuur cultiveerden om de geschiedenis, tradities, rituelen en beslissingen door te geven. Naargelang de tijd vorderde en situaties veranderden, kon ook de inhoud of vorm van de boodschappen veranderen ...

In UNESCO wordt wel met teksten gewerkt: dat is een van de belangrijkste werkinstrumenten om wereldwijd impact te hebben op beleid, vertoog en praktijk. Toch probeert men de consensuszoekende methode ook hier toe te passen en dit heeft zowel effect op de teksten zelf als op de manier waarop ermee wordt omgegaan. In UNESCO-vergaderingen heeft elke nationale (lid)staat één stem. China, Monaco, Kenia, Luxemburg, de Verenigde Staten, Cuba, Brazilië, Mauritius, Japan, België ...: elk land heeft een even grote stem. Binnen UNESCO is de wereld ook in zes groepen verdeeld. Die verdeling kwam tot stand in de periode van de Koude Oorlog: vandaar ook bijvoorbeeld het onderscheid tussen West- en Zuid-Europa, de Verenigde Staten en Canada ("groep 1", waar ook België deel van uitmaakt) en Oost-Europa (groep 2). Vandaag zou dat anders verdeeld worden. Als er kleinere werkgroepen worden gemaakt, probeert men steeds dat evenwicht in representatie te houden, om de indruk van globale consensus te versterken. Dit doet begrijpen waarom het zo belangrijk is om een zo breed

mogelijk – idealiter universeel – draagvlak te creëren, consensus te zoeken en te vinden. Het heeft geen enkele zin dat dertig Afrikaanse staten bij meerderheid beslissen dat tien Europese landen middelen in Afrika moeten investeren (of omgekeerd), want zo'n beslissing zal in de praktijk genegeerd worden of dode letter blijven. Het is duidelijk dat dit niet altijd de meest scherpe of heldere teksten of beslissingen oplevert, omdat het zoeken en vinden van consensus een proces van geven en nemen is, van evenwichten zoeken, synoniemen vinden, oplossingen formuleren waarmee diverse partijen kunnen leven (en die op hun manieren kunnen uitleggen).

Zo vergaderden vele experts uit tientallen lidstaten tussen 2001 en 2003 te Parijs om de tekst van de conventie te schrijven. Er was een voorzet waarin de UNESCO-conventie over het monumentaal en ecologisch werelderfgoed (1972) erg doorschermde. Na drie decennia was er onvrede – disensus – gegroeid over het functioneren van die zeer bekende conventie, zowel over de procedures en de onevenwichten (in besluitvorming en resultaten, met een groot overwicht van "groep 1" en met name West- en Zuid-Europa). Veel discussie in de expertgroep ging over het omschrijven van immaterieel cultureel erfgoed maar ook over allerlei maatregelen en instrumenten. Daarbij werden de net vermelde technieken gebruikt om artikel per artikel, woord voor woord, komma na komma tot consensus te komen.

→ "Het ligt in jullie handen. Het moet bruisen in jullie hoofd en lijf." Jelon Vieira is specialist in capoeira. Hij leerde deze rijke dansstijl in Bahia (Brazilië), introduceerde en propageerde capoeira als "performance" mee in de Verenigde Staten sinds de jaren 1970. Hij geeft nu ook opnieuw les in Brazilië waar capoeira sinds deze eeuw in de nationale inventarissen en investeringsprogramma's van immaterieel cultureel erfgoed staat. Hij werd uitgeroepen tot NEA National Heritage Fellow in 2008. © Alan Govenar

De verslagen van deze en alle volgende debatten zijn te lezen op de website van UNESCO. In een recente publicatie van Janet Blake kan men echo's lezen over dit moeizame maar fascinerende proces van het zoeken van consensus.⁶ Over allerlei begrippen was er erg veel discussie: problematische woorden als folklore, volkscultuur, uniciteit, etnische identiteit, authenticiteit ... Het bleek ook niet mogelijk een glossarium met definities te aanvaarden. De consensus werd uiteindelijk bereikt door een beperkte reeks begrippen te selecteren, die veel ruimte voor interpretatie lieten. Veruit de meeste aandacht ging naar moeizame debatten over internationale lijsten. Naast die aandachtstrekker werd er ook wel een mechanisme in werking gesteld om ondersteuning te bieden, door het oprichten van een fonds dat *safeguarding*projecten en het bouwen van competenties en inzicht (*capacity-building*) mogelijk maakt.

DE TEKST VAN DE CONVENTIE VAN 2003: HEEFT NIETS TE MAKEN MET WERELDERFGOED

De conventie bestaat uit een preambule en 40 artikels. Er zijn er dus 39 andere. Het feit dat ik dat zo formuleer – en het is nodig – verklikt het feit dat de meeste interesse gaat naar artikel 16, waar sprake is van inschrijvingen op een representatieve lijst van immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid, met het officiële doel om de visibiliteit, het verhogen van bewustwording en dialoog rond dit type erfgoed te stimuleren. De beste verklikker van een probleem rond onevenredige aandacht voor dat artikel 16 is ook het schijnbaar onuitroeibare gebruik van het woord "werelderfgoed" in verband met immaterieel erfgoed. Iedereen die dat woord gebruikt in een vertoog over de effecten en uitwerking van "*safeguarding intangible cultural heritage*" en de UNESCO-conventie van 2003, toont aan dat ze niet mee zijn, met de letter of de geest van de conventie.

Er werd tussen 2001 en 2003 een (heel moeizame) consensus bereikt over het feit dat artikel 16 niet over werelderfgoed zoals in de monumentale conventie van 1972 gaat, maar over iets anders. Veel discussie bestond bij het maken en de toepassing rond de regeling van de "Meesterwerken van oraal en immaterieel cultureel erfgoed", dat op het eind van de jaren 1990 was bedacht als gangmaker voor sensibilisering rond immaterieel erfgoed maar ook als tegenprogrammatie voor de onevenwichtige werelderfgoedlijsten. Deze erg zichtbare en voor vele natiestaten (en toeristische diensten) erg aantrekkelijke regeling van de Meesterwerken moest op inhoudelijke gronden worden opgegeven. Het bleek heel moeilijk te zijn daarover consensus te vinden. Aan de ene kant gingen veel stemmen op om een directe tegenhanger van de werelderfgoedlijst voor monumenten en landschappen te maken (zoals bepaald in de conventie van 1972). De achterliggende bedoeling was om andere soorten wereldkaartjes te maken, waarbij er meer erkenningen in Afrika, Azië of Zuid-Amerika zouden prijken; een al-

ternatief en omkering van de werelderfgoedspreadskaarten. Aan de andere kant wilde men dit systeem afschaffen en alle vormen van hiërarchie tussen aspecten van cultuur uitbannen. Dus geen lijst. Men landde ergens in het midden, met een zogenaamde 'representatieve lijst van immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid' (artikel 16). Met het woord representatief kan men alle kanten uit en leek iedereen gelijk te krijgen.

Na 2003 werd in tientallen vergaderingen van experts en sessies van het Intergouvernementeel Comité voortdurend consensus gezocht over hoe met die lijst van artikel 16 zou worden omgegaan. Het blijkt tot vandaag erg moeilijk om consensus te vinden over deze lijst en hoe die te beheren. Allerlei aspecten van artikel 16 blijven tot vandaag problematisch in de vergaderingen van het Intergouvernementeel Comité. Dat artikel is eerder een voorbeeld van een heel moeilijk (beheersbaar) meesterwerk van compromis, eerder dan van consensus. Vreemd genoeg (of juist een oorzaak) is het dat artikel dat systematisch en haast exclusief de aandacht trekt van de internationale, nationale en lokale pers overal ter wereld, waar politici en belangenbehartigers voor warm lopen ...

Het leek de voorbije jaren een haast hopeloze strijd om mensen (beleidsmakers, politici, diplomaten, journalisten ...) ertoe te brengen verder te kijken dan hun artikel 16-neus lang is en ertoe te bewegen om te kijken naar het potentieel van de hele conventie; een hele werkbak van instrumenten en voorstellen waarover vlotter consensus bereikt is. Het is meer dan een teken aan de wand dat de experts van het Intergouvernementeel Comité bij het uitwerken van de operationele richtlijnen de criteria voor artikel 17 (de lijst van fenomenen die nood hebben aan een dringend *safeguarding*programma: immaterieel cultureel erfgoed dat in gevaar is of dringend moet gekoesterd of gewaarborgd worden) voor de criteria van artikel 16 zetten. Vroeg of laat zal misschien beslist worden om het eenvoudig en leesbaar te maken en 16 terug voor 17 te zetten. Maar dat is momenteel niet in de geest van de conventie. Een ander teken aan de wand is dat de beschikbare middelen van het fonds enerzijds zoveel mogelijk op *safeguarding*programma's in het kader van artikel 17 worden ingezet en anderzijds op het proberen wereldwijd uit te leggen hoe de conventie (alle artikels) kan geïmplementeerd worden.

Enerzijds zal de UNESCO-conventie van 2003 worden gemaakt in de praktijk; hoe in al die landen groepen, individuen, gemeenschappen, beleidsmakers en andere actoren er (in netwerkverband en samen) mee omgaan, hoe de uitdaging "*safeguarding intangible cultural heritage*" wordt opgepikt en ingekleurd. Via de identificatie van voorbeeldpraktijken, wellicht vooral via internationale vakliteratuur, misschien via het UNESCO-apparaat (artikel 18 van de conventie is daarvoor bedoeld), kan dat in de verf worden gezet.

Anderzijds wordt een belangrijk deel van het verhaal nog steeds geschreven binnen UNESCO, door de organen van de conventie (Algemene Vergadering, Intergouvernementeel Comité, het UNESCO-secretariaat, andere in de conventie of via de operationele richtlijnen in beeld komende actoren). De door de lidstaten afgevaardigde experts die tussen 2001 en 2003 de consensus gebouwd hebben rond de conventietekst vonden het belangrijk dat de verdere evolutie ook verder begeleid zou worden door experts. In artikel 6, puntje 7, werd gesteld dat *“State Members of the Committee shall choose as their representatives persons who are qualified in the various fields of the intangible cultural heritage”*. Van bij de eerste vergaderingen van het Intergouvernementeel Comité bleek dit op een andere manier opgevat te worden door de diverse landen. Sommige staten stuurden etnologen, antropologen, professoren en cultureel-erfgoedwerkers. Andere landen vaardigden de permanente vertegenwoordiger bij UNESCO, een ambassadeur in het land waar de vergadering plaatsvindt of andere diplomaten af. Vaak ging het de eerste jaren om dezelfde mensen die het redactieproces van de conventietekst mee-gemaakt hadden. Er werd getracht op de consensus voort te bouwen. Naarmate de tijd vordert, blijkt het evenwicht tussen inhoudelijke experts (in immaterieel erfgoed) enerzijds en politieke vertegenwoordigers of diplomaten anderzijds te verschuiven.

Cherif Khaznadar was van bij het begin een van de protagonisten van de expertgroep, zowel bij het schrijven van de conven-

tie als van de operationele richtlijnen, als geestelijke vader van de etnoscenografiebeweging en directeur van het *Maison des cultures du Monde* in Parijs een voorloper en trendsetter in dit werkveld, én prominent lid van de Franse UNESCO-commissie. Het was natuurlijk geen toeval dat hij in 2008 voorzitter van de Tweede Algemene Vergadering van de lidstaten van de conventie van 2003 was. Uit recente publicaties, essays en interventies blijkt dat hij er absoluut niet gerust in is, in hoe de dynamiek van het intergouvernementeel apparaat werkt en waar de conventie naartoe gaat. De titel van een recent, glashelder essay, laat niets aan duidelijkheid te wensen over: *“Les dangers qui guettent la convention de 2003”*.⁷ Hij vreest dat de instrumentele en oneigenlijke belangstelling en machtsgeladen discussies over dat ene artikel, 16, steeds meer zullen toenemen en dat de volle en prioritaire doorgroei van artikel 17, artikel 18 en alle andere artikelen daardoor geremd wordt. Dat de geest van de conventie zoniet verkracht, dan wel politiek gerecupereerd, versmacht of ondergeschoven wordt en dat dit nauwelijks tegen te houden is. Ik weiger de handdoek nu al te gooien. Het is aan de mensen en organisaties van goede wil om voort te bouwen aan en te trachten “de geest van de conventie” van 2003 te laten werken en, ondanks alle tegenkrachten en *free riders*, in de praktijk te brengen. De opgewekte en onderliggende mondiale energie is te krachtig in het begin van de 21^e eeuw om niet te trachten er iets positiefs mee te doen. Alle beetjes helpen: als er minstens daarover toch consensus zou kunnen bestaan.

- 1 Dr. Marc Jacobs is directeur van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, lid van de Vlaamse UNESCO-commissie en sinds 2001 intensief betrokken bij alle internationale, officiële bijeenkomsten en tal van expertmeetings rond de conventie van 2003. FARO werd in 2008 geaccrediteerd door UNESCO als niet-gouvernementele organisatie die geconsulteerd kan worden als expertisecentrum voor de toepassing van de UNESCO-conventie van 2003.
- 2 Statement van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties voor de “International Day of the World’s Indigenous People.”(2002): www.un.org/News/Press/docs/2002/sgsm8332.doc.htm
- 3 Zie: *A Short Guide to Consensus Building. An Alternative to Robert’s Rules of Order for Groups, Organizations and Ad Hoc Assemblies that Want to Operate By Consensus*, http://web.mit.edu/publicdisputes/practice/cbh_ch1.html: “Consensus means overwhelming agreement. And, it is important that consensus be the product of a good-faith effort to meet the interests of all stakeholders. The key indicator of whether or not a consensus has been reached is that everyone agrees they can live with the final proposal; that is, after every effort has been made to meet any outstanding interests. Thus, consensus requires that someone frame a proposal after listening carefully to everyone’s interests. Interests, by the way, are not the same as positions or demands. Demands and positions are what people say they must have, but interests are the underlying needs or reasons that explain why they take the positions that they do.”
- 4 “‘Facilitation’ and ‘mediation’ are often used interchangeably. We think the key distinction is that facilitators work mostly with parties once they are ‘at the table’ while mediators do that as well as handle the pre-negotiation and post-negotiation tasks described above. Some professionals have both sets of skills, many do not. Neither form of consensus build assistance requires stakeholders to give up their authority or their power to decide what is best for them.” http://web.mit.edu/publicdisputes/practice/cbh_ch1.html
- 5 Zie: www.zhaba.cz/uploads/media/Shared_Path.pdf. Voor een zeer instructief boek dat breder gaat, kan men terecht in: S. KAMBER, *Facilitator’s Guide to Participatory Decision-Making*, San Francisco, Jossey-Bass, 2007.
- 6 J. BLAKE, *Commentary on the 2003 UNESCO convention on [sic] the safeguarding of the intangible cultural heritage*, Leicester, The Institute of Art and Law, 2006. Het is een intelligente maar selectieve lezing (er zijn vele andere versies en accenten mogelijk). Voor de originele en uitgebreide bron, zie: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00015>, verslagen van de expertmeetings in 2002 en 2003.
- 7 C. KHAZNADAR, “Les dangers qui guettent la convention de 2003”, in: *Le patrimoine culturel immatériel à la lumière de l’Extrême-Orient*, Paris, Babel, 2009, pp. 101–109.

De operationele richtlijnen van 2010 voor een UNESCO-conventie uit 2003

→ De (stilaan opgespannen) spanningsboog van een decennium

“LA FIN NE JUSTIFIE PAS LES MOYENS;
LES MOYENS CONTIENNENT LA FIN.”¹

2010 OPERATIONAL DIRECTIVE 103

STATES PARTIES ARE ENCOURAGED TO DEVELOP AND ADOPT CODES OF ETHICS BASED ON THE PROVISIONS OF THE CONVENTION AND THESE OPERATIONAL DIRECTIVES, IN ORDER TO ENSURE APPROPRIATE WAYS OF RAISING AWARENESS ABOUT THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE PRESENT IN THEIR RESPECTIVE TERRITORIES.

2010 Operational Directive 109

“Research institutes, centres of expertise, museums, archives, libraries, documentation centres and similar entities play an important role in collecting, documenting, archiving and conserving data on intangible cultural heritage, as well as in providing information and raising awareness about its importance. In order to enhance their awareness-raising functions about intangible cultural heritage, these entities are encouraged to:

- (a) involve practitioners and bearers of intangible cultural heritage when organizing exhibitions, lectures, seminars, debates and training on their heritage;
- (b) introduce and develop participatory approaches to presenting intangible cultural heritage as living heritage in constant evolution;
- (c) focus on the continuous recreation and transmission of knowledge and skills necessary for safeguarding intangible cultural heritage, rather than on the objects that are associated to it;
- (d) employ, when appropriate, information and communication technologies to communicate the meaning and value of intangible cultural heritage;
- (e) involve practitioners and bearers in their management, putting in place participatory systems for local development.”

→ Björn Ulenaers kende een blitzcarrière in de bukschutterij Sint-Sebastiaan van As: toen hij 10 was, trommelaar, toen hij 12 werd, schutter. Vandaag is hij op zijn 25e voorzitter van de bloeiende vereniging. Foto © Alan Govenar

DE OPERATIONELE RICHTLIJNEN VAN 2010

Een conventietekst maken is vers één. Daarna komt het erop aan zo'n beleidsinstrument in de praktijk (van erfgoedpolitiek, -management en -projecten) te doen werken. In Vlaanderen zou men *mutatis mutandis* kunnen zeggen dat een decreet of een immaterieel cultureel-erfgoedbeleidsvisietekst maken vers één is. Dan zijn er uitvoeringsbesluiten (en daarna concrete beslissingen, acties en contracten) nodig: vers twee. In het UNESCO-universum is vers twee het maken van "operationele richtlijnen" voor "de implementatie van de conventie voor het koesteren van immaterieel erfgoed." Dat maken gebeurde door het zoeken en construeren van consensus tijdens vergaderingen van het Intergouvernementeel Comité van 24 landen, tussen 2006 en 2008. Een set van operationele richtlijnen werd vervolgens bekrachtigd tijdens de Tweede Sessie (16–19 juni 2008) van de Algemene Vergadering van Lidstaten, die de UNESCO-conventie geratificeerd of aanvaard hebben. Ze werden grondig herschikt en geamendeerd (in 2009 en 2010 door het Intergouvernementeel Comité en werkgroepen) en vervolgens opnieuw vastgesteld tijdens de Derde Sessie (22–24 juni 2010) van de Vergadering van Lidstaten. De vrucht van al dat werk, de operationele richtlijnen van 2010, met een houdbaarheidsdatum tot minstens de zomer van 2012, bevat 169 artikels en moet samen met de conventietekst van 2003 zelf gelezen worden.

Naar goede gewoonte, zoals zo vaak als het over zo'n kwetsbare en gevoelige materie gaat, is gelukkig niet alles glashelder/-hard opgelost en vastgelegd: wel zijn de kaders waarbinnen of waarop consensus kan worden gebouwd verder uitgewerkt of aangeboden, samen met enkele *instant* en *quick win teasers* (eenvoudige, gemakkelijk haalbare criteria voor dossiers voor lijsten of simpele accreditatieprocedures). Steeds onder constructie, er kan altijd gepraat en rekening gehouden worden met de context en de situaties. Participerende besluitvorming genereren, maar dit toch ook koppelen aan de macht van staten (of internationale organisaties, instellingen, netwerken ...) om een verschil te maken, te interveniëren of net uit de wind te zetten. Pragmatisch, ethisch verantwoord en met reële impact handelen ...

Het volstaat dus vandaag niet langer om alleen de conventietekst van 2003 te lezen. Je moet ook die operationele richtlijnen meenemen als referentiebron. Al deze documenten zijn te vinden op www.unesco.org. Wat staat daar nu allemaal in, in die operationele richtlijnen van 2010? Je vindt er allerlei bepalingen over de criteria om dossiers voor de internationale UNESCO-lijsten (artikels 17, 16 en 18) te maken, zowel nationale als – beter – multinationale kandidaturen, maar ook hoe ze beoordeeld en behandeld worden. Je vindt er ook reglementen en spelregels voor het *Intangible Cultural Herita-*

ge Fund: over hoe je (in armere en ontwikkelingslanden) middelen kunt krijgen voor specifieke projecten en programma's en hoe je geld kunt schenken voor de goede zaak. Je vindt er wijze raad over welke actoren – *stakeholders* – allemaal kunnen betrokken worden bij het implementeren van de conventie. Je ontdekt er in de nieuwste versie een zeer uitgebreid hoofdstuk over sensibilisering en het aanscherpen van het bewustzijn ("*raising awareness*") van zoveel mogelijk mensen in verband met immaterieel cultureel erfgoed. Je stelt er vast dat er zeer veel aandacht uitgaat naar het gebruik van het embleem (het logo) van de Conventie van 2003: het kan niet zomaar door iedereen gebruikt worden. Het zoete venijn zit in de staart. In het laatste deel wordt er ingegaan op de rapporten die Lidstaten moeten leveren over welk beleid ze hebben opgestart, welke visies ze hebben ontwikkeld en uitgewerkt, welke resultaten ze hebben bereikt in het land met *safeguarding*plannen, hoe er internationaal werd samengewerkt, en hoe het gesteld is met de fenomenen die op de UNESCO-lijsten en registers staan. De Vlaamse Gemeenschap loopt met de in december 2010 door minister Joke Schauvliege voorgestelde beleidsvisie internationaal, en zeker in Europa, in de voorhoede. Maar met een eerste door Vlaanderen (en – interessant – de Franse en Duitstalige Gemeenschappen, samen lidstaat België dus) bij UNESCO in te dienen groot rapport tegen 2012 (15 december 2011) komt die visie precies op tijd om een institutionele blauwdruk voor een evenwichtige voorbeeld(beleids)praktijk neer te zetten. De visienota van de minister laat een mooi samenspel tussen expertisenetwerken (en -hubs of -centra) en het steunpunt FARO, landelijke en andere culturele-erfgoedactoren en talloze andere *stakeholders* toe. De geciteerde operationele richtlijn 109 spreekt boekdelen. Er zijn verder diverse technieken beschikbaar om de participerende methode met een breed gamma van *stakeholders* in de praktijk te brengen. De voorbije jaren experimenteerden organisaties zoals FARO of tapis plein daarmee.² Maar ook via de notie "erfgoedgemeenschap" bijvoorbeeld, via een subtiele en intelligente toepassing van de Kaderconventie van de Raad van Europa over de bijdrage van cultureel erfgoed voor de samenleving (Faro, 2005) en het Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet van 2008, heeft de Vlaamse Gemeenschap bijkomende gouden troeven in handen. Maar laat ons op deze plek nog niet te veel vooruit lopen.

Hier is niet de plaats om dit helemaal uit te werken en de operationele richtlijnen systematisch te presenteren en te bespreken. Wel zal ik proberen inzicht te verschaffen in de spanningsboog die het voorbije decennium in de discussies grotendeels impliciet bleef, maar die nu wel opgespannen is. Het is immers tijd om de relatie met politiek, maatschappelijke structuren, de markt en andere transactieplekken onder ogen te zien, in een geglobaliseerde economie. Stilaan komt – voor de nabije

toekomst – de vraag op de agenda of er zoiets bestaat als een cultureel-erfgoed-economie en wat daarvan de karakteristieken dan wel zijn.

HET WORDT LENTE: DE EVEN ONDERGESNEEUWDE AGENDA VAN WASHINGTON D.C. 1999

Het is moeilijk de UNESCO-conventie van 2003 en vooral de uitdagingen en problemen bij de uitvoering in hedendaagse maatschappijen ervan te begrijpen zonder de 10-jaar-later-conferentie in 1999 te Washington te bekijken. Toen werd enerzijds een zeer grondige analyse van het 20^e-eeuwse folklorep paradigma gemaakt en werd anderzijds de economische realiteit frank in de ogen gekeken. Bij het maken van de conventie tussen 2001 en 2003 werden andere prioriteiten gesteld en werd een soort schaduwgevecht begonnen met de UNESCO-conventie van 1972 en de vermaledijde, maar o zo verleidelijke Werelderfgoedlijst. Uit diverse artikels in de operationele richtlijnen van 2010 maar ook uit de studies van fenomenen op de UNESCO-lijsten, komen langzaam maar onweerstaanbaar andere problemen opborrelen: issues die tijdens een conferentie in Washington in 1999 op de agenda werden gezet, maar de daarop volgende tien jaar een beetje uit beeld leken te verdwijnen. Beleidsmakers en erfgoedspelers hebben zich laten charmeren door dat nieuwe sexy begrip immaterieel cultureel erfgoed: daar is niets op tegen. Voor men zich in slaap laat wiegen, door de leuke romantische associaties, publicitaire *quick wins* rond meesterwerken of door de schaduwgevechten rond een tot inflatie gedoemde Representatieve Lijst, is het niet alleen belangrijk om de effecten in de praktijk kritisch te evalueren (zie de literatuurverwijzingen in het kaderstukje) maar ook om complexe debatten rond ethische en managementskwesties aan te gaan.

In de operationele richtlijnen wordt zeer veel aandacht besteed aan voorafgaande toestemming, aan ethiek en ook aan de potentiële problemen en effecten van opname op de Representatieve Lijst van UNESCO. In de wetenschappelijke literatuur wordt steeds meer aandacht besteed aan die effecten in ver doorgedreven gevalstudies.

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00156, Patum te Berga, Spanje (geproclameerd als Meesterwerk in 2005; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) met diverse publicaties van Dorothy Noyes: D. NOYES, 'The Judgment of Solomon: Global Protections for Tradition and the Problem of Community Ownership', in: *Cultural Analysis*, 5, 2006, pp. 27–56 ; http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volumes5/vol5_article2.html en D. NOYES, *Fire in the Plaça. Catalan Festival Politics After Franco*, University of Pennsylvania Press, 2003.

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00120, de culturele ruimte van de Gongcultuur (Vietnam, geproclameerd als Meesterwerk in 2005; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) met W. LOGAN, 'Protecting the Tay Nguyen gongs. Conflicting rights in Vietnam's central plateau', in: M. LANGFIELD, W. LOGAN & M. NIC CRAITH (eds.), *Cultural diversity, heritage and human rights. Intersections in theory and practice*, London & New York, Routledge, 2010, pp. 189–207 en J. SCOTT, *The Art of Not Being Governed. An anarchist history of Upland Southeast Asia*, New Haven & London, Yale University Press, 2009.

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00033, Carnaval van Binche (geproclameerd als Meesterwerk in 2003; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) met studies van Markus Tauschek zoals M. TAUSCHEK, *Wertschöpfung aus Tradition: Der Karneval von Binche und die Konstituierung kulturellen Erbes*, Münster, Lit Verlag, 2010, 352 p.

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011, www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00014, de culturele ruimte van het Jemaa el-Fna Square (geproclameerd als Meesterwerk in 2001; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) en de Moussem van Tan-Tan (geproclameerd als Meesterwerk in 2005; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst)

met A. SKOUMTI, 'The authentic illusion: humanity's intangible cultural heritage, the Moroccan experience', in: L. SMITH & N. AKAGAWA (ed.), *Intangible heritage*, London & New York, Routledge, 2009, pp. 74–92.

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00166, weven en textielproductie van Taquile (geproclameerd als Meesterwerk in 2005; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) met C. CHEONG, *Sustainable Tourism and Indigenous Communities: The Case of Amantani and Taquile Islands*, University of Pennsylvania, 2008; http://repository.upenn.edu/hp_theses/99

Confronteer www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011, in Estland, in samenwerking met Letland en Litouwen, The Baltic Song and Dance Celebrations, (geproclameerd als Meesterwerk in 2003; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst), www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00087, en de Kihnu culturele ruimte (geproclameerd als Meesterwerk in 2003; ingeschreven in 2008 op de Representatieve Lijst) www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00042 en polyfoon zingen van Seto Leelo polyfone zangtradities (ingeschreven op de Representatieve Lijst in 2009) www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00011&RL=00173, met K. KUUTMA, 'The Politics of Contested Representation: UNESCO and the Masterpieces of Intangible Cultural Heritage', in: D. HEMME, M. TAUSCHEK & R. BENDIX (eds.), *Prädikat "Heritage". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*, Lit, 2007, pp. 177–196 en K. KUUTMA, 'Who owns our songs? Authority of heritage and resources for restitution', in: *Ethnologia Europaea*, 39, 2, 2009, pp. 26–40.

In 1999 kregen de volkskundigen, antropologen en andere experts minstens een gele kaart of een koude douche, om wakker te worden en in de nieuwe eeuw niet tot *business as usual* over te gaan. Een van de protagonisten van de bijeenkomst in Washington D.C., Richard Kurin, verduidelijkte enkele jaren later, in 2007, nog eens precies wat dan de implicaties voor de conventie van 2003 zijn: "One would hope that as the ICH Convention becomes operational, explicit action plans about how organisations and departments working with communities actually safeguard ICH are devised, shared and evaluated by the International Committee and the world's cultural workers. I have argued

*strongly that our empirical research, analyses and theoretical work has been quite insufficient to actually figure out how to best safeguard ICH. (...) What has been tried with regard to keeping a traditional knowledge system alive, dynamic and viable in the contemporary world? My expectation is that the treaty will evolve, as will the various safeguarding practices it defines and encourages, so that in the decades hence we will have a much better, clearer, more empirically-based idea of how to safeguard the intangible cultural heritage of the world's peoples."*³

Het is vooral een oproep naar volkskundigen, etnologen, experts en instituten, om niet hun klassieke aanpak, niet *business as usual* naar voren te schuiven, doch wel het maximale te halen uit het woord *safeguarding*. Zo mogen we ons niet blindstaren op het woord inventaris, maar moeten we ook de knipperlichten rond participatie opmerken, in samenhang met "consensus", leefbaarheid en duurzame ontwikkeling.

Wie de pagina's over immaterieel cultureel erfgoed op de UNESCO-website bekijkt, merkt dat de bijeenkomst in Washington als een cruciale stap in de geschiedenis van de conventie van 2003 wordt gepresenteerd door het UNESCO-secretariaat. Het was de brug tussen een geflopte aanbeveling en een succesvol instrument dat surft op een 21^e-eeuwse nieuwe golf. De *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore* (UNESCO, Parijs, 15 november 1989) bleek in de jaren 1990 een grote mislukking. Het was het werkstuk van folkloristen of klassieke volkskundigen en ambtenaren, door en voor hen en voor de in de 20^e-eeuwse politieke regimes ingeschakelde of getolereerde "folklore". Na het verzamelen van rapporten uit diverse delen van de wereld, werd een belangrijk colloquium in Washington D.C. gehouden in 1999. De organisatie was in handen van UNESCO en diverse partners zoals het *Center for Folklife and Cultural Heritage* van de Smithsonian Institution in Washington D.C.. Het verslagboek en aanverwante documenten zijn online beschikbaar. In een kort maar treffend artikel met de titel "*The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis*", legden Anthony McCann, Richard Kurin en collega's de vinger op de wonde: "*The principal critique of the 1989 document to be made is that it is too limited (...) In the interest of better informed, more effective governmental action, the present document proposes expanding the enumeration and description of groups that have a stake in creating, preserving, studying, and disseminating folklore and traditional culture.*"⁴

Er werd volop gepleit voor het betrekken van gemeenschappen, groepen en individuen, iets wat in de UNESCO-conventie van 2003 in het cruciale artikel 15 werd vastgelegd. Maar hoever kan dit gaan? Hoe definieert men dit? Zo lijkt het verleidelijk om de definities van gemeenschappen en groepen uit het

Vroeger konden boeren in de streek van Aalst een inkomen halen uit hopteelt, in functie van het brouwen van bier. Vandaag is de 84-jarige André Callebaut als de laatste telg van een familie van hoptelers in de streek op rust gegaan, zonder opvolgers. Foto © Alan Govenar

glossarium uit 2002 te hanteren, ook al bestond daar geen consensus over.⁵ Maar dat is helemaal geen goed idee. Het moet zo flexibel mogelijk blijven, omdat het in vele betekenissen moet functioneren. Juristen zijn het niet eens over die betekenissen, laat staan sociologen, historici, antropologen.⁶ Elk van de begrippen wordt geïmplementeerd. Het volstaat om diverse publicaties van de Amerikaanse volkskundige Dorothy Noyes te lezen om enig inzicht in de complexiteit te krijgen.⁷ Over de notie gemeenschap merkt ze dan weer op: *“Community is made real in performance by means that seem to be cross-cultural. Simplifying, we can specify these means as repetition, formalization and ‘consensus’.”*⁸ Het kan niet voldoende benadrukt worden dat het cruciaal is deze begrippen nooit vast te leggen. Onder een schijnbaar eenvoudige mantra als die van artikel 15 gaan decennia verhitte debatten in diverse menswetenschappelijke disciplines en ook in andere delen van de maatschappij schuil.

Maar ze gingen veel, veel verder zoals blijkt uit deze opsomming: *“Many businesses today create wealth using the forms and materials of traditional cultures — local cooperatives that produce and market handmade crafts, industrial textile manufacturers that employ traditional designs, producers of audio recordings of traditional music, pharmaceutical manufacturers that use indigenous knowledge of healing plants, promoters of tourism, and entertainment conglomerates that employ various forms of ethnic representations for motion pictures, amusement theme parks, and children’s toys. This large commercial sector has developed ways of dealing with folklore and traditional culture that affect their production, dissemination, and preservation. These institutions must also, therefore, be brought into the process of devising and implementing policy in this area.”*⁹

In de cultureel-erfgoedsector zullen de actoren die aan de slag gaan met immaterieel cultureel erfgoed, op korte termijn – en als het goed gaat gezamenlijk/in consensus – aangepaste verhalen moeten maken. Dit is ook een uitdaging voor FARO, mede met het oog op de uitdagingen die minister Schauvliege heeft (vast)gesteld in het door haar gepatroneerde Cultuurforum en de VIA 2020 debatten. Het zou echter een illusie zijn dat dit al uitgeklaard is. We merken dat weinig organisaties daarmee bezig zijn of experimenteren, met tapis plein in Vlaanderen en hun experimenten rond ambachtseconomie als een van de uitzonderingen. Maar het kan veel verder gaan. McCann en co gingen op het eind van de 20^e eeuw al ver en pleitten voor een grote dosis pragmatisme: *“The creators and perpetuators of folklore and traditional culture may need protection from market forces and/or support for alternate forms of exchange if that is their desire; or they may need help in devising ways to participate in the market, if that is their desire.”* Het is overigens met gemengde gevoelens dat ik dit ook hier in beeld

breng, want het is zo verleidelijk om veel stappen over te slaan, en direct door te gaan. Als een dossier van immaterieel cultureel erfgoed direct in handen en de logica komt van een stedelijke, regionale of nationale dienst van toerisme of marketing die de weerhaakjes direct wegeffent, doet men meer kwaad dan goed. Met andere woorden, actoren uit de cultureel-erfgoedsector moeten nu snel hun verhaal op orde hebben. In de operationele richtlijnen van 2010 werd dit behandeld in de richtlijnen 116 en 117, waar allerlei waarschuwingen werden gegeven over mogelijke misbruiken en problemen. Passages over een meer proactieve inkleuring van deze dimensie werden tijdens de discussies weggegomd met de argumentatie dat er nu ook geen scenario voor commercieel of toeristisch gebruik moest worden aangeboden door UNESCO zelf. Er bleek nog geen consensus mogelijk, ook omdat er weinig goede referentiepunten waren. Dit is echter niet van tafel: het is tijd de analyse van 1999 mee te nemen voor het pas begonnen nieuwe decennium.

"FREE, PRIOR AND INFORMED CONSENT?"

Een van de meest opvallende vaststellingen en innovaties bij het vergelijken van de conventietekst en de set van de operationele richtlijnen is het opduiken en de centrale plaats in dit laatste document van de notie *"free, prior and informed consent"*. Dit concept of idee komt NIET in de conventietekst voor. Het is dominant aanwezig in de operationele richtlijnen van 2010 en in de formulieren die moeten gebruikt worden voor UNESCO-kandidaturen. Hoe komt het dat na een decennium dat begrip zo centraal op de agenda staat, zowel internationaal, (dus binnenkort) nationaal en lokaal? Heeft dit te maken

met een verband tussen "consensus" en "consent"?¹⁰ Hoe zit dat dan precies? Biedt ook hier het teruggrijpen naar de discussies in 1999 een sleutel om vooruitgang te boeken? Of kunnen we bij andere internationale debatten en formules soelaas vinden? Het is achteraf bekeken opmerkelijk dat de dag voor "onze" UNESCO-conventietekst over het koesteren van immaterieel cultureel erfgoed in 2003 werd aanvaard, er door dezelfde Algemene Vergadering een Internationale Verklaring over het gebruik van menselijk genetisch materiaal en die bol staat van "consent"-referenties werd goedgekeurd.¹¹ Het basisidee is opgekomen in dezelfde periode en deels door

*"Niets iets onhaalbaar voor zij die het echt willen."
De gebroeders Kristoffel en Pieter Boudens uit
Brugge hebben de ambachtelijke vaardigheden van
het steenhouwen geleerd van hun vader en zijn nu
meesters in hun vak. Foto © Alan Govenar*

dezelfde traumatische ervaring opgewekt als de werking van UNESCO zelf. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had de medische wetenschap in Nazi-Duitsland allerlei grenzen ver overtreden, in het bijzonder met allerlei gruwelijke experimenten in concentratiekampen en op andersvalide mensen. Dit leidde in 1947 tot de verklaring van Nuremberg (de stad waar de oorlogsmisdadigers, inclusief artsen, werden berecht). Het luidde definitief een kentering en scherpstelling in de relatie tussen arts en patiënt in, waarbij de kern in de eerste zin werd gevat: *"The voluntary consent of the human subject is absolutely essential."*¹² In de 21^e eeuw is dit een algemeen aanvaard principe in de medische wetenschap, dat toestemming moet verleend worden voor elke belangrijke interventie op levende (en vaak ook overleden) mensen, zowel voor wetenschappelijke experimenten als voor chirurgische en andere interventies met een bepaald risico. De toestemming van de betrokkene is nodig, of als de persoon zelf niet in staat wordt geacht te beslissen, door een voogd of een commissie. In vele (westerse) ziekenhuizen is het standaardprocedure geworden om een *"consent form"*, een speciaal formulier te laten ondertekenen, na het op een goede manier informeren van de patiënt.¹³ De gulden regel zou moeten zijn dat het voor de patiënt heel duidelijk is dat hij/zij niet zomaar een formulier tekent omdat dit moet, maar dat hij/zij *participeert* aan een beslissing. Het is duidelijk dat dit een belangrijke ethische kwestie is, met speciale consequenties als men over levende fenomenen spreekt. Er zijn internationaal slechts weinig voorbeelden bekend waar dit transdisciplinair geregeld is of aangepakt wordt. Een belangrijke en inspirerende uitzondering is de regeling die in Canada bestaat: de *Tri-Council Policy Statement: Ethical Conduct for Research Involving*

Humans (TCPS). Dit document wordt ook in sommige regio's gebruikt voor het behandelen van immaterieel cultureel erfgoed. Schoolvoorbeeld is daarbij zonder twijfel Labrador New Foundland.¹⁴ Ook al behoort Canada nog steeds tot het kleiner wordende clubje van staten die de 2003 conventie nog niet geratificeerd hebben (net als het opvallende achternahtinken van enkele buurlanden zoals Groot-Brittannië, Duitsland en in 2010 zowaar nog steeds Nederland), dat weerhoudt er diverse gebieden niet van om een voorbeeldig beleid en praktijk na te streven, geïnspireerd door de conventie.

1999

In de bijeenkomst in Washington in 1999 was *"free, prior and informed consent"* wel al een bekommernis en op de agenda. Om dit te begrijpen, moet men de ondertitel van de conferentie ernstig nemen: *"A Global Assessment of the 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore: Local Empowerment and International Cooperation"*. Cruciaal was het al vermelde artikel van Anthony McCann en anderen. Zij vermeldden voorafgaande en goed geïnformeerde in- en toestemming, in relatie tot *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore* (de hoofdletters B, C verwijzen naar hoofdstukjes van die aanbeveling): *"The work of scholars and government cultural workers is addressed principally in the sections of the Recommendation that pertain to the study of folklore: identification of folklore (Section B), conservation of folklore (Section C) and international cooperation (Section G) among state and scholarly organizations. The Recommendation should be expanded in this area to include the kinds of ethical protocols followed by members of many scholarly*

*"For instance, traditional German knowledge has it that cold, soured, curdled milk (quark) helps to reduce fever if applied onto the lower legs inside a wrap. (Sounds obscure, but it works!) Yet it would seem ludicrous to suggest that Germans have a natural right to stop the French, for example, from applying this fever remedy. Why then, does the CBD create property rights where there were none before, such as in traditional health knowledge? And are these new rights just? I noted earlier that any attempt to create new social rules, such as the CBD, must make reference to context, in particular to the international economic order (...) However, the CBD has rightly favoured national sovereignty over the common heritage of humankind principle with regard to biological resources. Its guidelines have created a justice in exchange issue for items that were not previously considered restricted property, such as germplasm and traditional knowledge. This was a contextual decision made at the end of the twentieth century, when biodiversity was being rapidly depleted and developing countries were justifiably concerned about the exploitation of their resources. While the common heritage of humankind principle would be preferable to that of fencing in resources with bureaucratic procedures when they could be used for the benefit of humankind, this ideal scenario cannot apply in the context of an international economic order that is unjust and leads to significant human suffering."*²⁵

societies, such as those governing the giving of informed consent to be studied, maintaining secrecy of traditions and of particular sources of information where necessary, compensation for participation in research, and proper attribution of contributions to research. This re-situates and expands the call for an international code of ethics".¹⁵

Dezelfde oproep werd in een uitgebreide interventie in 1999 geadstrueerd door Bradford Simon, in een stuk met de veelzeggende titel "Global Steps to Local Empowerment in the Next Millennium":

"These concerns are intended to be descriptive of concerns (and are characterizations of more complex and varied ideologies) raised in public tribal and Indigenous group discourses, but not comprehensive or universally applicable. The concerns include: (1) authorization, (2) **informed consent**, (3) maintaining secrecy, (4) compensation, (5) attribution, (6) preventing distortion, (7) continuing folkloric traditions, and (8) education."¹⁶

Na het lezen van deze passage zou moeten duidelijk worden dat "informed consent" maar een pars pro toto is en dat veel meer op de agenda komt: *authorization*,¹⁷ *maintaining secrecy*, *compensation*,¹⁸ *correct attribution*¹⁹ and *preventing distortion*.²⁰ Het zijn al deze issues die nu terug op de agenda komen rond het koesteren en duurzaam beheren van immaterieel cultureel erfgoed, aangevuurd door de operationele richtlijnen van 2010. Dit raakt aan de complexe problematiek van "copyright". Dit is ook een nog niet uitgeklaard geheel, dat met name in interactie met een andere organisatie, WIPO, behandeld wordt.²¹ In een recente standaardpublicatie probeerde de Japanse professor Kono, een sleutelfiguur die mee de conventietekst van 2003 geconstrueerd heeft en sindsdien ook de operationele richtlijnen begeleidt, dit op de agenda te zetten. Zie zijn pogingen om te laten zien dat er via de poort van "free prior and informed consent" veel meer op de agenda komt en dat dit onbekend terrein is: "an implicit one because it is not referred to in the term 'prior informed consent'. It is the obligation to ensure adequate benefit-sharing between the community and any outsiders authorised to make use of the traditional knowledge or cultural expressions. There is no universal standard as to what constitutes acceptable compensation, but it is reasonable to expect that the bearers of cultural traditions will receive some form of advantage when they agree to share their secrets."²²

Hiermee wordt aangesloten bij een breed uitwaaiend debat en beleidsprioriteiten in aanverwante en andere sectoren. Dit is een ethisch mijnenveld, waarbij de problemen complex zijn, de paradoxen groot en alleen maar goede wil vaak niet volstaat. Als schoolvoorbeelden van wat goed bedoeld was, maar wat fout liep door het moeizaam beheer van de *stakeholders* groep en het problematisch tegengas van PIC, zijn het Promaya-geval in Mexico²³ en de Hoodia-plant van de San (bosjesmensen), die een hongergevoel kan neutraliseren, te vermelden.²⁴

ABS EN FPIC

Een van de domeinen waarin de voorbije jaren het meest vooruitgang geboekt is, is de implementatie van een andere conventie die ook wereldwijd furore heeft gemaakt op korte tijd: de conventie over biodiversiteit (*Convention on Biological Diversity*, 1992, Earth Summit in Rio de Janeiro, Brazilië). Daarbij werd niet alleen gewezen op het belang van instemming, maar vooral op het concept van "access and benefit sharing" in het internationaal recht en werd het vertoog over globale billijkheid gelanceerd. Het maakt deel uit van de drie hoofddoelstellingen van de conventie van 1992: conservering van biodiversiteit, duurzaam gebruik ervan, en "fair and equitable sharing of benefits from the use of genetic resources". Onderdeel hiervan is het versterken (*empowerment*) van lokale gemeenschappen in ontwikkelingslanden en het creatief maar niet

Carnaval vieren in Aalst is zowel opgenomen in de Inventaris van Immaterieel Cultureel Erfgoed Vlaanderen als op de de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid (UNESCO-conventie van 2003, artikel 16). Mensen zoals Luc Vermeiren, 42, zorgen op allerlei manieren mee voor de continuïteit en aanpassing. Hij is betrokken bij het Documentatiecentrum Aalst Carnaval en is zelf verzamelaar, en hij houdt toezicht in de carnavalswerkhallen. Foto © Alan Govenar

naïef inzetten op toegang tot hulpbronnen via “*prior and informed consent*”. Hier hoort een bijzondere, pragmatische interpretatie van rechtvaardigheid of recht bij; het inzicht dat het niet goed of rechtvaardig verdeeld is in de wereld en dat men er iets aan moet doen, omdat (groepen) medemensen daar slachtoffer van kunnen zijn.

ABS combineert “*prior informed consent*” (PIC), toegang die toegestaan wordt door een “*provider*” aan een gebruiker enerzijds en anderzijds onderhandelingen tussen “*provider*” en gebruiker over wederzijds overeengekomen voorwaarden (“*mutually agreed terms – MAT*”) om de voordelen van het gebruik van (genetische) hulpbronnen billijk te delen. Dat is de formule die bij de implementatie van de conventie van 1992 over biodiversiteit wordt toegepast: complexe consensus. Een van de belangrijke lessen die onmiddellijk relevant zijn voor beleidsformules is dat er geen reductie tot één simpel formulier (eenvoudige boodschap en “teken op de stippellijn”) mag gebeuren. Er is echter nood aan een op elkaar inhakende set van overeenkomsten, die naargelang de context kunnen aangepast worden. Er is zoveel ervaring uit te wisselen. In de omgang met biodiversiteit wordt *prior and informed consent* toegepast en versterkt door een overheid, in casu de nationale, maar evengoed gevraagd van lokale *stakeholders*. “*Access and benefit sharing*” bij het implementeren van de conventie van biodiversiteit was een van de items op de agenda van de bijeenkomst in het Japanse Nagoya in 2010, waar minister Joke Schauvliege met een Europees voorzitterschap als extra hefboom mee akkoorden heeft kunnen bedingen. Het ligt haast voor de hand dat hier (*free prior and informed consent*, als component in formules om de wereld zoniet te redden, dan toch te verbeteren en duurzamer te maken door in te zetten op participerende besluitvorming) een belangrijke, mondiale opportuniteit op het snijvlak van twee beleidsdomeinen en -interesses van de huidige minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur ligt: het pionieren bij het implementeren, in nationale politiek en internationale programma's, van de UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed en het oogsten van de inspanningen voor het verstevigen van de uitvoering van de Conventie voor biodiversiteit (waar “traditionele kennis” ook een van de overlappende terreinen is).²⁶ In de erfgoedwereld begeven we ons hier op nog te verkennen en te stabiliseren terrein, maar het wordt wederzijds echt interessant als dit gekoppeld wordt aan de notie van duurzame ontwikkeling en aan de praktijken in de medische wereld om in sommigen gevallen een *proxy* of woordvoerder of ethische commissie voor de belangen van de patiënt, die niet voor zichzelf kan spreken, aan te stellen. Hoe bouwen we een consensus met toekomstige generaties?

Criteria voor opname op de *Urgent Safeguarding List* (artikel 17) en de Representatieve Lijst (artikel 16) in de operationele richtlijnen van 2010:

OD1: U.4

The element has been nominated following the widest possible participation of the community, group or, if applicable, individuals concerned and with their free, prior and informed consent.

De foto's van Alan Govenar die in dit nummer gebruikt worden, maken deel uit van een groter project dat gestart is met een tentoonstelling in het hoofdkwartier van UNESCO in april 2010 en gedurende een jaar loopt. In Vlaanderen vindt in 2010 en begin 2011 onder de titel *Schatten van*in mensen* een aaneengesloten reeks tentoonstellingen plaats, gestart in Bokrijk, voortgezet in Aalst, Leuven, Brugge, Dendermonde, die voorlopig in Brussel, in het Boudewijngebouw van de Vlaamse Gemeenschap (februari 2011) landt. Tal van partners namen aan het traject deel: ze worden voorgesteld in het volgende nummer van dit tijdschrift. In een klein dossier worden zowel de aanleiding en bedoeling toegelicht (een documentatiepraktijk over het National Heritage Fellowship-programma van de National Endowment for the Arts in de Verenigde Staten, een sensibilisering rond het *Living Human Treasures*-programma van UNESCO) alsook een bespreking van de verschillende episodes van het project in Vlaanderen gepresenteerd. Daarbij zal ook een bijdrage van Lydia Mertens van Kant in Vlaanderen vzw over een van de deelprojecten (naar aanleiding van Brugge Centraal) in dat minidossier worden gepubliceerd. Dit speelt in op de in de beleidsvisietekst van de minister gevraagde reflectie over een mogelijk “levende menselijke schatten”-programma of soortgelijke initiatieven in Vlaanderen.

- 1 "La Methode du consensus naît de la conviction que le rapport entre les moyens et les buts doit être cohérent, par exemple si on a des objectifs justes et solidaires, les moyens de les réaliser devront d'emblée exprimer concrètement, équité et solidarité. En pratique ceci se manifeste dans la façon de gérer le pouvoir et en particulier dans la façon de prendre les décisions." R. TICCHIO, *La Méthode du Consensus – Présentation entre éthique, pragmatisme et esthétique* (www.passerelleco.info/article.php?id_article=83, geconsulteerd op 5/12/2010).
- 2 Voor een algemene inleiding en een praktijkgericht overzicht, zie het gratis en online beschikbare N. SLOCUM (ed.), *Participatory Methods Toolkit: A Practitioner's Manual*, 2nd edition, in collaboration with ViWTA and King Baudoin Foundation, Brussels, pp. 210. www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBSFRB/Files/EN/PUB_1540_Participatory_toolkit_New_edition.pdf, met uitstekende argumentatie waarom dit zo belangrijk en verrijkend is op pp. 12–13. en <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/9302/1/re050010.pdf>. Een veelbelovende en gebruiksvriendelijke methode (waarmee FARO momenteel experimenteert) is: <http://dotmocracy.org/handbook>, net als de World Café-methode www.theworldcafe.com.
- 3 http://210.204.213.135/ijih_upload/ijih_wm_volumes/Vol.2-1.pdf; R. KURIN, 'Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention', in: *International Journal of Intangible Heritage*, 2, 2007, pp. 10–20: het citaat wordt voorafgegaan door de volgende gedachten: "The large, unanswerable question for now is – is the 2003 Intangible Cultural Heritage Convention up to the task it has set for itself? Can it really hope, or presume, to actually safeguard ICH around the world? Frankly, I do not think it can. The connections of ICH to the larger matrix of ecological, social, technological, economic and political relationships is too complex, too multi-faceted and nuanced to be reduced to the simple formula proposed by the 2003 treaty. The problem is, we do not have anything better (...) But with the Convention, as with the International Declaration of Human Rights and other such multilateral treaties and declarations, a standard is set – at least aspirationally – that provides a reasonable, universal expectation of what can be called normative action. That action is endowed with a certain legitimacy, founded on the authority of nations to be sure – but a lot of them, from all parts of the world, and representing a great religious, ethnic, and linguistic diversity. In this case, the action advised is one of respect and tolerance for the diverse traditions of the many communities found within and among nations. That is not a bad thing to support."
- 4 A. McCANN e.a., The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis, in: P. SEITEL (ed.), *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*, Washington D.C., Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, 2001, pp. 57–61, p. 57. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001323/132327m.pdf>
- 5 www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00049; UNESCO-ACCU Expert Meeting on Community Involvement in Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Towards the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Tokyo, Japan, 13–15 March 2006; www.accu.or.jp/ich/en/pdf/b2006Expert.pdf.
- 6 Zie J. BLAKE, 'UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: the implications of community involvement in 'safeguarding'', in: L. SMITH & N. AKAGAWA (eds.), *Intangible heritage*, London & New York, Routledge, 2009, pp. 45–73 of D. NOYES, "Group.", in: *Journal of American Folklore*, 108, 1995, pp. 449–478 and D. NOYES, Group, in: B. FEINTUCH (ed.), *Eight Words for the Study of Expressive Culture*, Urbana & Chicago, University of Illinois Press, 2003, pp. 7–41. B. ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Rev. and extended ed.). London, Verso, 1991.
- 7 D. NOYES, Group, in: B. FEINTUCH (ed.), *Eight Words for the Study of Expressive Culture*, Urbana & Chicago, University of Illinois Press, 2003, pp. 7–41, p. 11. "Folklorists have been interested in the group as the locus of culture and as the focus of identity (...) [We] can distinguish between the empirical network of interactions in which culture is created and moves, and the community of the social imaginary that occasionally emerges in performance. Our everyday word group might best serve as shorthand for the dialogue between the two".
- 8 NOYES, 2003, p. 30. Zie ook: D. NOYES, 'The Judgment of Solomon: Global Protections for Tradition and the Problem of Community Ownership', in: *Cultural Analysis*, Volume 5, 2006. http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume5/vol5_article2.html
- 9 McCANN, 1989, p. 59.
- 10 Begin december 2010 bevatte de Wikipedia-website (een instrument dat functioneert op consensusprincipes) de volgende omschrijving: "Consensus usually involves collaboration, rather than compromise. Instead of one opinion being adopted by a plurality, stakeholders are brought together (often with facilitation) until a convergent decision is developed. If this is done in a purely mechanical way it can result in simple trading – we'll sacrifice this if you'll sacrifice that. Genuine consensus typically requires more focus on developing the relationships among stakeholders, so that they work together to achieve agreements based on willing consent" <http://en.wikipedia.org/wiki/Consensus>.
- 11 International Declaration on Human Genetic Data: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17720&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, met diverse toepassingszones van de vrije, geïnformeerde instemming, die ook nodig blijkt bij eventueel ander hergebruik.
- 12 www.hhs.gov/ohrp/references/nurcode.htm
- 13 Zie bijvoorbeeld University of Washington School of Medicine, Informed Consent, <http://depts.washington.edu/bioethx/topics/consent.html>. Voor eenvoudige ingrepen als bloedtrekken is het niet nodig, omdat daarover een brede maatschappelijke consensus bestaat. In verband met de informatie die moet gegeven worden, worden drie modellen onderscheiden waarbij doorgaans voor de tweede optie gekozen worden in de praktijk: "1) reasonable physician standard: what would a typical physician say about this intervention? 2) reasonable patient standard: what would the average patient need to know in order to be an informed participant in the decision? 3) subjective standard: what would this patient need to know and understand in order to make an informed decision? This standard is the most challenging to incorporate into practice, since it requires tailoring information to each patient."
- 14 www.mun.ca/ich/ichstrategy.pdf; www.mun.ca/ich/inventory/; www.mun.ca/ich/resources/ICHProjectPlanningChecklist.pdf
- 15 A. McCANN e.a., The 1989 Recommendation Ten Years On: Towards a Critical Analysis, in: P. SEITEL (ed.), *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*, Washington D.C., Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, 2001, pp. 57–61, p. 57.

- 16 B. SIMON, Global Steps to Local Empowerment in the Next Millennium: An Assessment of UNESCO's 1989 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, in: P. SEITEL (ed.), *Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment*, Washington D.C., Center for Folklife and Cultural Heritage Smithsonian Institution, 2001, pp. 111–142, p. 113.
- 17 "Authorization: A central issue in the discussions on the protection of folklore is the demand by Indigenous people and other groups that they be able to authorize use of expressions of their folklore by others. A necessary correlate is recognition that Indigenous peoples are the exclusive owners in some sense of their cultural and intellectual property" (Ibidem, p. 113).
- 18 "It is significant to note, in a legal perspective, that Indigenous proposals emphasize control more than compensation, namely the right to prevent the disclosure and/or commodification of knowledge, plants, animals, and objects" (Ibidem, p. 114).
- 19 "Correct attribution helps protect consumers from false associations, while building accurate associations between "consumers" and the community where the folklore originates. Correct attribution thus serves an educational as well as an economic function." (Ibidem, p. 114)
- 20 "Preventing distortion, simply stated, means that appropriate groups have the ability to control how folklore is used (...) Moral rights in artistic property are separate from economic rights and generally remain with an artist even after he or she has transferred the economic rights." (Ibidem, p. 114)
- 21 http://www.wipo.int/tk/en/databases/creative_heritage/agreements/
W. VAN ZANTEN, "Prior Informed Consent. Experiences with Ethnomusicology Recordings", in: T. KONO (ed.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*, Antwerp-Oxford-Portland, Intersentia, 2009, pp. 283–308.
- 22 J.-D. DALIBARD & T. KONO, Prior Informed Consent. Empowering the Bearers of Cultural Traditions, in: T. KONO (ed.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development*, Antwerp-Oxford-Portland, Intersentia, 2009, pp. 247–259, p. 252
- 23 Voor het begrijpen van het zeer instructieve, schrijvende en complexe Promaya-geval, kan men best de volgende studies combineren: B. BERLIN & E. BERLIN e.a., The Maya ICBG: drug discovery, medical ethnobiology, and alternative forms of economic development in the highland Maya region of Chiapas, Mexico. In: *Pharmaceutical Biology*, 37 (Suppl.), 1999, pp. 1–19; A. CECENA ¿Biopiratería o desarrollo sustentable? Chiapas, México: Era-IE, 2000, <http://membros.lycos.fr/revista-chiapas/Nog/ch9cecena.html>; Zie B. BERLIN & E. BERLIN, NGOs and the process of prior informed consent in bioprospecting research: the Maya ICBG project in Chiapas, Mexico. *International Social Science Journal*, 55 (178), 2003, pp. 629–638; B. BERLIN & E. BERLIN, Community autonomy and the Maya ICBG Project in Chiapas, Mexico: how a bioprospecting project that should have succeeded failed, in: *Human Organization*, Winter 2004; http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3800/is_200401/ai_n9466403 R. NIGH, Maya medicine in the biological gaze: bioprospecting research as herbal fetishism, in: *Current Anthropology*, 43 (3), 2002, pp. 451–477; L. NAVILLE, *The experts, the heroes, and the indigenous people: the story of the ICBG Maya bioprospecting project in Chiapas, Mexico*. Ås, Norway: Noragric, Agricultural University of Norway, 2004, www.umb.no/noragric/publications/mscthesis/2004/2004_ds_Lauren_Naville.pdf; J.P. ROSENTHAL, Politics, culture, and governance in the development of prior informed consent in indigenous communities. *Current Anthropology*, 47 (1), 2006, pp. 119–142 en vele andere bijdragen en commentaren in datzelfde tijdschrift; D. FEINHOLZ-KUP, L. BARRIOS, J. COOK LUCAS, The Limitations of Good Intent: Problems of Representation and Informed Consent in the Maya ICBG Project in Chiapas, Mexico, in: R. WYNBERG e.a., (eds.), *Indigenous Peoples, Consent and Benefit Sharing: Lessons from the San-Hoodia Case*, Heidelberg, Springer Science+Business Media B.V. 2009, pp. 315–331; http://www.icbg.org/pub/documents/PIC_and_Indigenous_pop_CA.pdf;
- 24 R. WYNBERG e.a., (eds.), *Indigenous Peoples, Consent and Benefit Sharing: Lessons from the San-Hoodia Case*, Heidelberg, Springer Science+Business Media B.V. 2009, Springer, 2009, pp. 89–124; R. WYNBERG & R. CHENNELLS, Green Diamonds of the South: An Overview of the San-Hoodia Case, in: <http://www.biowatch.org.za/pubs/wjip.html>
R. WYNBERG, D. SCHROEDER, S. WILLIAMS & S. VERMEYLEN, Sharing Benefits Fairly: Decision-Making and Governance, in: R. WYNBERG e.a. (eds.), *Indigenous Peoples, Consent and Benefit Sharing: Lessons from the San-Hoodia Case*, Springer Science+Business Media B.V. 2009, pp. 231–257; R. WYNBERG, *Rhetoric, realism and benefit sharing: use of traditional knowledge of Hoodia species in the development of an appetite suppressant*. *The Journal of World Intellectual Property*, 7 (6), 2004, pp. 851–876.
- 25 D. SCHROEDER, 'Justice and Benefit Sharing', in: R. WYNBERG e.a., (eds.), *Indigenous Peoples, Consent and Benefit Sharing: Lessons from the San-Hoodia Case*, Heidelberg, Springer Science+Business Media B.V. 2009, pp. 11–26, p. 21.
- 26 Dit is een van de voorstellen in 2011–2012 die door de Vlaamse UNESCO-commissie zal worden gedaan, in de hoop dat de Vlaamse overheid of een andere instantie dit oppikt. Zie: <http://www.cbd.int/abs/infokit/factsheet-abs-en.pdf>, <http://www.cbd.int/traditional/> en <http://www.cbd.int/tk/>. Zie voor goed uitgewerkte modellen rond bioethiek http://www.ethnobiology.net/global_coalition/CoE-Eng.php. International Society of Ethnobiology (2006). ISE Code of Ethics (met aanvullingen in 2008) en www.ethnobiology.net/global_coalition/ethics.php. Het aardige sleutelconcept is daarbij "mindfulness – a continual willingness to evaluate one's own understandings, actions, and responsibilities to others" Reflexiviteit in het jargon van de moderne etnologie of de cultureel-erfgoedstudies ...

Begraven we de toekomst van het verleden?

→ Begrafenisrituelen bij de Toraja's in Sulawesi

Op het eiland Sulawesi (het vroegere Celebes) in de Indonesische archipel houdt een bergvolk, de Toraja's, vast aan zijn voorouderlijke begrafenisrituelen. De begrafenisrites, de bijhorende tau-taupoppen, maar vooral de soms massale rituele slachting van waterbuffels spreekt bij vele toeristen tot de verbeelding en leidt ogenschijnlijk tot eendimensionaal etnisch-cultureel toerisme, waarbij het niet altijd duidelijk is wie wat in stand houdt. Leven de gebruiken verder ondanks de toeristen of net omwille van de toeristen? In dit artikel proberen we de vinger aan de pols te houden van het hedendaags toerisme in confrontatie met een eeuwenoude cultuur in evolutie.

KADER UNESCO

Bij zijn recente bezoek aan Indonesië benadrukte de Amerikaanse president Obama de rol van Indonesië in de toekomstige wereld.² Hij beklemtoonde dat de zo geroemde *Bhinneka tunggal ika*³ (eenheid in verscheidenheid) inspiratie zou kunnen bieden aan andere landen in de wereld. Eenheid in verscheidenheid – de wapenspreuk van dit immense land – is misschien ook wel een kenmerk van het aantal erkenningen op de lijst van *World Heritage* van UNESCO. Voor een overzicht en summier beschrijving van de zeven monumenten en landschappen op de UNESCO-lijst verwijzen we naar een vorig artikel⁴ over *kecakdansen* op Bali.

Aan de lijst van het *intangible heritage* werd in 2009 het batik⁵ toegevoegd. Batik is onlosmakelijk verbonden met de Indonesische cultuur. En op de vergadering van november 2010 in Nairobi (Kenia)⁶ werd de *angklung* als vierde Indonesisch item toegevoegd aan de lijst⁷ van het immateriële erfgoed. De *angklung* is een muziekinstrument uit een speciale soort bamboe en wordt gelinkt aan traditionele gebruiken, kunst en cultuur, omdat het vooral wordt gebruikt bij ceremoniën (planten van de rijst, oogst, besnijdenis). De opleiding gebeurt via mondelinge overlevering van generatie op generatie.

Het is vooral in de sector van het immateriële erfgoed dat er in Indonesië nog veel werk voor de boeg is. Het land heeft een

schat aan talendiversiteit, maar tegelijkertijd is die rijkdom ook zijn zwakte, want 147 talen hebben de status 'bedreigd'. Met de talen dreigen meteen een hele orale geschiedenis en de daarmee gepaard gaande gebruiken te verdwijnen.

Op de voorlopige lijst (*tentative list*) van het werelderfgoed zijn er 27 elementen (monumenten of landschappen) uit Indonesië opgenomen. Op zich lijkt dit enorm veel, maar de uitgestrektheid van dit landcontinent en de verscheidenheid van de vele eilandculturen is natuurlijk niet vreemd aan dit fenomeen. Bovendien is Indonesië een land dat een enorme biodiversiteit herbergt waardoor een heel aantal nationale parken in aanmerking komt voor opname in de definitieve lijst van *World Heritage*. Dit geldt a fortiori voor het eiland Sulawesi zoals we verder zullen beschrijven.

Toraja, nabij Makale. Bamboe is een wondermiddel. Het wordt gebruikt als bouwmetaal, als bindmiddel, als opdienblad. Deze stukken bamboe worden gebruikt als container om het bloed op te vangen bij het slachten van de dieren. © Marc Luyckx, 2009

Toraja, nabij Rantepao. Vrouwen dorsen rijst ter voorbereiding van een maaltijd.
© Paul Catteeuw, 2004

SULAWESI

Geografisch

Sulawesi is met zijn 174.000 km² het vierde grootste eiland van Indonesië en het staat nummer elf op de wereldranglijst van eilanden volgens oppervlakte. In de westerse wereld is Sulawesi bij heel wat mensen bekend als Celebes, de naam die het droeg tijdens de Nederlandse kolonisatie. Het eiland kent een unieke biodiversiteit die nog niet echt is gedocumenteerd, maar wel erg bedreigd is. Naast klimaatverandering is houtkap⁸ namelijk een dagelijkse verwoestende factor. Daardoor wordt o.a. de maleo⁹, een soort kip die reuzegrote eieren legt, met uitsterven bedreigd. Op Sulawesi is de maleo nu een mascotte en tegelijkertijd een symbool voor alle bedreigde diersoorten op het eiland.

De grilligheid en uitgestrektheid van het eiland zijn een belangrijk gegeven, want ze duiden eveneens op de verscheidenheid in bevolkingsgroepen¹⁰ die het eiland herbergt. De grootste groepen zijn de Bugis en de Makassarers in het zuiden enerzijds en anderzijds de Manado-Minahasa in het noorden. Daarnaast heb je nog tientallen andere etnische minoriteiten, die erg bedreigd zijn in hun bestaan als culturele entiteit.

Zoals op andere eilanden (Irian Jaya, Kalimantan ...) is er een enorme golf van transmigratie aan de gang. Balinezen, maar vooral Javanen, worden gehervest in delen van Sulawesi. Dit heeft deels te maken met de overbevolking van de twee voornoemde eilanden, maar het versterkt tegelijk de greep van de Javanen, die overwegend moslim zijn, op Sulawesi. De inwoners van Sulawesi zijn voornamelijk moslim, maar er zijn wel belangrijke christelijke minderheden. De greep van de islam op het gewone leven is in ieder geval sinds 9/11 scherp toegenomen.

Cultureel

Een groot deel van de inwoners van Sulawesi leeft van de zee. De Makassarers zijn bedreven zeevaarders en handelaars. Hun contacten met andere eilanden beïnvloedden niet enkel hun eigen cultuur maar ook de cultuur van heel wat andere eilandgroepen. De transmigratie zorgde dan weer voor voornamelijk Javaanse invloeden. Al deze invloeden zorgden voor een rijke cocktail. Aan de andere kant zorgde interetnische rivaliteit

toch voor een heel sterke scheiding en formalisering van de maatschappij. Zo voelen de Bugis zich als grootste groep duidelijk dominant ten opzichte van de andere bevolkingsgroepen. Zij zagen de Toraja's vroeger als slaven, wat zich vandaag vertaalt in functies als huismeid, chauffeur e.d. in de hoofdstad Makassar. Tegelijkertijd is er ook emigratie, die vooral voor de Toraja's belangrijk is. Bij bezoeken, bijv. ter gelegenheid van begrafenissen, krijg je dan een kennismaking met de westerse cultuur, wanneer de uitgeweken Toraja's naar de heimat terugkeren."

TANA TORAJA

In dit artikel willen we ons nu verder concentreren op een klein gebied in Sulawesi Selatan (West-Sulawesi). Op zo'n 300 km van de hoofdstad Makassar bevindt zich Tana Toraja (vaak afgekort tot Tator): 3.630 km² ca. 650.000 inwoners. Het land is heuvelachtig tot bergachtig en lijkt een beetje op de Alpen, met toppen tot 2.800 meter. De bevolking woont in kleine dorpen (*desa*) of wijken (*kampung*), maar er zijn wel twee grotere steden die als centrum en aantrekkingspool voor het hele gebied dienen. Makale is de (economische) hoofdstad van de regio; toch gaan de meeste toeristen naar Rantepao. Dit stadje is een beetje de culturele hoofdplaats van het gebied en de meeste toeristische trips beginnen en eindigen hier. Je vindt ook de meeste hotels en verblijfplaatsen, van zeer armzalig tot extreem luxueus, in de onmiddellijke omgeving van deze twee steden.

Door de geografische ligging leefde het Torjabergvolk eeuwenlang erg geïsoleerd. Het kan dan ook niet verbazen dat heel wat culturele gebruiken erg afwijken van de overige Indonesische tradities. De Toraja's¹² leefden volgens een kastensysteem dat enigszins op dat van India zou gelijken: de hogere klasse (adel), de middenklasse en de laagste klasse (slaven). In de hedendaagse democratie¹³ en met de christianisering van de Toraja's bestaat slavernij¹⁴ formeel natuurlijk niet meer, maar de scheiding der klassen is bij heel wat gelegenheden, o.a. bij begrafenissen, nog wel duidelijk aanwezig, ook al kun je nu makkelijker de grenzen van de verschillende klassen (bijv. door rijkdom) overschrijden.

Toraja, Londa. Een galerij met tau-tau.
De aangeklede houten poppen
bewaken de overledenen en
beschermen de levenden. Let op het
levensechte karakter van de poppen.
© Paul Catteuw, 2009

Voor Sulawesi in zijn geheel en voor Tana Toraja in het bijzonder is 1905 een belangrijke datum. De Nederlanders begonnen met de werkelijke (economische) kolonisatie van het eiland en konden voor het eerst het bergvolk onderwerpen. De Toraja's beleden een animistische godsdienst, *aluk to dolo*, gebaseerd op het voorouderprincipe. De kolonisten slaagden erin om het gebied tot het christendom te bekeren. Vooral de protestanten kregen voet aan de grond. Tana Toraja is nu overwegend christen¹⁵ (volgens sommige tellingen meer dan 80 %, in tegenstelling tot slechts 10 % moslims en 10 % aanhangers van het traditionele geloof) op een eiland dat zeer sterk islamitisch is. De geografische ligging/isolatie zal er zeker voor hebben gezorgd dat de islam hier aanvankelijk maar moeilijk voet aan de grond kreeg. Toch bleven heel wat gebruiken van de oude *aluk to dolo*, de rituelen van de voorvaders, over. Er ontstond – onder het toezicht oog van de Nederlanders – een soort fusie, zoals dat ook

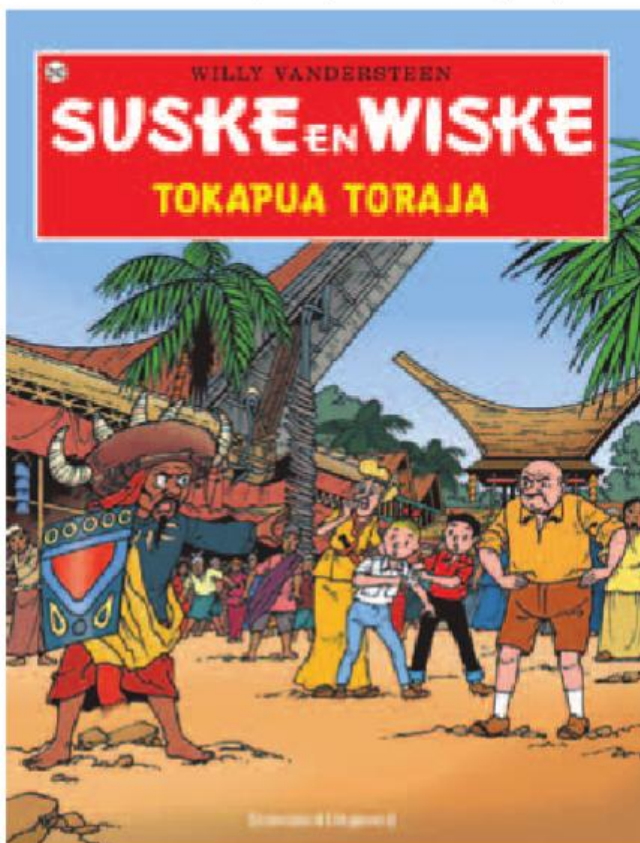
bij de kerstening van Europa gebeurde, waarbij men de bestaande gebruiken inpalmdde en voor eigen nut gebruikte via de weg van de minste weerstand. Deze accaparatie¹⁶ van sommige gebruiken was een soort glijmiddel om het geheel van de bekering gedaan te krijgen.¹⁷ Die fusie en het zoeken naar een soort delicaat evenwicht zetten zich tot op de dag van vandaag verder en lijken, omwille van het succes van het toerisme, zelfs weer meer in de richting van de oude gebruiken te gaan, of zoals Bigalke het omschrijft: “*Torajanizing of Christianity*.”¹⁸ Een omgekeerde beweging die eerder zeldzaam is.

In 1969–1970 verklaarde de Indonesische regering dat de *aluk to dolo* een tak van het hindoeïsme is. Ondanks de verwantschap is dit toch een vreemde beslissing die echter door andere motieven is ingegeven. Rond die periode wilde men Tana Toraja als een toeristisch alternatief voor Bali presenteren en het traditionele heidense geloof verkoopt natuurlijk een stuk beter dan een protestants bergland. Het geloof op zich is heden ten dage meer een identiteitsgevoel en een manier van leven.¹⁹ Toch moet men er zich van bewust zijn dat dit zeer snel kan veranderen. In Indonesië kent men immers een zeer groot nationaliteitsgevoel. Van daaruit is het maar een kleine stap naar het invullen van die nationale identiteit als lokaal gegeven: de Torajacultuur binnen het grotere geheel als uitdrukking van *bhinneka tunggal ika*. Dit doet geen afbreuk aan het patriottisme.

Die affilatie met het hindoeïsme zal ook wel een administratieve reden hebben. In Indonesië moet je als burger verplicht bekennen tot een van de zes officiële godsdiensten (islam, hindoeïsme, boeddhisme, katholicisme, protestantisme en confucianisme) te behoren en dan lijkt de keuze voor het hindoeïsme wel iets duidelijker, alhoewel het vreemd blijft.

Die vreemde combinatie van voorouderlijke tradities en hindoeïsme vinden we zelfs op een zeer vreemde plaats terug. In het album *Tokapua Toraja*²⁰ doen ook Suske en Wiske aan ethnocultureel toerisme door Tana Toraja te bezoeken. Als vanouds geraken onze striphelden verwickeld in een strijd op leven en dood tussen het kwade en het goede. Maar zoals zo vaak gebeurt bij Suske en Wiske, gooit de auteur veel verschillende dingen op een hoopje. Zo komen onze hoofdfiguren terecht in de overblijfselen van een hindoeïstische tempel midden in de

Suske en Wiske-album Tokapua Toraja. © Standaard Uitgeverij

Toraja in de buurt van Lemo. Rotsgraven verhinderen diefstal, omdat ze erg moeilijk bereikbaar zijn. © Paul Catteeuw, 2004

waterbuffels op te vangen. Het belang van zo'n veld mag dus niet worden onderschat.

Pallawa, Bori Parinding, Kande Api, Nang-gala, Buntu Pune, Rante Karassik, Ke'te Kesu', Pala Toke, Londa, Kemo en Tumakke zijn de tien sites die hiervoor in aanmerking komen. Ze zijn op zich allemaal wel de moeite waard, maar toch heel ongelijkwaardig. Ke'te Ke'su is de meest volledige en mooiste site, ook omwille van zijn lig-

ging. In Londa vind je dan weer heel mooie *tau-tau* en in Lemo rotsgraven. Bij dit alles mogen we echter niet vergeten dat het museale toestanden zijn. Een Indonesisch Bokrijk zonder het fungedeelte, m.a.w. heel veel groepen laten deze sites links liggen wegens statisch. En toch geven ze een goede inkijk in de typische Toraja-dorpsfeer. En vooral, UNESCO-bescherming zal de sites behoeden voor volledige aftakeling.

jungle van Toraja. In Toraja vind je dergelijke tempels niet. Het bouwwerk lijkt echter verdacht veel op Prambanan, de hindoeïstische tempel in de buurt van Yogyakarta die op de UNESCO-lijst²¹ staat. Onder auspiciën van UNESCO wordt de tempel langzaam maar zeker in ere hersteld na de aardbeving van 2006. Hoogstwaarschijnlijk heeft de auteur op zijn reis de beide eilanden aangedaan en voor zijn verhaallijn beide componenten samengebracht. Het is in ieder geval duidelijk dat toerisme een belangrijke rol speelt in de ontdekking van Tator. Het volstaat om een blik in de toeristische folders van Indonesië te werpen en te zien dat Sulawesi – in het grote massatoerisme – enkel en alleen wordt aangedaan omwille van de dodenfeesten. Toch is het toerisme van zeer recente datum. Begin jaren 1970 zouden niet meer dan een vijftigtal toeristen Tator bezocht hebben, maar mede omwille van reportages in *National Geographic* ging het toerisme pijlsnel de hoogte in. Veel touroperators maken er nu haast een erezaak van om de toeristen zo snel mogelijk vanuit Bali of Java via Makassar naar Rantepao te brengen, een dodenfeest bij te wonen en ze daarna zo snel mogelijk terug naar Java of Bali te transporteren. Het gaat hier dus enkel en alleen om puur etnisch-cultureel toerisme, opgelegd door het spectaculaire karakter van de dodenfeesten, in casu de ceremoniële slachting van waterbuffels, waarin we ons in de volgende paragrafen verder verdiepen.

TANA TORAJA TRADITIONAL SETTLEMENT EN UNESCO

Bij UNESCO loopt sinds 6 oktober 2009 een aanvraag²² voor de erkenning als materieel werelderfgoed van tien traditionele sites op het grondgebied van Tator, waardoor het gebied op de *tentative list* staat. Het gaat hier om niet-aaneengesloten sites verspreid over het gebied, maar voornamelijk gesitueerd in de omgeving van Rantepao en Makale, die in principe dezelfde ingrediënten bevatten. Het gaat om een huizengroep (*tongkonan*), graanschuren (*alang*), een begraafplaats (*liang*), een ceremoniële vlakte (*rante*) en de bijbehorende velden voor planten en dieren, inclusief bamboevelden. Bamboevelden lijken op het eerste gezicht misschien wat vreemd, maar bamboe is een zeer waardevol materiaal dat in de meest diverse omstandigheden wordt gebruikt: van bouw materiaal over vloermatten tot drankbekers of containers om het bloed van geslachte

Op de website²³ van de *tentative list* staat de volgende verklaring van "authenticiteit" en/of "integriteit":

"The Tana Toraja Traditional Settlement is a living tradition. It is a heritage that has been handed over from generation to generation for at least 700 years or even longer back to prehistoric time. Indeed, as a living culture, changes occurred along the time. Torajans, who are used to live in an isolated hill, had moved to low land. Burial customs had also changed especially since the seventeenth century when the Buginese from the coastal area to south invaded Tana Toraja. Prior to that time, human remains and precious burial gifts were stored in elaborately carved wooden coffins. During the invasion, lots of the precious gifts and beautifully decorated coffins were destroyed. Since then, Torajans began to make less decorated coffins and placed them high on the cliff-face vaults, reserving more intricate carving for the tomb doors and portrait statues of the deceased, tau-tau. More recently, bamboo forest were replaced with cash crops. However, all of these changes should be understood as a dynamic process that commonly occurs within a living culture. These changes are part of the historical stratification. The nominated Tana Toraja Traditional Settlement meets the test of integrity and authenticity in many aspects such as cosmology, burial customs and ceremonies, settlement pattern, housing construction, and ornamental design. (...), the Torajan cosmology represents an ancient cosmology common to pre-state Southeast Asian communities which is now vanishing. The Toraja burial custom and ceremonies are exclusive. Such complicated and expensive ceremonies sustain many aspects of prehistoric megalithic culture which cannot be found in any other part of the world today."

In het volgende hoofdstuk zullen we nagaan of de dodenfeesten bij de Toraja's kunnen standhouden tegenover deze

In het volgende hoofdstuk zullen we nagaan of de dodenfeesten bij de Toraja's kunnen standhouden tegenover deze

Toraja, nabij Rantepao. Gasten komen toe op een begrafenisfeest. Ze worden begeleid door plaatselijke meisjes.
© Paul Catteeuw, 2004

beweringen en of ze volgens een van de criteria van de UNESCO onmiddellijk of tastbaar kunnen worden geassocieerd met de gebeurtenissen of levende tradities van het volk.

DODENFEESTEN BIJ DE TORAJA'S

Binnen de *aluk to dolo*, een animistische voorouderreligie, spelen ceremoniën²⁴ bij de verschillende *rites de passage* een belangrijke rol. Binnen dit geloof worden de afgestorven voorouders goden. Zoals Sandarupa het uitdrukt: "In der Toraja-Kultur sieht man den Tod als den Teil des Lebens, durch den man den Höhepunkt seiner Entwicklung erreicht, d.h. tomembali puang zu werden."²⁵ *Tomembali puang* is een voorouder die god is geworden en hij/zij beschermt het leven van de nakomelingen.

De dood heeft dus een soort dualistische betekenis. Enerzijds is er de pijn om het afscheid: de mensen rouwen, ze dragen zwarte kledij, ze eten geen rijst, het dagelijkse voedsel van de Toraja's. Anderzijds is er de vreugde omdat de afgestorvene naar het land van de zielen is vertrokken.²⁶ En het is net dat dodenfeest dat de hele wereld blijft verbazen. Jammer genoeg omwille van de foute redenen. Een snelle rondrit langs YouTube en Google maakt duidelijk waarom: je vindt er meer dan zeshonderd filmpjes en meer dan een miljoen hits en het overgrote deel verwijst naar het slachten van de buffels. Titels als *Butcher Shop*²⁷ en *Slaughtery (sic) House* zijn even duidelijk als misleidend, omdat het hier evident om een *pars pro toto* gaat, een tijdsmoment in een feest dat zich soms over verscheidene dagen uitstrekt. Hierbij worden kippen, varkens en – *top of the touristic bill* – waterbuffels geslacht, maar het gaat wel in hoofdzaak om de ceremoniële rituele gebeurtenis.

Het slachten, de dier(on)vriendelijkheid en de praktijken daar rond behoren niet tot het spanningsveld van dit artikel en we nemen dan ook – wegens gebrek aan expertise op dit vlak – geen enkel standpunt ter zake in. Zoals UNESCO stelt: deze dodenfeesten zijn uniek in de wereld, niet alleen omwille van de slachtingen, maar nog meer omwille van de allesomvattende ceremonie die deze begrafenissen linken aan een ver verleden.

We schetsen hier wel het kader van een dergelijk feest. Begravenissen vinden meestal plaats na de rijstogst. Dit valt haast altijd samen met de schoolvakanties en – nog belangrijker – met het toeristische seizoen. Tot dan wordt de dode in doeken gewikkeld en in het huis bewaard, in afwachting en ter voorbereiding van het feest. Die tijd is nodig om familie uit te nodigen, te sparen en het feest te organiseren. Het begrip familie is naar Indonesische normen erg ruim en omvat ook de geëmigreerde Toraja's.

De lengte en het volume van het feest hangen in de eerste

Toraja, nabij Makale. Ma'badong, de mannen zingen een ritmische klaagzang ter ere van de overledene. © Paul Catteeuw, 2009

plaats af van de sociale status van de dode. De rituelen voor de laagste klasse kunnen zeer eenvoudig zijn en duren hoogstens een dag. De offergave is dan beperkt tot bijvoorbeeld een varken of zelfs een ei. De symbolische offergave volstaat voor de overgang naar de volgende wereld. Bij de middenklasse duurt een feest meestal een dag of drie en nemen de offergaven ook toe. Het is natuurlijk het dodenfeest van de adellijke klasse dat de meeste aandacht trekt. Zo'n begrafenis bestaat uit twee delen. Tussen beide delen kan er zelfs meer dan een jaar liggen, in extreme gevallen zelfs meerdere jaren. Zolang de dode opgebaard ligt, wordt hij beschouwd als een ziek familielid. De zieke sterft slechts echt op de dag dat het begrafenisritueel begint.

Voor het begrafenisritueel wordt een aparte site, een *rante*, aangelegd met tijdelijke genummerde verblijven voor de soms honderden genodigden. Vaak is dit op een braakliggend stuk terrein, soms in aansluiting bij een bestaande *tongkonan*, een woonhuis van de Toraja's.

De ceremonie verloopt voor het overgrote deel op een zeer ingetogen manier. De mannen in sarong zingen de *ma'badong*, een klaagzang voor de overledene, waarbij ze hand in hand in een kring staan en ritmisch op de tonen van het monotone

Toraja, Rantepao. Een witte waterbuffel (kerbau) is het meest waardevolle geschenk op een begrafenisfeest. De dieren worden erg goed verzorgd. © Paul Catteeuw, 2004

gezag bewegen. Vrouwen zingen dan vaak langs de zijkant gelijktijdig de *ma'londe*, waardoor het één gezang wordt.

In de dagen voor de begrafenis komen de gasten toe. Dit is een vrij formele gebeurtenis. De gasten brengen hun geschenken mee, zoals buffels, varkens, rijst en drank. Elke groep krijgt een tijdelijke verblijfplaats op het begrafenissterrein toegewezen. Een gong kondigt de bezoekers aan. Elke gift, hoe klein ook, wordt neergeschreven en ook aan de aanwezigen gemeld en/of getoond. Na de ceremoniële begroeting van de afgestorvene in het hoofdhuis, vaak begeleid door enkele uitgedoste dansers die krijgers moeten voorstellen, trekt de groep zich terug in zijn tijdelijke genummerde verblijfplaats en krijgt koffie en koekjes. Het succes van een feest hangt in grote mate samen met de catering die een goede organisatie vereist.

De meegebrachte dieren zijn het voedsel tijdens het begrafenisfeest. Ze hebben echter nog een andere betekenis. De dieren zijn niet enkel een gift, ze zijn ook vaak een schuld. Een schuld die moet worden terugbetaald bij een volgende begrafenis. Het gaat hierbij niet altijd om een gemaakte schuld, maar ook om een nieuwe schuld die men maakt. Zo ontstaat er een sociale afhankelijkheid, waarbij de Toraja's steeds bij elkaar in de schuld staan of zich in de schulden werken om een bestaande schuld af te lossen. Het vreemde hierbij is dat je bij je gastfamilie een nieuwe schuld kunt doen ontstaan door een nieuwe gift die niet een schuld dekt maar een nieuwe sociale afhankelijkheidsrelatie creëert. De diersoort, het volume, het uitzicht en de kleur van het dier maken het bedrag van die schuld uit. Een witte kerbau, waterbuffel²⁸, staat bovenaan de rangorde en is het duurste diergeschenk. Hieruit blijkt ook hoe belangrijk het is dat alle geschenken nauwkeurig worden genoteerd. Schuld bij de andere Toraja's is de kern van het sociale netwerk²⁹ dat mensen en families levenslang en over de dood heen aan elkaar bindt. Het houdt als het ware de uitnodiging voor een volgende begrafenis in.

Het spectaculairste gedeelte van de begrafenis is – voor de toeristen – het slachten van de waterbuffels. Wanneer het goed wordt gedaan, duurt de doodstrijd van het dier niet lang. Het blijft wel een bloederige bedoening. Het lijkt haaks

te staan op onze westerse ideeën van ingetogenheid. Voor de Toraja's is dit echter de normaalste zaak ter wereld, omdat de zielen van de gedode dieren de ziel van de afgestorvene naar *Puya*, het hiernamaals, begeleiden. Tot welke klasse je ook behoort, elk mens heeft de kans om *tomembali puang* te worden. Het lijkt geen twijfel dat deze vorm van slachten tot discussie kan leiden met verenigingen voor dierenrechten en dat er ook snellere manieren van slachten bestaan. Maar het valt evenzeer te

betwijfelen of deze praktijken zullen ophouden, want ondanks het feit dat de plaatselijke bevolking hier zeer sereen mee omgaat, zijn het net de toeristen die omwille van deze slachtelingen naar de begrafenis komen. Ze voelen zich dan ook vaak bedrogen wanneer er tijdens hun bezoek geen buffel wordt geslacht. Tezelfdertijd zie je tijdens deze begrafenis toeristen die zich verdringen om de beste foto of de indringendste film van de slachting te hebben, met een minimum aan respect voor het ritueel.

De afgestorvene wordt uiteindelijk begraven. Dat kan op drie manieren. In een *liang* of rotsgraf, in een *patane* of huisgraf in de vorm van een *tongkonan*, of in een *erong* of houten kist. Je vindt deze verschillende grafvormen doorheen heel Torajaland. Sommige zijn bekender, zoals Ke'te' Kesu' of Londa, en behoren tot de UNESCO-lijst (cfr. supra). Alhoewel de begrafenis in een *erong* niet meer voorkomt, is het de oudste vorm van begraven. Deze begrafenisvorm veroorzaakte ook veel diefstal. Een goed alternatief hiervoor waren de rotsgraven. Vaak waren/zijn die plaatsen haast onbereikbaar en daardoor veel beter bestand tegen grafschenners. De *patane* zijn kleine imitaties van het Torajahuis, miniatuurversies van het echte leven. Vroeger waren ze allemaal in hout, nu zie je ook veel dergelijke graven in beton.

Een speciale vorm is het kindergraf. Een kind dat sterft vooraleer het tanden heeft, kreeg een plaatsje in een uitgeholde boom. Je vindt dergelijke kindergraven verspreid over het gebied. Heden ten dage worden waarschijnlijk haast alle baby's echter in de aarde begraven.

Maar daarmee is de kous niet af. Voor de graven zetten de Toraja's een soort pop die de gestorvene voorstelt. Deze *tau-tau* worden beschouwd als een soort recipiënt voor de geest van de overledene. Ze zijn gemaakt van hout van de broodboom en helemaal gekleed in deels traditionele stijl (met sarong), deels westerse stijl (een overhemd), eventueel met bril. Ze bewaken de graven van de overledenen en beschermen de levenden. De poppen zien er verbazend levend(ig) uit. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat dit gebruik nu een grote toeristische

Toraja, nabij Makale. Een secretaris houdt de giften van de gasten nauwgezet bij. © Paul Catteeuw, 2009

attractie is, met alle gevaren die dit meebrengt. Zo worden de meeste *tau-tau* nu afgeschermd door prikkeldraad omdat in de voorbije decennia heel wat poppen illegaal naar verzamelaars zijn verdwenen. Ondertussen vind je bij de meeste begraafplaatsen ook winkeltjes waar je dergelijke *tau-tau* in alle formaten kunt kopen.

De poppen zijn ook vaak een discussiepunt geweest voor missionarissen. Zij vonden de *tau-tau* een soort afgoderij, maar heel wat Toraja's vinden dat zo'n pop niks anders is dan een afbeelding, net zoals een foto, en dat die afbeeldingen geen kracht hebben. Op die manier wordt de *aluk*traditie binnen het christelijke geloof bewaard.

Het mag overigens vreemd lijken dat de Toraja's toeristen op een begrafenis toelaten. In de meeste culturen is een begrafenis een intieme gebeurtenis, waarbij alleen familie, vrienden en bekenden zijn betrokken. Bij de Toraja's ligt dit enigszins anders. Hoe meer mensen er aanwezig zijn op het dodenfeest, hoe makkelijker de overgang naar het hiernamaals verloopt. Tegelijkertijd wordt het beeld van de dode ook duidelijker bewaard, onder andere door de vele foto's die de toeristen nemen en waardoor het beeld van de afgestorvene levendig blijft.

In *sensu stricto* creëren de toeristen door hun kleine gave ook

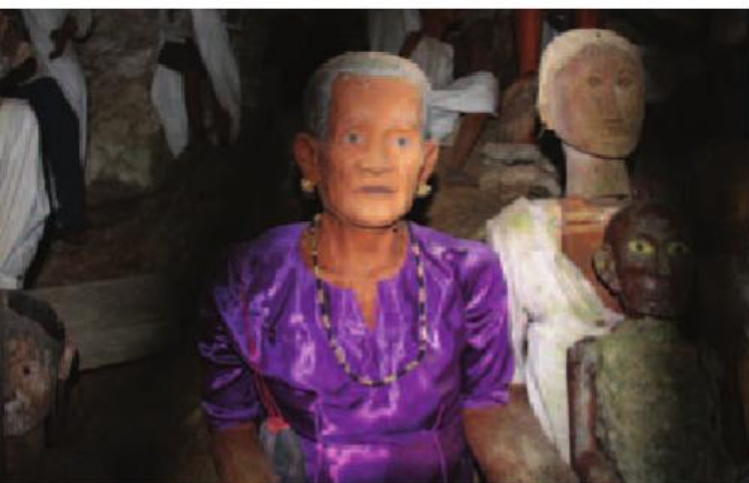
een structurele schuldband met de vierende en afscheidnemende. Het gaat hier om kleine giften, zoals koffie, tabak, fruit en andere kleine gaven. Deze giften zou je eigenlijk kunnen zien als je toegangkaartje tot het geboden spektakel. Op die manier zijn alle deelnemende groepen tevredengesteld. Het lijkt weinig respectvol, maar de ene hand wast de andere.

EEN VOLKSCULTUREEL KADER

Het voorgaande heeft waarschijnlijk afdoende duidelijk gemaakt dat de Torajagebruiken op het einde van de jaren 1960 bij het ontluikend toerisme³⁰ voer waren voor expedities naar het binnenland van dit lang geïsoleerde bergvolk. Spectaculaire begrafenis, bloederige slachtingen, rotsgraven, *tongkonan* en *tau-tau*. Het zijn de perfecte ingrediënten voor een toeristische cocktail à la carte. Toeristen die Indonesië aandoen, vinden dan ook vaak Tana Toraja in een klassiek reis aanbod. Vanuit Java of Bali vliegen ze op Makassar en worden onmiddellijk verder verscheept naar Tator, en na hun bezoek ook weer onmiddellijk naar Denpasar, Yogyakarta of Jakarta. Alsof op Sulawesi alleen maar Torajaland de moeite waard zou zijn. Met andere woorden, dit kleine stukje Sulawesi is een toeristische hoogvlieger en lijkt daarom soms een deel voor het gehele toerisme op het eiland. Maar daar schuilt natuurlijk ook

Toraja, Tikala. Een kinderlijkje wordt vaak in een boom begraven. © Paul Catteeuw, 2004

Toraja, Kete Kesu. Een tau-tau, houten afbeelding van een overleden vrouw. © Paul Catteeuw, 2009

het gevaar. Of zoals Bigalke het krachtig samenvat: *Is tourism for Toraja or is Toraja for tourism?*³¹

Men had vrij snel door dat met toerisme geld kon worden verdiend. Zo raden de plaatselijke overheden de inwoners aan om *tongkonan* te bouwen, meer zelfs: ze worden hiervoor gesubsidieerd. Vaak worden deze huizen uitsluitend voor toeristische doeleinden gebouwd, want de *tongkonan*huizen zijn niet aangepast aan de moderne levenswijze van de Toraja. De huizen zijn vooral donker, met kleine vertrekken en lage deuren. Zo zijn er *kampung*s te vinden waar je enerzijds een heel aantal *tongkonan* vindt die uitsluitend voor toeristische doeleinden worden gebruikt, en anderzijds de hedendaagse huizen. Toerisme en alledaags leven mooi naast elkaar, constructie van verleden en werkelijkheid.

En tegelijkertijd kun je als toerist deze *tongkonan* in alle vormen en maten krijgen als souvenir: van sleutelhanger tot miniatuurhuisje. Een symbolische representatie van een huisvesting³², die omwille van de toeristische realiteit in stand wordt gehouden en gestimuleerd. Je vindt deze hebbedingen ook in de grote luchthavens van Denpasar (Bali) of Jakarta (Java), ver weg van Torajaland. Of hoe zo een klein gebied zijn cultuur toeristisch weet te exploiteren.

Toraja, nabij Makale. Familie van de overledene betreedt in stoet het begrafenissterrein. Hier zie je ook duidelijk de inmenging van toeristen. © Paul Catteeuw, 2009

Volgens de UNESCO-aanvraag zijn de gebruiken uniek en exclusief en verwijzen ze naar de vroegere megalithische cultuur. Het is toch deels een hybride reconstructie van de etnische tradities met het oog op de beurs van de binnen- en buitenlandse toerist, want ook de Torajafeesten zijn even bevreemdend voor alle andere Indonesiërs als voor de overige toeristen.

We mogen hierbij de ontubbeling van het economische aspect niet uit het oog verliezen. Langs de ene kant zijn er de inkomsten van de toeristische sector. Maar anderzijds rekenen de Toraja's op de financiële ondersteuning van de honderdduizenden geëmigreerde Toraja's die omwille van de begrafenisfeesten naar hun geboortegrond terugkeren.

Hier zien we gelijklopende tendensen met de *invented tradition* van de *kecak*dansen op Bali³³, waardoor het lijkt of de begrafenisfeesten als feest³⁴ de essentie zijn van de Torajacultuur, een cultuur die natuurlijk veel breder en rijker is dan alleen maar deze dodencultus, en waarbij we moeten opletten dat we tradities niet steeds gaan heruitvinden, ten behoeve van de consument. Robinson³⁵ stelde zelfs vast dat de toeristische interesse tot serieuze conflicten kan leiden, in zoverre dat tijdens de jaren 1980 sommige gemeenschappen weigerden om toeristen op hun begrafenisfeesten toe te laten omdat ze vonden dat de begrafenisfeesten werden aangepast, lees veranderd,

Toraja, nabij Makale. Mooi overzicht op een rante, een tijdelijke begrafenis-site, waarbij tussen de tongkonans tijdelijke verblijfplaatsen worden neergezet. © Marc Luyckx, 2009

aan de noden van de toeristen, waardoor het religieuze karakter stilaan naar de achtergrond werd verdrongen. Toeristen willen steeds meer exotische zaken en spectaculaire happenings en zijn bereid om daar een prijs voor te betalen, maar tegelijk betalen dan ook de plaatselijke gebruiken een prijs. Ook hier komen we in een duivelskring terecht, waarin elkaars (economische) behoeften belangrijker zijn dan het behoud van de oorspronkelijke cultuur. In de jaren 1980 is die boycot slechts van korte duur geweest, want de plaatselijke bevolking merkte meteen ook de dalende inkomsten omdat er geen toeristische parafernalia werden verkocht.

We mogen hierbij al helemaal niet uit het oog verliezen dat binnen de rituele context van de *rites de passage* bij de Toraja's het begrafenisfeest een erg belangrijke rol speelt. Dit ritueel zou ongetwijfeld ook buiten de toeristen om verder blijven bestaan. Het valt moeilijk te voorspellen in welke richting een

dergelijk feest dan verder zou evolueren. Net zoals het koffiedik kijken is wat de toenemende invloed van de islam op de huidige rituelen zal zijn. Maar het is wel duidelijk dat materieel en immaterieel erfgoed elkaar blijven aanvullen. Ook nu blijft men tijdelijke sites bouwen en doet men een beroep op de familie (en de familie-eer) om het begrafenisfeest zo rimpelloos mogelijk volgens de gekende gebruiken te laten verlopen. Het toeristische succes houdt mee de oude gebruiken in stand en doet dus denken aan een kunstmatige constructie. Het zal wel duidelijk zijn dat puristen het moeilijk hebben met de wisselwerking tussen toerisme en begrafenisrituelen, maar het moge evenzeer duidelijk zijn dat er geen pasklare oplossingen zijn om dat probleem van gedwongen *cohabitation* op een voor alle partijen bevredigende manier op te lossen. Daarvoor lijkt het huidige begrafenisritueel nog te veel in een overgangsfase en moet het zich autonoom kunnen losmaken van

Toraja, nabij Makale. Twee krijgers voeren hun dansje uit, wanneer weer een groepje bezoekers de rante betreedt. © Marc Luyckx, 2009

de factoren die erop inwerken. Tegelijkertijd schuilt net ook daar een gevaar van verdwijnen wegens externe invloeden (zoals o.a. de druk van de islam).

BESLUIT

Het is de taak van antropologen om de tradities te beschrijven³⁶ en te begeleiden, om een actieve rol te spelen in dit dynamisch gegeven en zeker niet om er zich ver van weg te houden en geen standpunt³⁷ in te nemen. Vanuit volkscultureel standpunt is dit de enige juiste weg om de ceremoniële tradities van de Toraja's voor de nefaste gevolgen van opdringerig etnocultureel toerisme te behoeden. Toerisme mag en moet kunnen, maar mag niet de motor zijn van dit cultureel gebeuren.

Dat Indonesië in staat mag worden geacht om dit te verwezenlijken, mag blijken uit de manier waarop de Balinezen met hun cultuur omgaan. Zij slagen erin om het onverzoenbare te verzoenen³⁸ en toch hun culturele identiteit te behouden. Het komt er in de casus van de Toraja's op aan om het dodenfeest in het algemeen en het slachten van waterbuffels in het bijzonder niet los te koppelen van het geheel, maar net te kaderen in het grotere geheel van de levenswijze van het bergvolk van Tana Toraja in zijn hedendaagse context. De mogelijkheden liggen voorlopig nog volop open om het verleden op een verstandige manier voor de toekomst te bewaren en om dat verleden net niet te begraven in een slachtop van gestold waterbuffelbloed.

Ten slotte moeten we net daarom waarschuwen voor de commerciële aspecten van het toerisme. Door de overmatige aandacht van de touroperators voor de rituele slachtingen op de dodenfeesten zou de sector de eigen cultuur van de Toraja's

kunnen kannibaliseren en op die manier zijn eigen graf delven, omdat het toerisme in Tator en in Sulawesi bijna uitsluitend uit dit etnocultureel toerisme bestaat. Het dient daarom aanbeveling om op Sulawesi in het algemeen en in Tana Toraja in het bijzonder te zoeken naar mogelijkheden van diversificatie. Het eiland heeft daarvoor duidelijke troeven in handen: er zijn naast andere vormen van cultureel toerisme vooral ook veel mogelijkheden op het gebied van strand-, berg-, fiets-, wandeltoerisme, rafting, safari ...

Het zou een duidelijke win-winsituatie kunnen worden, maar daarvoor moeten natuurlijk de mogelijkheden worden geschapen. Een prijs in de vorm van erkenning door UNESCO zou in ieder geval een enorme stap in de goede richting betekenen. Het is nog niet te laat, maar toch tikt de immateriële klok ongenadig verder.

Het mag haast een toeval heten, maar in een zeer recente toeristische uitgave³⁹ worden we haast op onze wenken bediend. De minister voor cultuur en toerisme Jero Wacik speelt in zijn voorwoord in op de diverse mogelijkheden van het land (*"Indonesia offers such diverse excitements. There's never enough time to explore Indonesia ..."*). En specifiek voor Sulawesi: *"Until a few years ago, one of Sulawesi's main attractions that draw visitors is the beautiful land and unique culture of the Torajans. But Sulawesi has more to offer from the north till its southern tip. An amazing variety of flora and fauna share a fabulous tropical setting of rugged mountains, virgin rainforests, lush paddy fields, highland lakes and pristine beaches. [...] The region has also earned the reputation as a diver's paradise." [...]*. Er is dus toch hoop dat het verleden ook een toekomst heeft en niet voor altijd wordt begraven.

- 1 Paul Catteeuw is lector interculturele communicatie, Duits en Engels aan de Karel de Grote-Hogeschool in Antwerpen.
- 2 Zie: De Morgen, 12 november 2010, *Bhinneka Tunggal Ika* (verkorte versie van de speech van Barak Obama). De nationale spreuk van de Verenigde Staten is overigens dezelfde als die van Indonesië.
- 3 Letterlijke vertaling: (alhoewel) in stukken, toch één.
- 4 P. CATTEEUW, 'Komt op Bali de cultuuraap uit de toeristische mouw? Kecakdansen op Bali', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2009 (3), p.p. 40–45.
- 5 Zie: www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=0001&RL=00170, bezocht op 17 november 2010.
- 6 AN., 'Angklung Soars More (L'Angklung est de plus en plus célèbre)', in: *The Intangible Cultural Heritage of Indonesia, s.d. (2010)*, Ministry of Culture and Tourism Republic of Indonesia (Directorate General for cultural values, arts and film), p.p. 49–57.
- 7 Zie: www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011, bezocht op 17 november 2010.
- 8 Nergens ter wereld is de ontbossing zo omvangrijk als op Indonesië. Het vrijgekomen gebied wordt vooral gebruikt voor de exploitatie van palmboomplantages.
- 9 Zie: *Maleo, symbool van Sulawesi*, www.refdag.nl/nieuws/maleo_symbool_van_sulawesi_1_471768, bezocht op 17 november 2010
- 10 T.A. VOLKMAN et alii, o.c., p.p. 42–47.
- 11 Volgens sommige bronnen zouden er meer Torajanen buiten dan op Tator leven. Zie: www.newworldencyclopedia.org/entry/Toraja, bezocht op 17 november 2010.
- 12 C.H.M. NOOY-PALM, 'Introduction to the Sa'dan Toraja people and their country', in: *Archipel*, 1975 (10), p.p. 53–91.
- 13 Voor de beschrijving van de politieke situatie in Indonesië: CATTEEUW, o.c., p. 40.
- 14 Afgeschaft in 1909.
- 15 Z.K. NGELOW, 'Traditional Culture, Christianity and Globalization in Indonesia: The Case of Torajan Christians', in: *Inter-Religio*, 2004 (45), p.p. 3–11.
- 16 K.M. ADAMS, 'The Discourse of Souls in Tana Toraja (Indonesia): Indigenous Notions and Christian Conceptions', in: *Ethnology*, 1993 (32), p.p. 55–68.
- 17 T.W. BIGALKE, *Tana Toraja. A Social History of an Indonesian People*, Singapore, 2005, p.p. 109–148.
- 18 BIGALKE, o.c., p. 294.
- 19 BIGALKE, o.c., p. 289.
- 20 W. VANDERSTEEN, *Suske en Wiske. Tokapua Toraja*, Antwerpen, 2002 (242). Scenario en tekeningen: Paul Geerts.
- 21 Zie: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/642/>, bezocht op 17 november 2010.
- 22 Zie: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5462/>, bezocht op 17 november 2010.
- 23 Zie: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5462/>, bezocht op 17 november 2010.
- 24 K. BUYS, *Powers of blessing from the wilderness and from heaven. Structure and transformations in the religion of the Toraja in the Mamasa area of South Sulawesi* (Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 229), Leiden, 2006, p. 262.
- 25 S. SANDAPURA, 'Leben und Tod in der Weltanschauung des Volkes der Toraja', Ujung Pandang, 1997, p. 43.
- 26 D. TSINTILIONIS, 'A Head for the Dead: Sacred Violence in Tana Toraja', in: *Archipel*, 2000 (59), p.p. 27–50.
- 27 D. TSINTILIONIS, 'Embodied difference. The body-person of the Sadan Toraja', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 1997 (153), p.p. 244–272.
- 28 Zie: www.youtube.com/watch?v=U7HZzBLtLok, bezocht op 17 november 2010.
- 28 R. WESSING, 'Symbolic Animals in the Land between the Waters. Markers of Place and Transition', in: *Asian Folklore Studies*, 2006 (65), p.p. 205–239.
- 29 R. WATERSON, 'Houses, graves and the limits of kinship groupings among the Sadan Toraja', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 1995 (151), p.p. 194–217.
- 30 R. WATERSON, 'The ideology and terminology of kinship among the Sadan Toraja', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 1986 (142), p.p. 87–112.
- 31 K.A. ADAMS, 'The genesis of touristic imagery. Politics and poetics in the creation of a remote Indonesian island destination', in: *Tourist Studies*, 2004 (4), p.p. 115–135.
- 32 BIGALKE, o.c., p. 290.
- 33 K.A. ADAMS, 'More than an ethnic marker: Toraja art as identity negotiator', in: *American Ethnologist*, 1998 (25), p.p. 327–351.
- 34 CATTEEUW, o.c., p.p. 46–49.
- 35 B. HAYDEN, *Funerals as feasts: Why are they so important?*, 2006, p.p. 1–6.
- 36 M. ROBINSON, 'Is cultural tourism on the right track?', in: *The Unesco Courier*, 1999 (8).
- 37 K.M. ADAMS, 'Generating Theory, Tourism, and "World Heritage" in Indonesia: Ethical Quandaries for Anthropologists in an Era of Tourist Mania', in: *Napa Bulletin*, 2005 (23), p.p. 45–59.
- 38 *Ibidem*, p. 57.
- 39 CATTEEUW, o.c., p. 49.
- 40 AN., *Welcome to Indonesia*, s.d. (2010), Ministry of Culture and Tourism Republic Indonesia, p.p. 3 en 27.

Wëllkomm to Belgium, home of Luxembourgers

→ Binnenlandse plaatsnamen in het buitenland als sporen van onze migratiegeschiedenis

Het welkomstbord in the Village of Belgium, Wisconsin.
© Fons Feyaerts

Zelfs als de meest sombere politieke voorspellingen ooit bewaarheid zouden worden en België op zekere dag zou ophouden te bestaan als een eenheidsstaat binnen de EU, dan nog zou de naam van ons land niet spoorloos van de wereldkaart verdwijnen. Er is immers meer dan één België: her en der verspreid over de wereld zijn er plaatsen met deze naam. In de Verenigde Staten van Amerika alleen al zijn er vandaag drie Belgiums (in Illinois, Wisconsin en Minnesota) en één Belgique (Missouri), maar ook in Australië (Belgian Gardens), Tunesië, Bolivië, Mexico en Cuba (Belgica) en zelfs op Antarctica (Belgica Mountains) komt de naam van ons land als toponiem voor. Hetzelfde geldt voor Vlaanderen dat ook als Flanders, Flandre(s), Flandria, Fleming en Fläming op de kaart staat, evenals voor Brussel en tal van andere binnenlandse plaatsnamen. In Kentucky is er zelfs een tweede Wallonia en in Michigan een Walloon Lake.

Achter elk van deze vertrouwd klinkende toponiemen ergens ver weg in het buitenland schuilt een verhaal. Vaak zijn het naamkundige seingeverers van een stilaan in vergetelheid rakend stuk migratiegeschiedenis, geschreven door onze voorouders die in hun zoektocht naar een beter bestaan oceanen overstaken en hun nieuwe woonplaatsen ver weg van familie en herkomstland een naam gaven die de verbondenheid met wat achtergelaten werd, moest symboliseren. Zo'n tien jaar geleden raakte ik bij toeval geïntrigeerd door dergelijke plaatsnamen van bij ons in het buitenland. Ik begon ze te verzamelen en trachtte via documentatieonderzoek van op afstand én met speurwerk ter plaatste te achterhalen welk uniek verhaal er achter elk van hen schuilging. Mijn lijst telt vandaag al meer dan honderd verschillende plaatsen over heel de wereld met een voor ons vertrouwd klinkende naam. Bij wijze van voorbeeld vertel ik in deze bijdrage het ontstaansverhaal van twee onooglijke Amerikaanse plaatsjes: Brussels (Illinois) en Belgium (Wisconsin).

Het historische gemeentehuis van Brussels, Illinois. © Fons Feytaerts

BRUSSELS: EEN DORP TUSSEN TWEE STROMEN

In het oosten van de Amerikaanse staat Illinois, vlakbij de grens met Missouri, ligt Brussels. Het dorp maakt deel uit van Calhoun County, een gebied dat geprangd ligt tussen de Illinois River en de Mississippi River. Om die reden wordt Calhoun County ook wel eens Two Rivers genoemd. Wie Calhoun County wil bereiken, moet een van beide rivieren oversteken, ofwel via een oude brug in het noorden nabij het dorpje Hardin ofwel via een veerboot, de 'Brussels Ferry', die in het oosten een overzet voorziet naar het dorpje Grafton.

Brussels is een charmant, landelijk dorp dat sinds 1998 de status heeft van 'Historic District'. Een wandeling langs de hoofdstraat maakt meteen duidelijk waarom: links en rechts staan enkele mooi onderhouden 19^e-eeuwse huizen. Sommige zijn in hout opgetrokken, zoals het gemeentehuis van Brussels, of in baksteen, zoals het plaatselijke Wittmond Hotel. De historische trots van het dorp is echter de *old jail*: een kleine, ijzeren barak waarin destijds de plaatselijke boeven werden opgesloten.

De rust die het dorp in de week uitstraalt, staat in schril contrast met de weekends, vooral tijdens de zomer. Dan passeren er tientallen mobilhomes, wagens of motorrijders. De meeste weekendtoeristen komen vanuit het noorden en volgen de route van de oude brug naar de ferry om er de rest van de dag door te brengen in het natuurpark 'Two Rivers', een trekpleister voor liefhebbers van watervogels, of in het 'Pere Marquette State Park', een uitgestrekt bos aan de overkant van het water. Ook in de winter lokt het dorp natuurliefhebbers aan. Boven de Mississippi River zijn er dan arenden te bewonderen.

Door de geïsoleerde ligging van Brussels is zelfredzaamheid er erg belangrijk. Hoewel het dorp amper tweehonderd inwoners

telt, bezit het enkele winkels, een café, een eethuis, een hotel, een bank, een brandweerdienst en uiteraard een kerk. Het dorp heeft een basisschool en een *high school* waar zowel jongeren uit Brussels als uit de omliggende dorpen van Two Rivers les komen volgen. Het dichtstbijzijnde hospitaal bevindt zich in Alton of net over de grens in St-Louis, Missouri.

JOHN MOLITOR UIT BRUSSEL (B)?

De geschiedenis van Brussels gaat terug tot 1822. In dat jaar vestigde de Duitser John Metz zich samen met enkele immigrantenfamilies uit Hannover in Calhoun County. Bij deze kolonisten sloot zich kort daarop nog een tweede groep aan. De jonge gemeenschap raakte echter snel verdeeld vanwege religie: de helft van de kolonisten was katholiek, de andere helft protestants. Om de vrede te bewaren, trokken de lutheranen zuidwaarts en stichtten enkele kilometers verderop een eigen parochie. De katholieken bleven ter plaatse en bouwden in 1847 in hun dorpje een kerk. De jonge parochie had echter geen pastoor. Daar kwam eerst in 1852 verandering in, toen priester John Molitor in het dorpje aankwam en er zich als parochieherder van Saint Mary vestigde. De vreugde van de Duitse kolonisten was bijzonder groot, maar ook van korte duur. Want amper drie maanden nadat hij in Calhoun County zijn eerste mis had opgedragen, stierf pastoor Molitor aan de gevolgen van hoge koorts. De korte aanwezigheid van hun pastoor liet toch een diepe indruk na. Zijn graf kreeg een ereplaats op het kerkhof van Saint Mary. En toen de Duitse kolonisten in 1876 bij de overheid een aanvraag indienden om hun gemeenschap als dorp te erkennen, kozen ze als officiële plaatsnaam voor Brussels: de Europese stad waar hun eerste pastoor naar eigen zeggen vandaan kwam.

Het kerkhof van de Saint Marys
parochie in Brussels, Illinois.
© Fons Feytaerts

Anno 2010 is Sarah Kinder de eerste burger van Brussels. Ze verdeelt haar tijd tussen de City Hall en de school, want zij is er zowel burgemeester als onderwijzeres in de lagere school. Op zon- en hoogdagen of bij speciale gelegenheden bespeelt ze ook het kerkorgel. Zij is een van de nazaten van de oorspronkelijke groep Duitse kolonisten en daarom is ze erg fier op haar dorp. In haar gemeentehuis heeft ze een zaaltje ingericht dat dienst doet als geschiedkundig museum van Brussels. Naast enkele oude foto's liggen er wat gadgets tentoongesteld: koppen of potloden waarop de plaatsnaam Brussels is gedrukt, folders van het dorp en een mand met kleine sleutels die de toegang tot het dorp symboliseren: een cadeau voor wie de moeite doet om het museum te bezoeken. Over hun eerste pastoor die uit dat andere grote Brussel kwam, is er in het museum niet veel te vinden. Geen foto of document van of over hem bezitten ze; de grafplaat achter de ijzeren toegangspoort en voor het centrale kruisbeeld van het kerkhof met daarop zijn naam en overlijdensjaar is de enige materiële getuigenis die de Belg John Molitor hier naliet. De enige informatie die Sarah Kinder er vanuit de mondelinge overlevering aan toe kan voegen, is dat de Belgische pastoor ongeveer dertig jaar oud was toen hij hier in 1852 aankwam en dat hij vanuit het westen kwam: via de Mississippi River.

In de hoofdstad van België wonen vandaag nog enkele naamgenoten van pastoor Molitor, maar geen van hen kent een familie verhaal over een priester die rond 1850 naar Amerika emigreerd zou zijn. Meer nog: de kans is erg klein dat priester 'John' (Jan of Jean) in Brussel is geboren, want de familienaam Molitor wordt in de Brusselse bevolkingsregisters pas vermeld na 1830. De naam van John Molitor ontbreekt trouwens niet alleen in de Brusselse archiefbronnen, er is van de pastoor ook geen spoor terug te vinden in naamlijsten bij het aartsbisdom Mechelen-Brussel, in de archieven die het KADOC in Leuven bewaart noch in de ordearchieven van de franciscanen en de jezuiten.

De archieven van het bisdom Namen vermelden wel een priester met de naam Jean Molitor. Hij stichtte in 1830 een parochie in Schockville: een dorp in de provincie Luxemburg, op de grens met het Groot-Hertogdom, de oorsprongsregio van de familienaam Molitor. Migreerde deze priester rond 1850 naar Calhoun County? Het zou in ieder geval verklaren waarom de Belgische pastoor zich zo gemakkelijk kon integreren bij de plaatselijke Duitse kolonisten. Want door de grensligging van Schockville sprak de pastoor daar waarschijnlijk Frans en Duits. Maar waarom zou een priester, twaalf jaar nadat hij in België een parochie stichtte, plotseling beslissen om zijn parochianen in de steek te laten en naar de andere kant van de wereld te reizen? Meer nog: na de Franse en Hollandse overheersing was er in het jonge, katholieke Koninkrijk België een groot te-

kort aan priesters en kreeg de meerheid van de seminarie-studenten al een parochie toegewezen nog voor ze afstudeerden.

VAN NOBRESSART VIA BRUSSEL NAAR CHICAGO

Marcel Lacourt is lid van de Cercle d'histoire de Wavre en staat aan de andere kant van de Atlantische Oceaan bekend omwille van zijn indrukwekkende documentatie over Belgen die in de 19^e eeuw naar de VS migreerden. Zijn dossiers vermelden ongeveer 130.000 namen van emigranten met vermelding van geboorte-, verblijfs- en overlijdensdata. Ook over een Jean Molitor is hier informatie te vinden. Hij werd geboren in 1819 in Nobressart, een deelgemeente van het Luxemburgse Attert, op een steenworp van Schockville, en emigreerde in 1848 naar de VS met als bestemming Chicago. Wellicht is hij de man die in 1852, na er enkele maanden pastoor te zijn geweest, begraven werd in Brussels aan de Mississippi.

Tot dat besluit komt ook Daniel Georges, die in Nobressart woont en als archivaris in het seminarie van Bastogne werkt. Hij is de auteur van een historische studie over de pastoors uit de regio van Nobressart. Uiteraard kent hij de familie Molitor: in de 19^e eeuw was vader Molitor een welgestelde landbouwer uit een voorname familie, die woonde in een boerderij pal

tegenover de kerk van Nobressart. Het huis staat er nog steeds, maar de hele familie verdween aan het einde van de 19^e eeuw uit het dorp: boer Molitor verkocht zijn hoeve en emigreerde met het ganse gezin naar de Verenigde Staten. Het was een van de vele gezinnen die vanuit deze regio vertrokken om in de Nieuwe Wereld een beter bestaan te zoeken. De snel toenemende bevolkingsaan groei, de schaarste aan landbouwgronden, enkele mislukte druivenoogsten en de industriële revolutie maakten het overleven voor plattelandsbewoners immers allesbehalve evident. Tussen 1840 en 1900 trokken meer dan 70.000 Duitstalige Luxemburgers naar de VS: ongeveer 1/6 van de bevolking van het Groot-Hertogdom. Uiteraard was die migratiegolf ook aan de Belgische zijde van de grens een fenomeen.

In 1840 had een zekere Nicolas Watry als immigrant Ozaukee County in de buurt van Lake Michigan verkend en was vervolgens teruggekeerd naar zijn geboortedorp Messancy (25 km te zuiden van Nobressart) waar hij 21 families kon overtuigen om in Ozaukee County een stuk grond te kopen. De bodemgesteldheid en de weersomstandigheden waren daar vergelijkbaar met die in de Ardennen, maar er was ruimte in overvloed. De nederzetting van Nicolas Watry en de parochie Holy Mary werden uiteindelijk in 1845 officieel gesticht.

VAN CHICAGO (VIA BELGIUM EN MILWAUKEE?) NAAR BRUSSELS

Drie jaar later, in 1848, kwam er vanuit de Luxemburgse regio al een tweede migratiegolf naar de streek van Lake Michigan op gang. Jean Molitor was een van de emigranten die toen de oversteek maakten. Waarschijnlijk reisde hij via Brussel naar Antwerpen. Misschien verbleef hij zelfs enkele dagen of weken in Brussel, mogelijk bij familieleden uit Duitstalig Luxemburg die enkele jaren eerder naar de Belgische hoofdstad waren verhuisd.

Na een lange zeereis – voor 1860 gebeurde de oversteek nog met zeilboten die veel langer onderweg waren dan de twee weken die de latere oceaanstomers erover deden – wachtten Jean en zijn streekgenoten nog de reis van de Amerikaanse oostkust naar Chicago, het officieel geregistreerde einddoel van hun avontuur.

Om hun streekgenoten te vervoegen, moesten de migranten vervolgens nog zo'n 200 km verder trekken tot aan Lake Michigan. De Luxemburgse migranten uit 1848 vestigden zich zo'n 5 km ten zuiden van het dorp van Nicolas Watry en stichtten er de parochie St. Nicholas. Beide parochies behoorden tot het gebied dat door de inwoners *The Town of Belgium* werd genoemd. Een jaar later, in 1849, kwamen er alweer nieuwe Luxemburgers de rangen versterken. Een van de scheepskonvoien die dat jaar de overtocht maakte, kwam in een zware storm terecht. Slechts van een van de drie zeilschepen konden

de opvarenden de Amerikaanse oostkust bereiken. Bij hen was er een weduwe die een houten Onze-Lieve-Vrouwebeeldje uit de geboortestreek meebracht. Deze *statue of Our Lady of Luxemburg* wordt tot op vandaag in de kerk van de St. Nicholas-parochie vereerd. Bij de Luxemburgse immigranten die zich in 1849 in Ozaukee County vestigden, waren er ook twee jongere broers van Jean Molitor: Henri en Frédéric. Elf jaar later, in 1861, heeft ook boer Molitor met zijn vrouw en de overige vier kinderen Nobressart voorgoed verlaten om in Amerika een nieuw bestaan op te bouwen. Hun oudste zoon Jean was negen jaar voordien echter al begraven in het verder zuidwaarts gelegen plaatsje dat later de naam Brussels zou krijgen.

In 1922 kreeg het belangrijkste dorp in Ozaukee County, de door Watry gestichte parochie van Saint-Mary, officieel de naam *The Village of Belgium*. Vandaag verwelkomt het dorpje zijn bezoekers met de voor ons wat verwarrende boodschap: *Wëllkomm to Belgium "home of Luxembourgers"*. Het is niet zeker dat Jean Molitor ook een tijdlang bij zijn Luxemburgse streekgenoten (en vanaf 1849 bij zijn twee jongere broers) aan Lake Michigan verbleef. Harde bewijzen daarvoor ontbreken. Naarmate de immigratiegolven elkaar opvolgden, trokken de Europese kolonisten immers steeds verder Amerika in op zoek naar nieuw te ontginnen landbouwgronden. De bewoners van het latere *The Village of Belgium* vormden daarop geen uitzondering. Een duidelijk bewijs daarvoor is te vinden in Minnesota, waar migranten uit dit Belgium in Wisconsin een nieuw plaatsje met de naam Belgium stichtten. Ook voor Jean Molitor was Belgium/St. Nicholas slechts een tijdelijke halte. Een van de onopgehelderde vragen blijft waar hij tussen zijn aankomst in Amerika in 1848 en zijn overlijden in 1852 verbleef. Misschien was dit wel de periode waarin hij zijn priesteropleiding volgde. Het ontbreken van zijn naam in Belgische kerkelijke archieven doet immers vermoeden dat Jean Molitor nog geen priester was toen hij België verliet.

Milwaukee ligt tussen Chicago en *The Village of Belgium*. De stad is niet alleen gekend vanwege zijn bierproductie, een rechtstreeks effect van de Duitse immigratie, maar onder andere ook omwille van het katholieke seminarie dat er in 1843 werd gesticht. In tegenstelling tot de Belgische archieven vermelden die van het seminarie van Milwaukee wel een John Molitor die er in het midden van de 19^e eeuw een priesteropleiding volgde. Indien de data van zijn intrede in het seminarie en zijn priesterwijding matchen met de periode tussen 1848 en 1852, dan zou meteen ook bewezen zijn dat de pastoor die in Brussels enkele maanden de jonge parochie Saint Mary leidde ook een echte priester was.

Of de familie van John Molitor bij hun aankomst in Amerika op de hoogte was van zijn overlijden is onbekend. Volgens Sarah Kinder is er in Brussels geen enkele aanwijzing terug te vinden

dat de ouders, broers of zussen van John ooit zijn graf bezochten. Dat laatste lijkt ook logisch. Want indien Johns familie de Duitse gemeenschap in Calhoun County zou hebben opgezocht, dan was er in 1876 geen misverstand geweest over de geboorteplaats van hun eerste pastoor en zou het dorpje vandaag wellicht de naam Nobressart hebben gedragen.

Volgens de gegevens van Marcel Lacour vestigde de familie Molitor zich na 1861 in de omgeving van Appleton, een stad ten westen van *The Village of Belgium*. Nog enkele tientallen kilometers verder westelijk, op het grondgebied van Minnesota, ligt het dorpje Town of Molitor. Deze plaatsnaam verwijst naar Barney Molitor die er rond 1888, het jaar dat het dorp werd

erkend, een boerderij en een postkantoor uitbaatte. Wellicht nog een verwant van pionier John/Jean Molitor uit Nobressart.

Het verhaal van het onooglijke Brussels (Illinois) en zijn bijzondere link met België is slechts één voorbeeld van de vele manieren waarop dergelijke vertrouwd klinkende plaatsnamen in het buitenland een (soms laatste) spoor vormen van een immaterieel-erfgoedverhaal. Dat gaat over migratiebewegingen die onze voorouders ondernamen om elders in de wereld een beter bestaan op te bouwen, waardoor dergelijke verhalen dus ook relevant zijn voor de omgang met ons eigen verleden.

© Fons Feytaerts

1 Fons Feytaerts is sinds 1980 beroepsactief in de audiovisuele sector, waar hij onder meer als regieassistent en *casting director* bij de productie van heel wat Vlaamse fictiefilms zijn sporen verdiende. Hij was daarnaast gedurende een jaar eindredacteur van RTVL, de huidige Oost-Brabantse regionale TV-zender ROB, en hij maakt af en toe ook zelf documentaires. Zijn passie voor Belgische plaatsnamen in het buitenland ontstond een tiental jaren geleden bij het struinen in een digitale wereldatlas. Sindsdien blijft hij verwoed zoeken naar elk stukje nieuwe informatie over dit soort toponiemen.

A HISTORY OF THE WORLD IN 100 OBJECTS

www.bbc.co.uk/ahistoryoftheworld

ken dat een Nobelprijs (of toch minstens een nominatie) een eerste vereiste was om aan het woord te komen. Alle afleveringen zijn *on demand* via de website te beluisteren of als podcast te downloaden, en terwijl je luistert, kun je de objecten via *deep zoom imagery* gedetailleerd bekijken.

Maar het project wil meer dan een gerenommeerd instituut als het British Museum nog maar eens in de kijker plaatsen. Scholen, kleinere musea in Groot-Brittannië, zelfs individuen worden aangemoedigd om voorwerpen toe te voegen, en daarmee hun eigen verhaal aan de wereldgeschiedenis te linken. Het levert vaak verrassende bijdragen op, bijvoorbeeld van iemand die zijn eigen Dr. Martens-schoenen toevoegt, niet enkel omdat ze hem een belangrijk deel van zijn jeugd begeleid hebben, maar ook om aan te geven dat het hier om een wereldwijd mode-icoon gaat.

De website 'A History of the World in 100 objects' heeft legio tentakels: er is een Facebookpagina, een blog, een tijdslijn, videofragmenten ... Kortom, te veel om op te noemen, en genoeg om enkele donkere winteravonden zinvol door te komen. Een aanrader van formaat!

'A History of the World in 100 objects', een initiatief van de BBC en het British Museum (www.britishmuseum.org), wil niets meer of minder dan de wereldgeschiedenis vertellen aan de hand van museumobjecten. Aan de basis lag een programma-reeks op de onvolprezen BBC Radio 4 (www.bbc.co.uk/radio4/) ten grondslag. Voor wie deze schitterende praatzenier nog niet mocht kennen: denk aan *Trio* en *Rondas*, maar dan de klok rond. De programmamakers deelden de wereldgeschiedenis op in twintig tijdvakken, waarbij ieder tijdvak wordt geïllustreerd aan de hand van vijf zorgvuldig geselecteerde objecten uit de collectie van het British Museum. Als ergens de uitdrukking *l'embaras du choix* van toepassing is, dan hier wel: als een van de oudste musea ter wereld, met misschien wel de rijkste collecties ter wereld (ruim zeven miljoen objecten, volgens hun eigen website), lag een keuze van honderd objecten allerm minst voor de hand. Neil MacGregor, de huidige *director* van het British Museum, heeft kosten noch moeite gespaard om de beste experts en intellectuelen voor de microfoon te halen: Bob Geldof, Wole Soyinka, Seamus Heaney ... Je zou bijna den-

SURF OOK EENS NAAR

CULTURE24

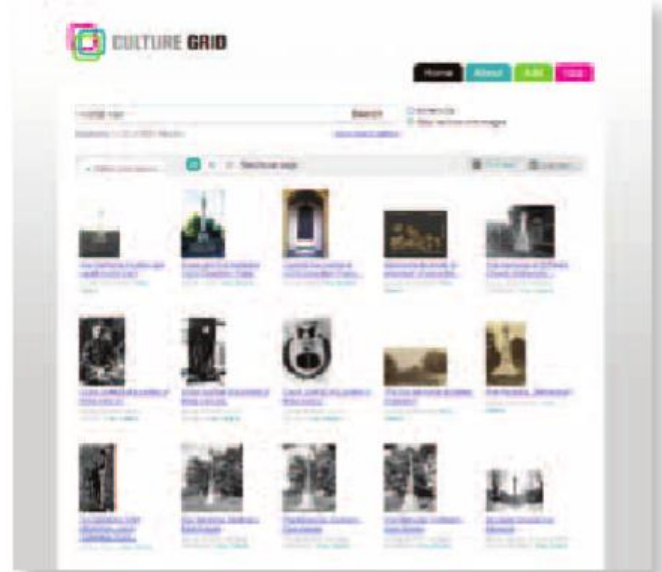
www.culture24.org.uk

Een groot aantal randactiviteiten omtrent 'A History of the World in 100 objects' wordt op deze website aangekondigd. Deze portaal-site wil cultuur in de brede zin van het woord promoten door informatie aan te bieden op maat van diverse doelgroepen (kinderen, onderwijs, toerisme...). Ook hier is het als cultuur- en museumliefhebber heerlijk verdwalen: meer dan 4 000 Britse culturele instellingen (musea, bibliotheken, erfgoed sites ...) lichten hier hun activiteiten toe, maar het is veel meer dan een activiteitenkalender: je vindt er recensies over lopende tentoonstellingen, nieuws uit de sector, een speciale pagina met achtergronden en ideeën voor leerkrachten ... Dat alles met een frisse en heldere lay-out en kwaliteitsvolle fotografie. Plaats de URL alvast bij je favorieten!

CULTUREGRID

www.culturegrid.org.uk

Deze website is een nationale aggregator voor Europeana, de ambitieuze portaalwebsite rond gedigitaliseerd erfgoed van de Europese Unie. Met één zoekopdracht zoek je met andere woorden in de collecties van 7 500 Britse instellingen. Tot nu toe zijn ruim één miljoen objectbeschrijvingen opgenomen. Culturegrid richt zich, net als Europeana trouwens, niet enkel tot musea, maar ook tot bibliotheken en archieven. Websites als deze maken enorm veel 'slappend erfgoed' wakker en bekend bij het geïnteresseerde publiek. Tot slot nog even verwijzen naar de zustersite www.collectionslink.org.uk: een uitstekende bron voor erfgoedprofessionals die zich met collecties bezighouden. Je vindt er informatie over omgaan met collecties, werken met vrijwilligers, langtermijnopslag van gedigitaliseerd materiaal, workshops en documenten omtrent collectiebeheer ...

1 Raf Schepers (*1977) is kunsthistoricus en sinds september 2009 collectiebeheerder van het Openluchtmuseum Bokrijk.

Francis Alÿs en Fabiola: The Portrait of a Lady

27 december: volgens de christelijke kalender is het de dag van de Heilige Fabiola. Dit zegt je niet meteen iets? Toch is de kans groot dat je Fabiola, de heilig verklaarde vrouw die in 399 te Rome stierf, wel degelijk kent. Na een huwelijk, een scheiding, weer een huwelijk en dan een overlijden besteedde Fabiola als weduwe destijds haar tijd en middelen volledig aan naastenliefde. Vanuit deze roeping stichtte zij het eerste hospitaal nabij Rome. Blijft haar naam je nog steeds onbekend? Als je haar portret ziet, begint het je waarschijnlijk te dagen ...

Het portret van de Heilige Fabiola werd in 1885 voor de eerste keer door Jean-Jacques Henner geschilderd. Dit originele stuk is echter spoorloos sinds 1912, maar kopieën van het werk zijn er vreemd genoeg nog in bijzonder groten getale van terug te vinden. Fabiola werd namelijk de afgelopen eeuw wereldwijd, door vele generaties (veelal onbekende) kunstenaars telkens opnieuw afgebeeld. De kans dat je de Heilige Fabiola dus tegen het lijf loopt, is misschien wel groter dan je denkt. Dat ondervond ook Francis Alÿs. Deze Belgische kunstenaar, die in Mexico City woont, onderschepte gedurende vele jaren

© Mashtab Hussain / National Portrait Gallery

wel honderden portretten van de Heilige Fabiola op rommelmarkten wereldwijd. Hij assembleerde deze verzameling portretten tot nieuw werk van zijn hand, getiteld 'Fabiola'. We nemen je even mee naar de National Portrait Gallery (Londen, mei-september 2009).

De installatie bestaat uit een afgebakend vertrek waarin meer dan driehonderd portretten van de Heilige Fabiola zijn samengebracht. De vrouw wordt op ieder portret telkens op een zelfde manier – conform het prototype van Henner – afgebeeld: in profiel, met sneeuwwitte huid, met een rode gedrapeerde cape, contrasterend tegen een donkere achtergrond. Toch is ieder schilderij duidelijk anders. Vaak zijn er in de werken sporen van een bepaalde tijdsgeest of een tijdelijke mode te herkennen (bemerkt bijvoorbeeld de kubistisch geïnspireerde versie). Maar bovenal is ieder werk een afspiegeling van de persoonlijkheid van de maker. Fabiola verschijnt soms boos, dan weer glanzend, plechtig of kwik. Het geheel is een mix van perspectieven en expressies die veranderen over tijden en plaatsen. Bezoekers van deze installatie halen aan dat ze eerst getroffen worden door de gelijkenis van de portretten, maar vervolgens door de verschillen.

Deze diversiteit, maar ook de betrokkenheid van blijkbaar zoveel mensen bij de figuur van de Heilige Fabiola, komt in dit werk sterk naar voren. En al reikt Francis Alÿs in dit werk als 'curator' het spreekwoordelijke kader aan, hij laat anderen het verhaal inkleuren. En in het geval van 'Fabiola' zorgt dit ervoor dat hij daardoor op zijn manier weer een geheel nieuw en eigenzinnig portret maakt van de Heilige Fabiola. Een portret van iemand, niemand en honderdduizend mensen tegelijkertijd.

De installatie 'Fabiola' reisde – dankzij de ondersteuning van Dia Art Foundation – tussen 2007 en 2010 de wereld rond. In het Brusselse kunstencentrum Wiels vindt momenteel een tentoonstelling over het werk van Francis Alÿs plaats: 'Francis Alÿs – A Story of Deception'. Die is nog te bezichtigen tot 30 januari 2011. Afgelopen zomer was deze tentoonstelling reeds te gast in de Tate Modern te Londen en na Brussel reist ze door naar het MoMA PS1 in New York. Het werk 'Fabiola' maakt echter geen deel uit van deze tentoonstelling.

Bronnen:

FRANCIS ALÿS, *Fabiola: An Investigation*. New York, Dia Art Foundation. Distributed by Yale University Press, 2008.

L. CUMMING, *A gem of a one-woman show*, The Observer, Sunday 3 May 2009, www.guardian.co.uk/artanddesign/2009/may/03/francis-aly-saint-fabiola

DIA ART FOUNDATION, *Francis Alÿs: Fabiola on Tour*, www.diaart.org/exhibitions/main/102 Francis Alÿs, www.francisalys.com

R. LIELEUNE, 'Francis Alÿs: Fabiola at the National Portrait Gallery, London', in: *Californian Literary Review*, July 29th 2009, <http://calitreview.com/4149>

NATIONAL PORTRAIT GALLERY, *Francis Alÿs: Fabiola*, April 2009, www.npg.org.uk/about/press/francis-aly-s-fabiola.php [press release]

1 Hildegard Van Genechten is stafmedewerker erfgoedbemiddeling en aanspreekpunt voor publiekswerking en -bemiddeling, erfgoededucatie en gezins- en jongerenwerking.

→ Welkom aan boord! De boeiende ontdekkingsreis van stagiairs in de erfgoedsector

Elk jaar zetten vele studenten via stages hun eerste stappen op de werkvloer. Nieuwe horizonten, onverwachte perspectieven en heel wat inspiratie maken van de stage vaak een onvergetelijke ervaring, die de koers voor het verdere professionele leven kan bepalen. FARO wil stagiairs en hun mentoren in de cultureel-erfgoedsector een hart onder de riem steken. De publicatie *Welkom aan boord!* bundelt tips en aandachtspunten van heel wat ervaren stagementoren.

Deze praktische handleiding is bedoeld voor alle cultureel-erfgoedorganisaties die graag meer met stagiairs willen werken (musea, archieven, bibliotheken, erfgoedcellen ...). Een groot aantal praktische tools voor het ondersteunen van ervaringsgericht leren komt hierbij aan bod. De brochure geeft antwoorden op een aantal concrete vragen, zoals hoe je een stagiair in je organisatie ontvangt, hoe je hen kan motiveren, waar je op moet letten bij het opstellen van een stageovereenkomst ...

Kortom, een onmisbaar instrument voor al wie stagiairs wegwijs wil maken in de erfgoedsector!

De brochure kan gratis besteld worden, mits een mail naar bestellingen@faronet.be of is gratis te downloaden via:

www.faronet.be/files/bijlagen/e-documenten/welkom_aan_boord.pdf.

→ Met nieuwsgierige blik

Hoe komt een museale collectie tot stand? Welk specifiek aankoopbeleid voeren de directeurs van de Vlaamse kunst- en erfgoedinstellingen? Wat is hun visie op verzamelen, aankopen en afstoten? Hoe staan ze tegenover een intensere samenwerking met hun collega's uit andere musea? Hoe positioneren ze zich internationaal? Je komt dit alles te weten dankzij het boek *Met nieuwsgierige blik – Collectievorming en aankoopbeleid in Vlaanderen*. Hierin komen zestien prominenten uit het binnen- en buitenlandse erfgoedveld aan het woord inzake hun collectie- en aankoopbeleid. Het betreft: Leen van Dijck (Letterenhuis), Geert Van Goethem (Amsab), Jan De Maeyer (KADOC), Paul Huvenne (KMSKA), Robert Hoozee (MSK), Manfred Sellink (Musea Brugge), Phillip Van den Bossche (Kunstmuseum aan zee), Philippe Van Cauteren (S.M.A.K.), Bart De Baere (M HKA), Menno Meewis (Middelheimmuseum), Laurent Busine (MAC's), Pieter-Matthijs Gijsbers (Nederlands Openluchtmuseum), Hilde Schoefs (Bokrijk), Frederik Swennen (UA), Hans Feys en Jos Van Rillaer (agentschap Kunsten en Erfgoed). Auteur Paul Depondt nam voor de publicatie van al deze specialisten terzake diepte-interviews af, die hij verwerkte tot acht artikels. Het boek werd vormgegeven door Jurgen Persijn.

Het boek *Met nieuwsgierige blik – Collectievorming en aankoopbeleid in Vlaanderen* wordt uitgegeven door ASP Editions (www.aspeditions.be) en is bij de uitgeverij of in de betere boekhandel verkrijgbaar.

- FARO VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE

